Zeidler Miklós

A MAGYAR IRREDENTA KULTUSZ A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

REGIO KÖNYVEK

Zeidler Miklós

A MAGYAR IRREDENTA KULTUSZ A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY
BUDAPEST, 2002

Szerkesztette:
Bárdi Nándor
Filep Tamás Gusztáv
Kovács Éva

A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma –
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatta

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

ISBN 963 85774 3 6
ISSN 0866-1251

© Teleki László Alapítvány, 2002
© Zeidler Miklós, 2002

A címlapon:
Vértes Rezső: Magyarország csokra c. alkotása

BEVEZETŐ

A CÍMZETT ISMERETLEN című, 1935-ben készült zenés filmvígjáték (írta Bús Fekete László és Székely István, rendezte Gaál Béla) egyik első jelenetében a Magyarországon először járó negédes osztrák ifjú (Ernst Heinz Häussermann) csinos postáskisasszonnyal (Ágai Irén) találkozik a vonaton. Teri egy balatonföldvári szállóba kíséri a portásnak készülő Tonit, aki magyartudását próbálgatván – mintegy barátkozásképpen – az 1912-es kiadású *Magyar beszélgetések* c. társalgási könyvből fennhangon silabizálja a Magyarország földrajzával foglalkozó fejezetet: „Magyarország magas hegyektől, a Kárpátoktól van körülvéve. [...] Társországa Horvát-Szlavonország. Legnagyobb tava a Balaton-tó, és hozzá tartozik még az Adriai-tenger egy kis része is Fiume kikötővárossal." Teri halvány mosollyal az égre néz és fölsóhajt: „So war's, so wird's sein!" – Így volt, így lesz!

A mai néző számára e párbeszéd túlzónak, sőt életidegennek hat, csakhogy a harmincas évek ízlésvilága egészen más volt. Aligha feltételezhetjük, hogy a profi alkotók – pl. a közismerten polgári-baloldali irányultságú Székely István – valamiféle nagypolitikai üzenettel kívánták volna megterhelni a pehelykönnyű komédiát. A hazai filmvígjáték-ipar kliséi ekkorra már kialakultak, tökéletesen működtek a típusjelenetekben alkalmazott, típuskarakterek által előadott típuspárbeszédek; ugyan miért dobták volna el az írók a jól bevált sablonokat olyan fordulatok kedvéért, amelyeket értetlenül fogad a közönség? Nos, éppen itt rejlik a magyarázat: mert persze a harmincas évek fiataljai aligha irredenta jelszavakkal környékezték egymást, ezek azonban a kortársak számára, úgy tűnik föl, még ilyen szituációban sem voltak fülsértőek – hiszen a bevett fogalom- és szókészlet részét képezték.

Ne feledjük: 1935-öt írunk, a gömbösi „öncélú magyar külpolitika" hamis programja és hangos revizionizmusa egyre sűrűbben él a Trianon-ellenes jelszavakkal. A „Mindent vissza!", a „Nem! Nem! Soha!" és a többi szólam a mindennapok része már, a kor embere szinte föl sem figyel rájuk. A köztéri szobrokról, az utcatáblákról, a kirakatokból, a rádióból és a sajtóból az irredentizmus jól ismert figurái és szólamai köszönnek rá, s immár a használati és emléktárgyakon is feltűnnek az irredenta szimbólumok.

Józerével nem telik el úgy nap, hogy iskolában, ünnepen vagy nagygyűlésen ne hangzana el egy-egy jelmondat vagy komplett beszéd. A születésük idején, másfél évtizeddel korábban erőteljes szimbólumok és jelszavak ekkorra már elkopnak, fokról fokra közhellyé silányulnak. Tendenciájuk még világosan érthető, de pontos jelentésükkel, s főleg a mögöttük álló politikai tartalommal a közélet irányítóin kívül sokan már nem is igen vannak tisztában. A politika e közhelyei a túlnyomó többség számára csak szólásmódok, átgondolást, reflexiót nem igényelnek, valós értelmük bizonytalanná, lényegük homályossá válik. A mindennapos találkozás és a rutinszerű használat során azokhoz az ismerősökhöz válnak hasonlatossá, akiknek az arcvonásait csak nehezen tudjuk felidézni.

A filmvígjátékhoz visszatérve: az irredenta jelszavak kontextuson kívüli alkalmazása, olcsó kijátszásuk egyáltalán nem volt ritka eset, s e mögött komoly politikai és társadalom-lélektani összefüggések húzódtak meg. A leghelyesebb talán az egész jelenséget a nemzet, a társadalom és a közszellem egyfajta zavart állapotaként felfogni. Az ország testén és a nemzet lelkén ejtett seb olyan mély, a veszteség okozta sokk olyan tartós volt, a nemzeti önképet és a politikai gondolkodást oly mértékben megzavarta, korábban biztosnak tűnő alapjait oly mélyen megrendítette, hogy nyomában a közvéleményben, a művészetben és a politikában is gyakran zavaros, téves, sőt abszurd reakciók keletkeztek. E túlzó és hibás önvédelmi reflexekből csak helytelen válaszok születhettek, a megroppant kulturális hagyomány, a megtépázott nemzeti öntudat és a megzavart politikai princípiumok megnehezítették, csaknem lehetetlenné tették a reális számvetést.

A magyarságnak ugyanis sok és sokféle fájdalmat okozott a békeszerződés. A millió megnehezített életlehetőség és megkeserített sors, a menekülők és a maradók szenvedései, megaláztatásai egyénenként állították szembe a magyarokat Trianonnal. Akiket pedig személyükben nem vagy kevésbé érintett a békeszerződés, azokat mint a magyar nemzet tagjait sújtotta és degradálta a döntés, s ezzel az anyagi hátrányokon túl a szellemi-érzelmi sérelmek okán is kihívta a magyarság ellenszenvét. Mert bármennyire igaz is, hogy a mind merevebbé váló magyarországi nemzetiségpolitikai gyakorlat hosszabb távon aligha tudta volna integrálni valamennyi nemzeti kisebbséget, amelyeknek önrendelkezési – az utolsó időszakban már egyre inkább elszakadási – törekvései előbb-utóbb minden bizonnyal a történelmi ország széteséséhez vezettek volna, a trianoni rendezés ezt számításba véve is kirívóan méltánytalan volt a magyarság számára. A béke ugyanis adott formájában nyers volt és megalázó, általános elveiben radikális, arányaiban túlzó, végrehajtásában érzéketlen, hatásaiban pedig végiggondolatlan, és ezért sok tekintetben kimondottan kártékony. Egyáltalán nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy a békeszerződést a magyar társadalom és politika élesen elítélte, és annak megváltoztatására törekedett. Csakhogy a megroppant Magyarország ehhez kezdetben semmilyen eszközzel

sem rendelkezett, így azután a tragikus valóság és a túlzottan ambiciózus törekvések közötti szakadékot a társadalmi és politikai szinten jelentkező ösztönös érzelmi reakciók – bosszúvágy, letargia, struccpolitika, üldözési komplexus – alapjáról csak illúziókkal lehetett áthidalni. A szellemi bénultság múltával mind nagyobb szerepet kapott a racionalitás, de a közvéleményt és a hivatalos politikát az egész korszakon át alapjában befolyásolták a fenti érzetek, és utóbbi maga is gyakran élt az érzelmek felkorbácsolásának eszközével. Mivel pedig a társadalom nem volt képes megnyugtatóan feldolgozni az őt ért traumát, az továbbra is elkísérte, és mindennapjainak szerves része lett.

Tanulmányunkkal az a célunk, hogy bemutassuk az irredentizmusnak a magyarországi közvéleményben való megjelenését és elterjedését, számba véve az irányzatból kibontakozó kultusz színtereit és populáris megjelenési formáit. Nem általában a magyar közvéleményről, hanem annak csupán egyik sajátos vonulatáról szólunk tehát. Írásunk úgy is felfogható, mint esettanulmány egy bizonyos politikai irányvonalnak – és általában a politikának – a tömegkultúrába való belépéséről, a kettő ízlésbeli, minőségi és tartalmi egymáshoz igazodásáról, illetve a közvélemény és a hivatalos politika kölcsönhatásairól. A szólamokban és önkényes párhuzamokban fogalmazó, leegyszerűsítésekhez folyamodó tömegpropaganda elemzése révén igyekszünk rámutatni a politikai ihletésű és célú véleményirányítás buktatóira, a közgondolkodást és a nemzeti önképet hátrányosan befolyásoló hatásaira.[1]

[1] Ebben az írásban nem foglalkozunk a kisantant államainak külpolitikai propagandájával és antirevíziós ellenkultuszával. Az általunk ismert szórványos adatokból mindenesetre világosan kitűnik, hogy ezek semmivel sem voltak igényesebbek, előítéletektől mentesebbek a magyarországiaknál, s éppen úgy meghatározták az adott nemzet önképét és politikai gondolkodását. Bemutatásukat, meggyőződésünk szerint, a szükséges tárgyilagossággal elsősorban az adott nemzetek történészei végezhetik el – mindannyiunk javára. S ez nem csupán lehetőség, hanem felelősség is, ha elfogadjuk, hogy a történelem(tudomány) más funkciói mellett az egyetemes és nemzeti önismeretnek is egyik forrása (eszköze).

Toposzok, jelképek, kultusz

Minden korszaknak megvannak a maga történeti, ideológiai kulcsfogalmai. Olyan verbális vagy képi toposzok, közhelyek, amelyek – ha csupán a társadalmi rendszer, illetve a politikai rezsim ösztönzésére is – szerves részét képezik a köztudatnak és a közgondolkodásnak, elvont (politikai, szociológiai, gazdasági stb.) tartalmuk ellenére állandóan jelen vannak a közbeszédben és a mindennapi kommunikációban, s általuk a közösség kollektív meghatározottsága fejeződik ki.[2] Mint közhelyek persze szükségképpen reflektálatlanok, jelszószerűek maradnak vagy ilyenné válnak, eredeti jelentéstartalmukat elveszítik, de továbbra is megmaradnak a közgondolkodás kereteit kijelölő axiómáknak. Ezek a kulcsfogalmak születésük idején természetesen még az adott korszak kihívásaira felelnek, a közgondolkodást irányítani, sőt egységesíteni kívánó politikai rendszer azonban szólamokká sematizálja őket, mivel így látja alkalmasnak őket társadalmi szerepük betöltésére. A külső szemlélő, illetve a későbbi korok embere számára e toposzok – vagyis e megkérdőjelez(het)etlen aktuális alapigazságok – érdekessége abban rejlik, hogy azok nem csupán mint az adott időszak passzív termékei, hanem mint annak jellegadó jegyei, aktív megjelenítői is értelmezhetőek. Vagyis verbálisan a szóhasználat, képileg pedig a szimbólumrendszer ténylegesen eligazít egy adott korszak társadalmának (irányított) közgondolkodása felől.

Ebből következik, hogy egy-egy történeti korszak vagy politikai rendszer jellegadó tényezőit saját közhelyein, szimbólumain keresztül is megismerhetjük. Mert hiszen mi lenne jellemzőbb egy korszakra, mint önnön toposzai? S ha a (politikai) kultúrának ezeket az elemeit megismerjük, az adott időszak közgondolkodásának, közéletének, általános szellemi környezetének megértéséhez is kulcsot kapunk. Csakhogy eközben voltaképpen a kortársak szándékai szerint kijelölt úton haladunk – a valóságot a saját, tudatosan e célra előállított ideológiai (reklám)termékeiből rekonstruáljuk –, ezért a vizsgált anyagot erős kritikával kell kezelnünk. Ugyanakkor azért is óvatosan kell eljárnunk, mert gyakori jelenség, hogy a megdermedt felszín alatt egészen más folyamatok zajlanak. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy – legalább a politikai szándékok, az indoktrináció, a közvéleménybefolyásolás kutatásának szintjén – módszertanilag indokolatlan volna a toposzok és szimbólumok, valamint a társadalom hozzájuk való viszonyának vizsgálata.

A politikai antropológia régi tapasztalata, hogy a „mozgósító erejű, katartikus hatású szimbólumok rendre a társadalmi drámák sűrű, felfokozott hangulatában keletkeznek". A társadalom e szimbólumalkotó tevé-

[2] Vö. *Csepeli–Tóth* 1988. 5–6. E jelképek ugyanakkor nem csupán megjelenítik, hanem maguk is generálják a csoporttudatot. Ld. *Uo.* 12.

kenységének talán az önmeghatározásnál is fontosabb funkciója a közösség alakítása – közös tulajdonságok és közös kulturális örökség megnevezésén túl a kollektív identitás „programszerű" megteremtése. Az érzelmekre és a tudatra is ható rítusok egyszerre megjelenítik és leegyszerűsítik az absztrakt vagy komplex problémákat.[3] Ilyenformán tehát a (politikai) szimbólumok a társadalom mozgósításának eszközei, a rájuk épülő politikai mítoszok pedig olyan „megszemélyesített kollektív vágyak", amelyek a modern korban kifinomult elméleti konstrukciókká nőnek az – irracionális – meggyőződés igazolására. E mítoszok fenntartását „varázsszavak" és rendszeresen ismétlődő rítusok segítik.[4] Mindezek a megfigyelések – mint azt a későbbiekben igyekszünk részletesen is bemutatni – a revizionizmus és az irredentizmus kultuszára is érvényesek.[5]

A két háború közötti Magyarországnak is megvoltak a maga toposzai, mítoszai. Olyan jelzők, mint *keresztény, nemzeti, ellenforradalmi* vagy *irredenta* nem utólag keletkeztek, hanem éppen a politikai rendszer s részben a korszak öndefiníciói voltak, még ha a háború utáni történetírás antitézise kétségkívül gyakran visszaélt is e fogalmak értelmezésével. E tanulmány a két háború közötti magyar külpolitikai programhoz – az irredentizmushoz és a területi revízió követeléséhez – kapcsolódó toposzokat és szimbólumokat mutatja be, amelyeknek vizsgálata speciális problémákat rejt. A külpolitika, a diplomácia világa ugyanis meglehetősen zárt, ezért eseményei, fordulatai még a politika iránt érdeklődő közönség számára is nehezen követhetőek. Különösen igaz volt ez az első világháború utáni Magyarországon, amely teljes állami szuverenitásának visszanyerésekor még éppen hogy csak elkezdte önállóan intézni külügyeit, s így természetesen a közvélemény külpolitikai tájékozottsága is igen hézagos volt. Mindezek miatt a külpolitikai programnak a nagyközönség előtt való direkt megjelenítésekor a hatalom még a szokásosnál is nagyobb leegyszerűsítésekhez folyamodott. Ezt csak felerősítette az a tény, hogy a hatalom a remélt külpolitikai sikerektől a rendszer belpolitikai megszilárdítását is várta, s ezért különösen harsány szólamokkal igyekezett szítani a békeszerződés elleni közhangulatot.

---

3 *Zentai* 1997. 20–21., 25. (Idézet a 20. oldalról.)

4 *Turner* 1983. 179. *Cassirer* 1994. 39–40., 42.

5 Különösen érdekes e tekintetben Raoul Girardet osztályozása, aki négy nagy csoportba sorolta a 19–20. századi franciaországi történeti-politikai mítoszokat: összeesküvés-elméletek, aranykor-felfogások, hősi apologetikák, közösségi egység-mítoszok. Ezekhez nem nehéz hozzárendelni az irredentizmus alapvető tanításait a nagyhatalmakkal összejátszó (illetve azokat megtévesztő) nemzetiségek árulásáról, a történelmi Magyarország idilli állapotairól, a magyar ügy magasztos és önfeláldozó hőseiről (történelmi távlatban Szent Istvántól Tisza Istvánig, a revíziós mozgalomban Apponyi Alberttől Bethlen Istvánon át Rothermere-ig és tovább – s legfőképpen magáról a Nyugatért vérző Magyarországról), az egységes nemzeti mozgalomként tételezett revíziós gondolatról. Ld. *Girardet* 1986. Vö. Zentai Violetta összegezésével az elbeszélő, a szabályokat ismétlő és a magyarázó mítoszokról. *Zentai* 1997. 22.

Feltételezésünk szerint a kultuszok (legyenek azok akár vallási, akár politikai vagy történeti jellegűek) létük során a társadalom szintjén ugyanazt az utat futják be: az értéktételezéstől rövidebb-hosszabb idő alatt eljutnak a kiüresedésig. Ennek oka, hogy a kultusz lényegéből fakadó felületessége, egyetemessége és mesterséges leegyszerűsítései miatt a kapcsolat elvész egyfelől az elv és a személyiség, másfelől az elv és a valóság között.[6] A kultusz ettől még erős és hatásos maradhat, s persze a mögötte álló elv érvényessége sem kérdőjelezhető meg feltétlenül, a kettő között azonban olyan feszültség keletkezik, amely mindkettőt károsítja. A kultusz ugyanis egyrészt akkor lehet igazán sikeres, ha személyes élmény is kapcsolódik hozzá, és ezt a személyességet sikerül valamilyen módon át is örökíteni, másrészt akkor, ha egységes és egyetemes jellegű – ekkor a személyes mozzanat nem is okvetlenül szükséges –, ebben az esetben tömegszerűségével, „súlyával" hat. Az első esetben a kultusz erejét az őszinteség, a személyesség és az eredeti értékekhez való közelség adja meg, felmerül azonban a kultusz individualizálódásának, heterogenizálódásának veszélye, ami lassú erodálódáshoz vezethet (pl. egyéni módon megélt vallásosság és szektásodás, illetve nagy politikai áramlatok és ezek osztódása). A második esetben az egységesség és a számonkérhetőség jó garanciát ad a fennmaradásra, az eredeti értékektől való eltávolodás viszont nagyon külsődlegessé, felületessé teheti a kultuszt, ami gyors összeomláshoz vezethet (pl. dogmatikus vallásosság és skizmák, illetve extrém politikai doktrínák és összeomlásuk).

A kultuszok életében a következő állomásokat lehet megfigyelni: a tételezett érték alapján megfogalmazódik az elv (vagy ha személyről van szó, megtörténik az egyén felmutatása); ez hívószóvá alakul, megjelennek a kultusz nagyszabású és ünnepélyes, majd közönséges és hétköznapi elemei; a kultusz lassan divattá válik és kommercializálódik, s áruvá válásával párhuzamosan fokozatosan ellaposodik, az eredeti értéktartalom ekkorra már feledésbe merül, bár a kultusz verbális és tárgyi elemei még tovább élnek; később már ezek a merőben formális és külsődleges jegyek is kényelmetlenné válnak, hiszen zavarják új értékek, elvek és kultuszok érvényesülését.[7]

Ezeket az állomásokat járta végig a hazai irredentizmus (revizionizmus) kultusza is. Az értéktételezés, a megalapozás időszaka 1918–1920

---

[6] A vallások és kultuszaik ebből a szempontból tartósabbak, hiszen kiindulópontjuk eleve mitikus és misztikus, a történeti hagyomány viszont a továbbörökítés során hosszabb távon rendszerint új és új tartalmakkal bővül, folyamatosan „korszerűsödik" – mintegy aktuális üzenetet kap – és távol kerül az alapját képező eseménytől.

[7] A magyarországi kultusztörténeti és -elméleti tanulmányok sorában alapvető jelentőségű Dávidházi Péter Shakespeare-kultuszról szóló könyve. A kultusz hordozóinak és életszakaszainak általa leírt rendszere több ponton egyezést vagy szoros rokonságot mutat az általunk felállított hipotézissel. Ld. *Dávidházi* 1989. (Különösen 5. és 18.) Vö. még *Zentai* 1997. 23.

közé esett, ekkor a Károlyi Mihály vezette Nemzeti Tanács által megszervezett Országos Propaganda Bizottság, majd – más hangsúlyokkal – a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, a Magyar Nemzeti Szövetség, az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Magyar Országos Véderő Egyesület, a Magyar Külügyi Társaság és más társadalmi szervezetek, s természetesen maguknak az ellenforradalmi kormányoknak a tevékenysége nyomán alakult ki az az alapelv, amely szerint az ideális természeti és politikai egységet képező történelmi Magyarország felbomlasztása igazságtalan és az egész emberiségre nézve káros cselekedet, a régi határok lehetőség szerinti teljes visszaállítása pedig a magyar társadalom legszentebb célja.

Ekkoriban születtek meg az első irredenta jelszavak: az „Így volt, így lesz!" és a „Nem! Nem! Soha!", melyekhez később a „Mindent vissza!", a „magyar igazság", a „magyar feltámadás", a „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország", a *Magyar Hiszekegy* és társaik csatlakoztak. A húszas évek második felétől rendszeressé váltak az állami ünnepek és félhivatalos nagygyűlések keretében megtartott trianoni megemlékezések, elszaporodtak az irredenta emlékművek. Már a húszas évek elején felbukkantak, majd az évtized végén komolyabb tételben és választékban kereskedelmi forgalomba kerültek különféle irredenta árucikkek, s a jellegzetes motívumok az emléktárgyak után hamarosan a használati tárgyakon is megjelentek. Miközben a jelszavak változatlanok maradtak, a Trianon-ellenes érzelmek intenzitása némileg csökkent – legalábbis a határokon belül –, a közfigyelem más gazdasági, politikai és társadalmi kérdésekre is kiterjedt, maga a történelmi Magyarország pedig az új korosztályok számára immár nem megélt és visszavágyott valóság, hanem az iskola, a családi emlékezet és a politika által közvetített hagyomány volt. E tendencia a területvisszacsatolások időszakában megfordult, ám amikor a második világháborút követő koalíciós években a magyar bel- és külpolitikában egyre inkább a Szovjetunió befolyása érvényesült, a népi demokrácia, a proletár internacionalizmus és a kommunizmus kultusza elhomályosította, majd kiszorította, végül pedig kriminalizálta a revizionizmus és az irredentizmus megnyilvánulásait.

Röviden tisztázni kell a revízió és az irredentizmus fogalmát, a terminológia eredetét és a két eszme egymáshoz való viszonyát, hiszen e politikai irányzatokról eléggé homályos kép él a köztudatban. Az 1945 utáni szakirodalom általában nem tett különbséget a két fogalom között, holott azok tartalma nagyon is eltért egymástól. A negyvenes-hatvanas évek túlnyomóan „leleplező" jellegű történetírásának lényege a Horthy-rendszer bírálata, sőt elítélése volt, ezért mindkét kifejezést – számos más *terminus technicus* (pl. fasizmus) mellett – pejoratív értelemben, a megbélyegzés céljával használta. A fogalmak tényleges tartalmának vizsgálatára és magyarázatára egyszerűen nem volt szüksége, beérte azok hangulati, illusztratív erejével. A hatvanas évektől kibontakozó „feltáró" történetírás már a Horthy-rendszer és

a hozzá kapcsolódó jelenségek tudományos vizsgálatát tűzte ki céljául, az irredentizmus és a revizionizmus fogalmát azonban ez is lényegében azonos értelemben alkalmazta. Pedig a tartalmi különbség lényeges. Az irredentizmus (redempto [*lat*] = kivált, megvált; irredento [*ol*] = fel nem szabadított, meg nem váltott) olyan politikai törekvés, amely az idegen uralom alatt álló nemzeti területek visszaszerzését célozza. Az irányzat módszereiben lehet békés vagy erőszakos, célkitűzéseiben viszont mindig erősen voluntarista, hiszen a „visszaszerzendő" lakosságot és területet ingatag – általában a régmúltba forduló, sokszor mitikus – érvek alapján önkényesen jelöli meg. Az irredentizmus első tételes megfogalmazását és politikai gyakorlatát az *Italia irredenta* felszabadítását követelő 19. századi olasz egységmozgalom és az ún. Nagy-Románia-koncepció nyújtotta. A revizionizmust ezzel szemben (revisio [*lat*] = felülvizsgálat), amely egy adott nemzetközi szerződés újratárgyalását kívánja elérni, kimondottan jogi megközelítés jellemzi. Ez az irányzat tehát békés eszközökkel, a diplomácia és a nemzetközi jog által biztosított kereteken belül – pl. konferenciák, többoldalú szerződések révén – kíván eredményt elérni, szükségképpen kompromisszumra hajló, érveiben és célkitűzéseiben az irredentizmusnál pragmatikusabb és korszerűbb. A két háború közötti magyar külpolitikával kapcsolatban annyit már most megelőlegezhetünk, hogy az hivatalos szinten revizionista volt, pozícióinak javításához azonban olykor igénybe vette a fegyveres fenyegetést, propagandájában pedig gyakran élt az irredentizmus szólamaival.

Az elhatárolás azért jogosult, mert miközben a magyar külpolitika csakugyan a békeszerződés jogszerű felülvizsgálatát tűzte ki céljául – a fegyveres megoldást, ha nem is vetette el, inkább végső esetre tartogatta –, a hazai közvélemény befolyásolásakor nem kellett tekintettel lennie a világpolitika érzékenységére, és mind a hangvételt, mind a követelések mértékét tekintve határozottabb lehetett. A kormány számára indifferens volt, hogy a közvélemény az etnikai, az optimális vagy az integrális revízió híve-e,[8] hogy a békés vagy a fegyveres megoldást pártolja, számára csak a közhan-

[8] Az etnikai revízió, vagyis a magyarság által lakott területek visszaszerzése a határ menti, döntően magyar lakta zónák, valamint a Székelyföld, illetve – az összeköttetést biztosítandó – az egykori Szilágy, Kolozs és Torda-Aranyos vármegye egyes vidékein kialakítandó korridor visszacsatolása révén lett volna elvileg megvalósítható. Az integrális revízió hívei az összes elveszített területre igényt tartottak, Horvátország, az Árva és Szepes vármegyéből Lengyelországhoz került két kicsiny terület, valamint az Őrvidék és a Tengermellék esetében azonban álláspontjuk hajlékonyabb volt. Az optimális revízió, mint neve is mutatja, az éppen elérhető legjobb megoldást célozta, ezért tartalmát nem lehet pontosan meghatározni. Annyit azért megállapíthatunk, hogy az etnikai határokon túl Nyugat-Szlovákia, valamint Kárpátalja visszaszerzése a korszak három meghatározó miniszterelnökének: Bethlen Istvánnak, Gömbös Gyulának és Teleki Pálnak az elképzeléseiben is szerepelt – akik egyébként hosszabb-rövidebb vívódás után mindhárman feladták az integrális revízió elvét. Vö. *Romsics* 1999. 263–264. és 356–362. *Zeidler* 1998. *Ablonczy* 1998.

gulat és az egységes erő felmutatása volt fontos. Nem a tételes revíziós álláspont kifejtése volt tehát a lényeg, hanem a békeszerződés elleni irredenta közhangulat táplálása. Az apró distinkciók iránt a széles közvélemény általában amúgy is érzéketlen, számára a hangzatos, erőteljes, közérthető megfogalmazások adnak eligazítást. A kormány tehát nem is bajlódott a nüánszokkal, s bőven beérte azzal, hogy a tömeg elítéli Trianont, és az irredenta jelszavakat visszhangozza. Ez a gyakorlatban azt eredményezte, hogy az átlagos magyar állampolgár, ha megkérdezték volna tőle, mit is ért a revízió alatt, minden bizonnyal az integritást számon kérő valamelyik szlogennel vagy annak a szellemében válaszolt volna, s aligha gondolt volna csupán az etnikai revízióra, vagy pláne arra, hogy részletesen kifejtse, mely elcsatolt régióból milyen részterületekre vonatkoztatja a magyar igényeket.

Az irredenta közhangulat megalapozása tehát már 1918 végén megindult, s abban a mindenkori kormány szervei, valamint a jobboldali és szélsőjobboldali társadalmi szervezetek játszották a főszerepet. Természetesen nem szabad lebecsülni a lakosság spontán reakcióit sem, hiszen a társadalom tagjainak többségét személyesen is érintette a terület- és lakosságvesztés: volt akinek szülőháza, rokona, ismerőse, halottja, ingatlanja, gazdasági érdekeltsége maradt az új határokon túl, másoknak utazási, irodalmi élményei fűződtek az elcsatolt területekhez, megint másokat a nemzettársak várható nehéz sorsa feletti keserűség, a hazafiság érzése fordított szembe a békeszerződéssel. S voltak természetesen olyanok is, akiket pusztán a józan belátás – a világgazdasági, világpolitikai folyamatok várható torzulásai miatti aggodalom tett az új békerendszer kritikusává. Alig volt olyan magyar, aki helyeselte volna a változásokat. Azon kevesek, akiket az ellenforradalmi rendszer iránti ellenszenvük odáig vitt, hogy kimondottan ellenezték a békeszerződésnek „Horthy-Magyarország" javára történő esetleges megváltoztatását, a helyzet pontosabb ismeretében maguk is a versailles-i rendszer és Trianon kritikusaivá lettek.[9]

[9] E megfontolást képviselte, illetve ezt az utat járta végig Jászi Oszkár. Jászi Károlyi Mihály gróf kormányának nemzetiségi miniszteréként még a különböző típusú kisebbségi autonómiáknak a történelmi Magyarország keretében történő megvalósításán dolgozott, emigrációja első időszakában – főként a *Bécsi Magyar Újság* hasábjain megjelent publicisztikáiban – azonban kimondottan ellenezte, hogy a revíziót – amelyet ő etnikai alapon, a nemzetiségi autonómiák rendszerével kiegészítve képzelt el – Magyarország demokratizálása, vagyis a Horthy-rendszer bukása előtt végrehajtsák. Jászi a bécsi és prágai éveiben még kíméletlenül és olykor mértéket nem ismerve bírálta a „magyar poklot" és a revíziós külpolitikát. Ő maga – aki éveken át hitt abban, hogy a kisantant-országok méltányos nemzetiségpolitikát folytatnak majd – a „megmérgezett irredentamozgalmak" és a „revánspolitika" helyett a kisebbségvédelem érvényesítését szorgalmazta, amely – úgymond – „a trianoni szerződés tételes rendelkezései által is biztosítva van". Károlyival együtt hitelt adtak Beneš demokratikus együttműködésre vonatkozó ígéreteinek és emberileg rokonszenves, ám naiv bizakodásukban nem vették észre, hogy a kisantant célja nem a Duna-völgyi kooperáció

A magyarországi közéletet tehát a Trianon-ellenes érzelmek uralták, ez azonban inkább hangulat volt, mint tevékenység, inkább meggyőződés, mint mozgalom. Hiszen a közvélemény a modern tömegtársadalom kialakulásának korában inkább még befogadó, semmint irányító közegnek számított. Tipikus attitűdje, gesztusa a politika pozitív megnyilvánulásaival szemben mutatott készség vagy visszautasítás volt, nem pedig maga a kezdeményezés. Különösen igaz ez olyan társadalmakra – amilyen a magyar is volt –, amelyek a politikai emancipáció (pl. választójog, sajtószabadság stb.) elnyerését követően még éppen csak a kollektív szellemi önállósulás kezdetén tartottak. A közvéleménynek a külpolitikához való viszonyát, amely a laikusok számára kissé titokzatos és regényes, elzárt világ volt, még inkább ez a passzivitás jellemezte. Mindezt azért tartottuk szükségesnek leszögezni, mert úgy véljük, hogy a két háború közötti irredenta közhangulat olyan tényező volt, amelyet a hivatalos politikának módjában állt kihasználni, negligálni vagy elfojtani. A közélet irányítói – egyszerre ösztönösen és tudatosan – az elsőként említett lehetőséget ragadták meg, így az uralkodó Trianon-ellenes érzelmeknek a kormány jóváhagyásával – vagy éppen annak sugallatára – működő belső propaganda határozta meg a tartalmát és a hangvételét. Ily módon az általános közvélemény lényegében a propaganda leképeződése lett, és éppen a mérsékletre intő hangok tűntek disszonánsnak – jöttek légyen akár az ellenzék részéről, akár a harsány túlzásoknak a kívánatossal ellentétes hatását felismerő kormánykörökből.

A magyar irredentizmus szimbólumkészletének három típusát lehet elkülöníteni. Az első és legáltalánosabb a krisztusi szenvedéstörténet vulgarizálása volt: e szerint Magyarország hamis bírák és hitetlenek kezére jut, kálváriáját járja, keresztre feszítik, megalázzák, egyedül marad, de hamarosan dicsőségesen feltámad.[10] A másodikban a szabadságharccal való mesterkélt párhuzamok domináltak: a magyarság olyan példamutató, magasztos nemzeti függetlenségi mozgalomban egyesül, amely kiváltotta az egész világ tiszteletét, és amelyben kitűnő egyéniségek sora, nemzetiségi hovatar-

előmozdítása volt, hanem Magyarország minél teljesebb nemzetközi elszigetelése egy szűkebb szövetségi rendszer megszilárdítása érdekében. Vö. *Jászi* 1982a. 371–377. *Jászi* 1989. 109. és 173. *Richly–Ablonczy* 1998. 140., 143–144. Az 1920-as évek második felétől azután Jászi jóval kiegyensúlyozottabb, némileg önkritikus álláspontot foglalt el, amelyet 1929-ben az Egyesült Államokban kiadott angol nyelvű művében fejtett ki részletesen. Ld. *Jászi* 1982b. (Főként 386. és 558.) Ekkor és később keserűen ismerte be, hogy a győztes utódállamoktól remélt nemzetiségpolitika több vonatkozásban elmaradt a Monarchia-beli gyakorlattól. Ld. *Hanák* 1985. 134–158.

[10] Figyelemre méltó, hogy milyen szoros rokonságban áll ezzel egyfelől a koraújkori prédikátori hagyomány, másfelől a reformkorban, tehát mintegy száz évvel korábban keletkezett *Himnusz* passió-párhuzama: „Isten a maga választott népét bünteti a legszigorúbban ⇨ mert próbára akarja tenni ⇨ türelemmel kell hát viselnünk a szenvedéseket ⇨ mert ha igaznak találtatunk ⇨ Istennek nagy tervei vannak velünk, az ő választott népével." Ld. *Hankiss* 1983. 350.

tozásra való tekintet nélkül, a magyar ügy zászlaja alá áll. A harmadik típus alapja a honfoglaló-honvédő ikerszimbólum aktualizálása volt: a haza földjét meghódító hős elszántan védelmezi a hont a rátörő ellenséggel és rablókkal szemben, majd a már kereszténnyé lett országra zúduló istentelen hordáktól védi az Eszmét, nem törődve saját sorsával, s ez az önfeláldozás teszi alkalmassá az örökös újjászületésre.[11] Látható, hogy e szimbólumok bizonyos találkozási pontokon egymást kiegészítették, sőt egymásba is olvadtak. Még fontosabb volt azonban, hogy mindhárom jelképrendszer kiválóan alkalmas volt a romantizálásra, hiszen valamennyiben megvolt a szélsőségek találkozása, mikor az igaz hős a gonosz csapásai alatt vérzik, de nem bukik el végleg, sőt a korábbinál nagyobb dicsőséggel emelkedik föl.

E szimbólumrendszerek azonban hamis történetfelfogásból fakadtak, hiszen az aktuális helyzetet és a történeti hagyomány egyértelműen pozitív elemeit az eredeti összefüggésekből önkényesen kiemelve, értelmetlen párhuzamba erőltették. Ez a fajta vulgarizálás két szempontból is kártékony volt. Egyrészt meghiúsította a történelmi Magyarország felbomlása valódi okainak feltárását – s ezzel közvetve egész generációkat mentett fel ennek a munkának az elvégzése alól –, másrészt a hasonlatként használt hagyományelemeket is átértelmezte, tendenciózusan, tévesen magyarázta, sőt kompromittálta. Mindez a társadalom aktív része történeti tudatának, nemzeti önismeretének és jövőképének olyan torzulásait, babonás görcseit eredményezte, amelyektől igen nehéz a szabadulás.

*

A téma tárgyalásánál nem az időrendi előadást, hanem a tematikus bemutatást választottuk – két okból: először is azért, mert a kultusz oly tömegesen és oly burjánzóan jelent meg, hogy feltétlenül szükségesnek tűnt valamilyen – az egykorú felfogáshoz közelítő, de mégis utólagos – rendszerbe foglalni szerteágazó jelenségeit; s azért is, mert a feldolgozott anyag ismeretében kijelenthetjük: az irredenta kultusznak – a revíziós külpolitikától eltérően! – nincs igazi kronológiája, hiszen a főbb kultuszelemek, toposzok (és mítoszok) már a kezdeti években kialakultak, s azokban a későbbiekben valamiféle „fejlődés” nyomait nem tudtuk fölfedezni. A trianoni trauma és az irredenta kultusz meghatározó eseményei, dátumai a következők: 1918. október (a katonai összeomlás és Ausztria-Magyarország felbomlása), 1920. június 4. (a trianoni békeszerződés aláírása), 1920. november 13. (a békeszerződés nemzetgyűlési vitája, november 15-én annak ratifikálása),

[11] Létezett még egy, a manicheizmus kínálta fény–sötétség ellentétpárra épülő jelképegyüttes is, ám ez oly általánosan jellemző szimbóluma minden konfliktushelyzetnek, hogy hiba lenne speciálisan a revizionizmushoz kapcsolni. Az egész gondolatmenethez ld. *Pallós* 1995. A területvédő propaganda érvrendszere c. fejezet, valamint *Zeidler* 1997. 30–31. Vö. Canetti elemzésével az ún. panaszvallásokról: *Canetti* 1991. 145–148.

1921. július 26. (a 1921:XXXIII. tc. megalkotása, a békeszerződés törvénybe iktatása), 1927. június 21. (Rothermere lord etnikai revíziót hirdető, magyarbarát újságcikkének megjelenése), 1938. november 2. (az első bécsi döntés), 1939. március 15. (a kárpátaljai bevonulás kezdete), 1940. augusztus 30. (a második bécsi döntés), 1941. április 11. (a délvidéki bevonulás kezdete). Ezek az események nagymértékben befolyásolták, alakították az irredenta kultuszt, s mindegyikük jelképes (részben szakrális) jelentőséget is nyert: ünnepi, heroikus vagy gyászszimbólummá vált.

A továbbiakban a kultusz ápolásának különböző formáit vesszük számba a nyilvánosságtól a magánéletig és a mindennapok irredentizmusáig – a közterektől és az ünnepektől a művészeteken és a közéleten keresztül a kereskedelmi forgalomba került emléktárgyakig.

Közterek

Politikai emlékművek

A közös emlékezet – mint a közösségi kultúra része – a hierarchizált társadalmakban a politikai aktivitás egyik terepe. A politikai, gazdasági, társadalmi befolyás megalapozásának, érvényesítésének és megőrzésének egyik fontos eszköze a hagyomány, a közösséget szervező mítoszok birtoklása, alakítása. A közös emlékezet nagyszabású megnyilvánulásai – évfordulók, ünnepségek, kiállítások megrendezése, közterek elnevezése, emlékhelyek kialakítása és fenntartása – nem csupán a hagyomány vagy a történelem műveltségi anyagának átörökítését szolgálják, hanem legalább annyira annak átértelmezését, a hatalmi pozícióban lévők szája íze szerinti tálalását is.[12]

A kultuszok látványos megjelenítésére kiválóan alkalmasak az emlékművek. Mivel az emlékművek, szobrok elkészítése igen költséges, ilyeneket viszonylag ritkán, és elvileg „örök" időre állítanak, s rajtuk inkább csak a kultusz „stabil, állandó elemeit tudják megjeleníteni". A mindenkori propaganda közvetlenebb, hajlékonyabb, kifinomultabb elemeivel – politikai nyilatkozatok, újságcikkek, könyvek, előadások – szemben az emlékművek „»mondanivalója« [...] meglehetősen durva, elnagyolt, de éppen azáltal, hogy nem a napi igényekhez igazodik, a propaganda *alapvető, hosszabb távon érvényes,* mondhatnánk „stratégiai" elemeit, mintegy annak „esszenciáját" jeleníti meg. Így tehát a propagandaszempontoknak megfelelően már amúgy is leegyszerűsített történelemkép a köztéri szobrászat sajátosságai miatt tovább sematizálódik az emlékműveken."[13]

---

[12] Vö. *Pótó* 1989. 14.
[13] *Uo.* 15.

Az irredentizmus kultusza már a húszas évek legelején kezdte meghódítani a köztereket. A különböző emlékművek és a monumentummá avatott utcák és terek mindannyian eszközei voltak a közgondolkodás befolyásolásának; puszta jelenlétükkel a mindennapok részévé váltak, a megemlékezések és ünnepségek alkalmával pedig mint helyszínek és szimbólumok szakrális funkciót töltöttek be.

A köztéri szobrok és emlékművek közül most csak azokkal foglalkozunk, amelyek szorosan és mindenki számára nyilvánvalóan az irredentizmushoz kapcsolódtak. A különböző hősi és történelmi monumentumokat ezért – jóllehet közvetett kapcsolatuk a Trianon-ellenes közhangulat ébren tartásának szándékával könnyen kimutatható volna – nem vizsgáljuk részletesen. Összefoglalásként csak annyit jegyzünk meg, hogy a települések túlnyomó többsége az 1920-as évek folyamán felépítette saját világháborús hősi emlékművét, melyek mellé egyidejűleg vagy néhány évvel később sok helyütt országzászlókat is felállítottak. Ezek az együttesek az elesett honvédeken kívül az eltiport országnak is emléket állítottak, a félárbocra engedett nemzeti zászlóval pedig a területcsonkításra figyelmeztettek.[14]

Az irredenta politikai emlékművek sorában az első a budapesti Szabadság téren felállított szoboregyüttes volt, amely az elcsatolt országrészeknek állított emléket. Nem tudjuk, miért éppen a Szabadság térre esett a választás. Kétségtelen, hogy központi fekvése, szépsége és reprezentatív jellege, nagy mérete, „kihasználatlansága" és rövid, ámde mozgalmas története is mellette szólt. A reformkori „Sétatér" kialakítását még Széchenyi István gróf kezdeményezte, a tér északi felét elfoglaló Újépületben végezték ki 1849 októberében az első felelős magyar kormány miniszterelnökét, ide torkollott az Október 6. utca, vagyis a tér dicsőséges történelmi korszakot idézett meg, és már a kollektív gyász mozzanata is hozzá kapcsolódott.

Az irredenta monumentumok terve mindenesetre már 1920 közepén felmerült. Az ötletet, amely állítólag Kertész K. Róbert kultuszminisztériumi miniszteri tanácsostól származott, az egyik radikális irredenta társadalmi szervezet, a Védő Ligák Szövetsége (VLSz) azonnal felkarolta. E szövetség élén az erdélyi születésű Urmánczy Nándor állott, aki a későbbiekben is ott volt szinte minden hasonló akciónál. A talapzatok és a szobrok elkészítése Kertész művészeti irányítása mellett jó ütemben haladt, az agyagmintákat a VLSz képviselői már 1920. szeptember végén megszemlélhették. Az elcsatolt területeket szimbolizáló heroikus szoboralakokat végül műkőből készítették el kétszeres életnagyságban, és a Szabadság tér északi íves

[14] Ezeket a második világháborút követő években általában felszabadulási emlékművekké alakították át, többségük csak a rendszerváltozás idején nyerte vissza eredeti hősiemlékmű-jellegét. 2000 júniusában, a békeszerződés 80. évfordulóját kísérő megemlékezések idején több egykori irredenta emlékmű is visszakapta korábbi alakját és funkcióját, a politikai gyűléseken pedig a régi képi és verbális szimbólumok is gyakorta feltűntek.

lezárásánál félkörben állították fel őket. 1921. január 16-án, az avatás napján több tízezer ember zsúfolódott össze a téren. Az ünnepség elején Zadravecz István katolikus tábori püspök, a szegedi ellenforradalmárok spirituális vezére eskette meg a tömeget a kitartásra: „A magyarok Istene, a szent zászló, a szabad ég, a magyar lélek a tanúnk, hogy addig nem nyugszunk, amíg Északkal, Déllel, Kelettel, Nyugattal nem egyesülünk."[15] Zadravecz ezután megszentelte az erre az alkalomra készült irredenta zászlót, melyet az egyik oldalon a VLSz jelvénye, a másikon a Magyarok Nagyasszonyának (Patrona Hungariae) alakja és a történelmi Magyarország 63 vármegyéjének címere ékesített.[16] A zászlót a görög katolikus, a református és az evangélikus egyház egy-egy főpapja is megáldotta, a társadalmi egyesületek zászlószalagjaikkal feldíszítették, majd az ünnepség után őrzési helyére, a Bazilikába kísérték. A megemlékezés végén a főszónok, Urmánczy festett apokaliptikus képet a „ketrecbe" szorított csonka ország jövőjéről, melyre „az állam és társadalom teljes lezüllése vár [...], ha el nem jön minél előbb az az erős kéz, mely kényszeríteni fog bennünket, hogy minden megmaradt erőnket egyesítsük országunk visszaszerzése érdekében". A szangvinikus alkatú, soviniszta Urmánczy beszédének végén a megtorlás programjának jegyében tolmácsolta a VLSz szándékát, hogy az irredenta szoborcsoport „a nemzet búcsújáró helye, [...] a gyűlölet és bosszú kohója legyen."[17]

A tér hossztengelyétől balra az óramutató járásával egyezően követte egymást *Nyugat, Észak*, *Kelet* és *Dél* allegóriája. Az egyes műveket hősi és romantikus beállítások és tömegével alkalmazott történelmi jelképek dominálták. Sidló Ferenc *Nyugat* c. szobra az Őrvidék gyászát ábrázolta. A szent koronára bukó alak jobbjában az elszakított vármegyék címerét tartotta, baljában kettőskeresztes pajzsot, lábánál turulmadár pihent. *(1. kép)* Kisfaludi Strobl Zsigmond készítette *Észak* háromalakos kompozícióját, melyen a védelmet kereső szlovák fiú a keresztre feszített Hungáriához simult, kettejüket robusztus kuruc vitéz óvta kardjával. *(2. kép) Kelet* allegóriája Pásztor János munkája volt, ezen Csaba vezér heroikus pózban szabadította fel az Erdély címerét tartó szimbolikus alakot. *(3. kép)* Szentgyörgyi István *Dél* c. szobrán erőtől duzzadó magyar férfi átkarolva óvta a Délvidéket szimbolizáló sváb leányt, lábuknál a Bácska és a Bánság gazdag földjét jelképező búzakéve feküdt. *(4. kép)*

A szoboregyüttes felállítását hosszú szünet követte. Magyarország ugyanis 1921 júniusában törvénybe iktatta a békeszerződést, melynek értel-

---

[15] *Liber* 1934. 310–312. (Idézet a 312. oldalról.) *Pótó* 1989. 27–28.

[16] Koraújkori eredetű, a 19. századra pedig már világszerte elterjedt az egyes országok, illetve nemzetek perszonifikált ábrázolása, amely a „nemzet mint politikai test" felfogásán alapul. Ld. *Sinkó* 1996. 268–270.

[17] *Liber* 1934. 310–312. *Pótó* 1989. 27–28. Vö. A magyar fájdalom négy szobrának felavatása. *Néptanítók Lapja* 1921/1–3. 18.

mében fel kellett oszlatnia az irredenta propagandával foglalkozó szervezeteket, s általában is meg kellett akadályoznia (vagy legalábbis büntetnie kellett) minden ilyen jellegű tevékenységet. A magyar kormány formailag nagyjából eleget is tett e rendelkezéseknek – bár a feloszlatott irredenta társadalmi egyesületeket új szervezeti egységekben megőrizte, sőt valamelyest korszerűsítette is[18] –, és tartózkodott a látványos propagandaakcióktól. A kormány a kezdeti szerteágazó, sokszor kockázatos és következetlen külpolitikai orientációs kísérletekkel is felhagyott, és – felismerve jószerével teljes elszigeteltségét – rendkívül óvatos, hosszú távra összpontosító, tartós eredményeket ígérő irányvonalat keresett.[19] Bethlen István gróf, akitől egyébként is távol álltak a propaganda külsőségei – élt ugyan ezekkel, de pontosan tisztában volt korlátozott értékükkel, és nem lelte örömét bennük –, nem kívánta kockáztatni stratégiai céljait harsány, de önmagukban értéktelen és értelmetlen, s időszerűtlenségük, illuzórikusságuk miatt esetleg veszedelmes akciók kedvéért. Így azután nem meglepő, hogy 1927-ig – a népszövetségi ellenőrző bizottságok távozásáig, az olasz-magyar barátsági szerződés megkötéséig s az ezt követő Rothermere-féle sajtókampány megindulásáig – csillapítani igyekezett a Trianon-ellenes kritika hangvételét. Ezt követően azonban – vagyis a konszolidáció eredményeinek, a nagyhatalmi támogatásnak és az általa mércének tartott brit politikai körökben és közvéleményben lassan felébredő rokonszenvnek a birtokában – már nem kifogásolta a magyar társadalom irredentizmusának erősítését.[20]

Megnyílt tehát az út – valamint az államkassza és a nagy gazdasági érdekképviseletek pénztárcája is – a nagyszabásúbb irredenta propaganda előtt belföldön és külföldön egyaránt. A legnagyobb tömegeket mozgósító akciók az újabb és újabb irredenta emlékművek avatóünnepségei lettek. A legjelentősebb, és hosszú idő után az első ilyen alkalom az ún. Ereklyés Országzászló leleplezése volt 1928. augusztus 20-án. Ez az esemény kissé hosszabb elemzést érdemel, hiszen oly sok szimbólum és történelmi párhuzam keveredett benne, hogy nem túlzás azt állítani: voltaképpen Magyarország (a történelmi ország), a revízió (a történelmi célkitűzés és hivatás) és Horthy (az uralkodó helyén álló kormányzó) viszonyát tisztázta a jelképek nyelvén. Már magának az időpontnak a kiválasztása sem volt véletlen: az államalapító szent király ünnepe éppen megfelelt a Szent István-i birodalmat

---

18 Vö. *B. Bernát* 1987 és *Zeidler* 1997. 1921 nyarán oszlatták fel egyébként a Védő Ligák Szövetségét is.

19 *Romsics* 1990. 577–595.

20 A kormány azért a külpolitikai aktivitás ellenére is igyekezett a szélsőséges és tömeges irredenta megnyilvánulásoknak gátat szabni. Erre vall, hogy 1927 második felében – amikor pedig a Rothermere-kampány még nagy hullámokat vetett – a közigazgatás a kormány intencióinak megfelelően többször is megakadályozta irredenta gyűlések rendezését. Ld. Gömbös Gyula és Wolff Károly képviselőházi felszólalása (1927. december 6.). *KN* 1927–1931. VII. köt. 236–238. és 240–241.

megjelenítő országzászló felavatásához. A helyszín ugyanilyen fontos volt: ez az emlékmű is a Szabadság térre került, a Tőzsde (ma a Magyar Televízió) és az Országos Mezőgazdasági Kamara (ma az Egyesült Államok Nagykövetsége) épülete közé, és szembenézett a félkörben elhelyezkedő *Irredenta szobrok*kal.

Az avatóünnepségen, mely az Urmánczy által 1925-ben meghirdetett országzászló-mozgalomba illeszkedett, az országgyűlés kamarái, a városi törvényhatóságok, a Vitézi Szék és az amerikai magyarok népes küldöttséggel képviseltették magukat. A nemzeti imák – a *Himnusz* és a *Szózat* – elhangzása után Urmánczy mondott beszédet, majd az országzászlót félárbocra vonták. (A Nemzetgyűlés 1920. november 13-i ülésén – a békeszerződés ratifikálásának tárgyalásakor – azt a határozatot fogadta el, hogy „a nemzet gyászának jeléül mindaddig félárbocra ereszti az országgyűlés épületén lévő magyar lobogót, míg a magyar szent korona birodalma a maga teljes épségében vissza nincs állítva. A nemzetgyűlés elvárja egyúttal – folytatódott a határozat –, hogy mindazon testületek és egyének, kik a magyar nemzeti lobogó használatára jogosítva vannak, ezen példát követni fogják." A kultuszminiszter saját intézményeire vonatkozóan 1921. január 7-én hasonló rendeletet bocsátott ki, s e példák nyomán az országzászlók félárbocon tartása rövidesen országos gyakorlattá vált.[21])

A zászlófelvonást követően az ünneplő tömeg esküt tett a küzdelem folytatására, majd Rákosi Jenő szólt a várható közeli revízióról: „Hálát adok Istennek, hogy öregségemre megérhettem ezt a napot, mert ebből biztosan látom, hogy különb vagyok Mózesnél, mert meg fogom látni az ígéret földjét."[22] A gyűlés ezután határozatot hozott arról, hogy táviratilag üdvözli

---

[21] *Hivatalos Közlöny* 1921/1–2. 3. sz. A zászlókultusz további erősítése érdekében Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter 1929. január 28-án elrendelte, hogy „az ország összes állami, községi, társulati, magán-, izraelita, elemi, nép- és polgári iskoláiban, a felső mezőgazdasági iskolákban, a vezetésem és rendelkezésem alatt álló középiskolákban, továbbá a tanító-, tanítónő- és kisdedóvónőképző-intézetekben és felső kereskedelmi iskolákban a tanítás közben kínálkozó alkalmakon kívül évenkint egyszer – legmegfelelőbbnek mutatkozik az évmegnyitó ünnepély – az iskola igazgatója vagy valamely tanára (tanítója) hazafias beszéd keretében hívja fel az ifjúság figyelmét a nemzeti zászlónak a nemzet életében való jelentőségére. Ugyanezen alkalommal az egész ifjúság tisztelgő menetben vonuljon el a nemzeti zászló előtt." A rendelet a diákságot arra is kötelezte, hogy „bárhol találkozzék a nemzeti lobogó alatt felvonuló katonasággal, tiszteletadás jeléül álljon meg, forduljon arccal a nemzeti lobogó felé és a fiútanulók vegyék le a kalapjukat". Ld. *Hivatalos Közlöny* 1929/5. 24. sz.

[22] Rákosi Jenő, akinek publicisztikai, színházi és közéleti karrierje már az 1880-as években magasra ívelt, igen befolyásos embernek számított. Ő volt Rothermere egyik leghívebb hazai támogatója – tőle származott a lord magyar királlyá történő koronázásának ötlete is – és az irredenta újságírás vitathatatlan bajnoka, aki 1927 nyarán fogadalmat tett, hogy többé nem ír olyan cikket, amelyből a revízió gondolata hiányoznék. Ígéretét megtartotta, de nem láthatta meg az „ígéret földjét": 1929. februárjában elhunyt.

a külföldi magyarbarát politikusokat, majd a *Hazám, hazám-ária* és a *Himnusz* meghallgatása után a zászlónak tisztelegve elvonult.[23]

Maga az emlékmű egy talapzatból kiemelkedő húszméteres zászlórúd volt, s minden díszítése valamilyen irredenta jelentést hordozott. A mészkőtalapzat templomi szószéket formázott, ami a megidézett történelmi Magyarország és az itt elhangzó beszédek isteni eredetét, megszentelt jellegét hangsúlyozta. A talapzatban lévő ereklyetartóban csonka-magyarországi községekből, valamint a történelmi 72 vármegyéből (tehát a horvátországi vármegyékből is) származó rögöket, továbbá a muhi, mohácsi és az 1848–1849-es csatatérekről, Kossuth és Petőfi (feltételezett) szülőházából s a galíciai és doberdói hősi temetőkből hozott földet helyeztek el.[24] A talapzatot Magyarország nagycímere, az Árpádok, az Anjouk és a Corvin-ház címere, valamint feliratok díszítették. Ezek között volt Urmánczy Nándor jelmondata – „A mi országunk a Kárpátok országa, Nagy-Magyarország. 896-ban alapította Árpád fejedelem, fennmarad a világ végezetéig" –, a *Magyar Hiszekegy* s még egy harmadik idézet is: „Jövő nagyságunk alapját múltunk nagyjai rakták le." A szószék tetején a szárnyát kiterjesztő bronzturul alatt két márványtáblát helyeztek el az alábbi szövegekkel: „»Hungary's place in the sun« by Lord Rothermere. Daily Mail June 21st 1927", illetve „»I trattati di pace non sono eterni« Mussolini, Senato del regno 5. giugno 1928. VI."[25] A bronz zászlórúdba vármegyék és községek zászlószögeit verték, a rúd tetején pedig Horthy keze után mintázott, ezüstből készült, eskü-re emelt méteres kéz – íme: az Urmánczy által korábban hiányolt, revízióra ösztökélő, erős kéz! – tett fogadalmat a revízió mellett.[26] *(5–6. kép)* Érdekes, és aligha véletlen, hogy mindezek a szimbólumok milyen sok ponton megfeleltek a hagyományos magyar koronázási és eskütételi szertartás elemeinek. Hiszen megvolt itt az ország földjét reprezentáló koronázási domb,

---

[23] *Liber* 1934. 344–346. *Pótó* 1989. 26.

[24] A térkép mint az ország emelkedett vagy szakrális ábrázolása az első világháború után fokozatosan egyenrangúvá vált az antropomorf Hungária-allegóriákkal, a geográfiai öntudatra nevelés pedig az iskolai programnak is része lett. Mindez magával hozta a megszentelt föld kultuszát is, ami az egész Országzászló-mozgalomnak alapjául szolgált. Ld. *Sinkó* 1996. 270–274.

[25] Az első Rothermere már említett *Magyarország helye a nap alatt* c. cikkére utalt – erről később még részletesen szólunk –, a második Mussolini parlamenti felszólalását idézte: „A békeszerződések nem örök életűek".

[26] A térkompozíció Pálóczi Antal munkája volt, a talapzatot Lechner (1941-től Kismarty-Lechner) Jenő, a zászlórudat Füredi Richárd, a díszzászlót Lechner Marianne tervezte. Az országzászló elé jókora, kör alakú ágyást telepítettek, amely különböző színű virágokból a történelmi és a trianoni országhatárokat, a négy nagy folyót, valamint az északi határ fölött a magyar címerről ismert hármas halmot és kettős keresztet ábrázolta. A keresztből sugarak indultak ki, a kompozíciót pedig a „Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, hiszek egy isteni örök igazságban" idézet fogta körbe. A Szabadság téri virágtérkép egyébként ismert turistalátványosságnak számított.

az uralkodói eskü és az ország integritását védelmező, négy égtáj felé tett jelképes kardvágások párhuzama.

Négy év múlva a Szabadság téri irredenta emlékhely újabb szoborral gyarapodott. 1932. október 6-án, a nemzeti gyásznapon leplezték le a *Magyar Fájdalom szobrát,* a gyermekeit sirató anya kétségbeesést és kiszolgáltatottságot sugárzó, ruhátlan bronzalakját. *(7. kép)* Az avató beszédet Herczeg Ferenc író, a Magyar Revíziós Liga elnöke mondta, s e beszéd igen tanulságos abból a szempontból, hogy hiánytalanul felvonultatta a magyar revizionizmus, illetve irredentizmus közkeletű történelmi-vallási párhuzamait, a szabadságharc és a krisztusi passió motívumait: „Mi magyarok vagyunk a földgömb legszomorúbb népe – állapította meg Herczeg –, mert kigúnyolták, megostorozták és keresztrefeszítették mindazt, ami nekünk szent volt. A zsoldosok pedig kockát vetettek őseink öröksége felett. A múltban többször is eltemették nemzetünket, de harmadnapra megint feltámadt. [...] Rothermere olyan érzéseket váltott ki a magyar szívekből, mint Kossuth Lajos óta senki. [...] ő volt az, aki világító fáklyával jelent meg közöttünk, mikor legsötétebb volt a mi éjszakánk." Igen érdekes volt a szobor felirata is, hiszen nem csupán a mű születésének körülményeire, hanem a mögötte álló propagandára is fényt vetett: „Ez a szobor a trianoni szerződés által elrabolt gyermekei sorsát sirató Magyarország fájdalmát jelképezi. Alkotója francia szobrász, Émile Guillaume. Ezen emlékművet a szenvedő magyar nemzetnek ajánlotta fel Magyarország angol barátja, Viscount Rothermere." Rothermere ekkor már nem csupán a revízió szószólója és a magyarországi művészet mecénása volt, hanem általában Magyarország barátjának tekintették, s személyét a belföldi propaganda úgy próbálta beállítani, mintha azon keresztül a brit külpolitika jóindulata, sőt támogatása nyilvánulna meg Magyarország irányában. A szobor alkotója pedig annak a francia nemzetnek a fia volt, amelyet itthon a terület-elcsatolások egyik, ha nem a legfőbb felelősének tekintettek. A szobor közérthető üzenete tehát az volt, hogy franciák és britek – vagy inkább: *a* franciák és *a* britek – megbánván korábbi döntésüket, immár kezet nyújtanak Magyarországnak. Ezzel tehát a Szabadság téri irredenta együttes áttételesen már Olaszország, Nagy-Britannia és Franciaország magyarbarátságát hirdette.[27]

Ebbe a – különben teljesen hamis illúziókat keltő – koncepcióba 1936-ban az Egyesült Államokat is beillesztették. Ez nem volt könnyű, hiszen az amerikai külpolitika hangsúlyozottan távol tartotta magát az európai ügyektől, de a magyar propagandisták találékonyságban nem szenvedtek hiányt. A magyar–amerikai barátság megjelenítésére Harry Hill Bandholtz személye mutatkozott alkalmasnak, aki dandártábornokként 1919–1920-ban Budapesten az amerikai katonai antantmissziót vezette. Mint ellenséges hatalom katonája, Bandholtz akár gyűlölt figura is lehetett volna,

[27] *Liber* 1934. 416–419. *Pótó* 1989. 31–32.

ő azonban a megszálló román hadsereg viselkedése fölötti felháborodásában és a helyiekkel szembeni fokozódó szimpátiája miatt nemegyszer tanúsított segítőkészséget a magyarok iránt, egy alkalommal pedig sikerrel akadályozta meg, hogy a román hadsereg egy alakulata műalkotásokat rekviráljon a Nemzeti Múzeumból. A szobor felállítása diplomáciai szempontból kényes ügy volt ugyan, és nem is volt mentes bizonyos bonyodalmaktól, Ligeti Miklós azonban egy magyar származású amerikai ezredes gyűjtése révén összegyűlt pénzből végül mégis elkészíthette Bandholtz életnagyságú bronzalakját. Az 1936. augusztus 23-án felállított szobor katonás pózban ábrázolja a tábornokot – terpeszállásban, fejét fölvetve, hátratett kezében lovaglóostorával. Olyannak, amilyen akkor lehetett, amikor – miként azt 1925-ben megjelent naplójában is megörökítette – a múzeum előtt feltartóztatta a behatolókat. Bár a szobor önmagában látszólag semmilyen különös jelentést nem hordozott, a Szabadság tér irredenta kompozícióinak társaságában és a hozzá tartozó történet révén mégis erőteljes politikai konnotációt nyert.[28] *(8. kép)*

A Szabadság tér mint irredenta-ellenforradalmi panteon jelentőségét mutatta, hogy közelében, a Vértanúk terén kezdték felállítani 1930-ban azt az emlékművet, amely felirata szerint „Az 1918–1919-es nemzeti vértanúk emlékére" készült a Fehér Ház Bajtársi Egyesület kezdeményezésére. A honfoglaláskori motívumokkal díszített emlékmű Lechner Jenő által tervezett hatalmas kőtömbje már ebben az évben a helyére került, a Füredi Richárd készítette szobrokat azonban csak négy évvel később avathatták fel.[29]

Időközben a főváros más pontjain is emelkedtek irredenta emlékművek. 1929. június 8-án a Wenckheim-palota előtt (a mai Szabó Ervin téren) avatták fel a *Magyar Igazság kútjá*t – Szentgyörgyi István alkotását –, melyen

---

[28] *Pótó* 1989. 37–40. *L. Nagy* 1989. A Szabadság téri irredenta emlékek sorát az 1939-ben ide került ún. *Felvidéki emlékkereszt* zárta. Erre Pótó János hívta fel figyelmemet, amit ezúton is megköszönök. Az irredenta „skanzent" 1945 után fokozatosan felszámolták. Az Ereklyés Országzászlót még ez év tavaszán a szovjet csapatok távolították el, hogy ne zavarja saját hősi emlékművüket. Az irredenta szobrokat mint a „dunai népek összeférhetetlenségének, marakodásainak szimbólumait" augusztus közepén bontották le. A *Magyar Fájdalom szobrá*t 1947-ben raktárba szállították, majd egy évvel később a Palatinus strand előtt egyszerű női aktként felállították, végül 1973-ban a balfi fürdő elé költöztették. A szobor másolatát – mely 1933. május 28-tól Debrecenben, a Magoss György téren (ma: Bem tér) állt – a békeszerződés 80. évfordulójára rendezett megemlékezésen újból felavatták. Bandholtz tábornok szobra a háborúban megsérült, 1946-ban még helyreállították, majd 1949-ben eltávolították, hogy később az USA nagyköveti rezidenciájának kertjében állítsák fel, végül pedig 1989-ben visszahelyezzék a Szabadság térre. Ld. *Pótó* 1989. 27–28., 32., 38–40. Azon a gyepszigeten, ahol valaha Észak szobra állt, a békeszerződés 80. évfordulójára a Trianon Társaság állított emlékkövet Henri Pozzi francia publicistának, aki néhány írásában – részben a magyar kormány pénzén – bírálta a békeszerződést.

[29] 1945-ben természetesen ezt a kompozíciót is lebontották, helyén ma a Nagy Imre-emlékmű áll.

a Magyarországot jelképező fiatal nőalak segítséget keresőn simul a kezében kardot és mérleget tartó Justitiához. A kutat a Népnevelő Filmipari Rt. ajándékozta a főváros közönségének, s felállításával Rothermere előtt tisztelgett, amiről a káván körbefutó felirat is tanúskodott: „E kutat hálás magyarok emelték Nagy-Britannia méltó fia, Viscount Rothermere tiszteletére. Az ő betűje megöli a hatalmaskodást, az ő lelke megjeleníti az igazságot, 1928." A kútszobor talapzatán egykor a lord dombormű-profilja volt látható. *(9. kép)* A műalkotást a főváros nevében átvevő Liber Endre tanácsnok ünnepi szavai szerint a kút „a magyar Igazság gazdagon ömlő kútfejének szimbóluma, ahonnan a magyar Igazság megindul [...] elvive a mi megtépettségünknek, a mi megcsonkítottságunknak fájdalmas panaszát és a mi megaláztatásunknak vádoló igazságtalanságát". Az irredenta emlékművek lassan megszilárduló avatási szertartásrendjének megfelelően ezután irredenta műdalok következtek (Budai Dalárda), majd újabb beszéd (Eckhardt Tibor országgyűlési képviselő, a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke) és Rothermere köszönő sürgönyének felolvasása. Végül a *Himnusz* után a tömeg szétoszlott.[30]

A *Magyar Igazság kútja* esetében már tetten érhető, hogy felavatásával a revíziós mozgalom az emlékezés és a tiltakozás mozzanatán túl voltaképpen saját magát is ünnepelte. Még inkább így volt ez szűk másfél évvel később, 1930. november 30-án, amikor a New York-palotával szemben lévő kis téren felállították Rákosi Jenő szobrát. A helyszín kiválasztása ezúttal kimondottan Rákosi személyéhez kapcsolódott, aki innen mintegy „ráláthatott" hosszú közéleti pályafutásának legfontosabb állomásaira: az irodalmi kávéházra, a Blaha Lujza téri újságpalotára (az általa vezetett *Budapesti Hírlap* székházára) és a Népszínházra, melynek valaha igazgatója volt. A szobor Rothermere adományából készült, alkotója Kisfaludi Strobl Zsigmond volt, aki ekkorra már a Rothermere-família és az irredenta tematika kedvelt szobrászának számított.[31] A lord már napokkal Rákosi halála után felajánlotta, hogy emlékszobrot ajándékoz a fővárosnak, s a művet „a magyar igazság keresztes lovagjának" méltó emlékéül szánta. Maga a szobor mentes volt a hatásvadász elemektől, de az egykorú művészetkritikus nagy képzelőerőről tanúskodó szavai szerint a talapzaton „a Trianontól elgyötört Rákosi Jenő áll előttünk", aki „hajlottan, kissé megtörten is régi heve egy villanásával gondokba borult arcán s élénken gesztikuláló jobbkézzel töpreng-magyaráz,

[30] *Liber* 1934. 365–367. *Pótó* 1989. 32. A feliraton látható 1928-as évszám nem volt tévedés; a kút 1928 novemberében már a helyén állt, átadását decemberre tervezték, ám ez valamilyen okból fél évet késett. A kút túlélte a második világháborút, az irredenta jegyeket azonban eltávolították róla. Rothermere reliefjét 1949-ben rozettákkal helyettesítették, a köriratot pedig levésték. (A kút 2001. nyári felújítását követően a felirat ismét olvasható.)

[31] Ő készítette, mint említettük, az *Észak* c. kompozíciót, a húszas évek végén pedig Londonban járva megmintázta a lord több családtagját.

ugyan miről? – bizonyára összetört megcsonkított hazája elvehetetlen örök igazáról."[32] *(10. kép)* A talapzaton elhelyezett két domborművet Orbán Antal készítette, az ezekhez szükséges gyűjtést pedig a közismert revizionista Légrády Ottó főszerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlap* szervezte. Az egyik relief az íróasztalánál dolgozó Rákosit ábrázolta, a másik a „Helyet Magyarországnak a nap alatt!" feliratot viselte, és kissé bárgyú képi megjelenítése volt az egykori legendás újságcikk címének – Rothermere és Rákosi kezet fog, miközben a lord a felkelő napra mutat, s ezzel a hajnali sugarakra irányítja a mögöttük álló magyar anya tekintetét.[33] *(11. kép)* Így tehát a szobor Rákosi személyén keresztül alkalmasint nem is annyira a revíziót, mint inkább a revíziós mozgalom dicsőségét hirdette. Az avatási ünnepély protokollja igen előkelő volt, a környék már jó előre zászlódíszbe öltözött, majd a ceremóniára a fővárosi és a nemzeti díszlobogó is megérkezett a mentés-kacagányos huszárok kíséretében. A közönség soraiban a családtagokon kívül miniszterek, a Magyar Tudományos Akadémia, a felsőház, a képviselőház, az egyházak, a főváros és a vidéki törvényhatóságok küldöttei, valamint művészek és újságírók is ott voltak. A *Himnuszt* követően Rothermere nevében a *Daily Mail* külpolitikai szerkesztője, Ward Price mondott méltatást. Utána következett Berczel Jenő alpolgármester, Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter és Márkus Miksa sajtómágnás beszéde, végül a *Szózat* eléneklése után a megemlékezők elhelyezték koszorúikat.[34]

Még 1928-ban került a Várdomb Hunyadi János úti oldalába Tóth István *Polipölő* c. mészkőszobra. Rajta izmos hérosz vív halálos küzdelmet az undok fenevaddal. *(12. kép)* Az ókori motívumokra épülő kompozíciónak első ránézésre semmi köze az irredentizmushoz, de már a kortárs publicista feltette a kérdést: „Vajjon nem lehetne ezt a szobrot szimbólumnak tekinteni? Azt hiszem, igen! Könnyen kitalálhatja minden magyar ember, hogy ehhez hasonló módon kell még most is viaskodnunk életünkért, hogy vérünket még mindig szívni akaró ellenségeinket magunkról letépjük, még ha le is szakad itt-ott húsunk egy-egy tekintélyes része."[35] Hogy tényleg irredenta szobornak szánták-e, ma már nehéz eldönteni, a szobor mindenesetre túlélt minden politikai felfordulást, változatlan címmel, változatlan helyen áll ma is az Alagút híd felőli bejáratától néhány lépésnyire.[36]

---

[32] *Temesi* 1931. 135.

[33] *Liber* 1934. 382–387.

[34] *A Sajtó* 1930. november. 561–570. A szoborépítés érdekessége volt, hogy a papírmasé változatot augusztus közepén egy napra felállították a helyszínen – mintegy próbaképpen. Ld. *Képes Pesti Hírlap* 1930. augusztus 22. A végleges szobrot azután 1948 novemberében lebontották, bronzanyagából kisméretű portrészobrokat készítettek. Ld. *Pótó* 1989. 34.

[35] *Mesterházy* 1937. 455.

[36] Források hiányában csak valószínűsíteni tudjuk, hogy az eredeti alkotói szándék szerint a *Polipölő* nem volt irredenta szobor. Erre vall, hogy a mű a Szépművészeti Múzeum raktárából került a helyére.

1942-ben – megint elsősorban a revíziós mozgalom öndicsérete jegyében – állította fel az Erdélyi Férfiak Egyesülete (EFE) a két esztendővel korábban elhunyt Urmánczy Nándor emlékpadját a Margitszigeten. A 3x2x1 méteres mészkőpad, Siklódy Lőrinc munkája, a szabadtéri színpad közelébe, a Szent Mihály-templom homlokzata előtti sétány fölé hajló platán alá került, egy csinosan parkosított terecske közepére. A pad egyik oldalán csorgó, a másikon kis oszlop állt három mélyített domborművel, melyek Urmánczy profilját, az Ereklyés Országzászlót, illetve az EFE címerét ábrázolták. A reliefeket Füredi Richárd készítette.[37] (Urmánczy halálakor a Szabadság téren gyászmegemlékezést rendeztek, s a szervezők középcímeres-angyalos országzászlót küldtek az Országzászló-mozgalom megindítójának maroshévízi sírjára – szemfedőül.[38])

Persze nemcsak Budapest központjában, hanem a külső kerületekben és vidéken is emeltek irredenta emlékműveket. Közülük említést érdemel Kocsis András 1937-es *Magyar fájdalom* c. szobra az újpesti István téren,[39] Fadrusz Jánosnak a pestszentlőrinci Hargita téren 1935-ben felállított *Hargita-kereszt*je, amelynek talapzatát a 63 vármegyéből hozott föld képezte s a *Magyar Hiszekegy* díszítette,[40] valamint a közadakozásból épült csepeli revíziós emlékmű, amely azonban gondozás hiányában 1942-ben már az összeomlás határán volt. Zebegényben, a Kálvária-dombon 1935–1938 között közös emlékhelyet alakítottak ki Arad, az első világháború és Trianon gyászának megörökítésére.[41] Hét méter magas, monumentális alkotás volt a Törökőr külső részén, a Pillangó utcai menhely előtt 1937-ben felállított *Trianon* c. szobor (székelykeresztúri Horváth Árpád műve), mely hármas halomból kiemelkedő kettős kereszthez kötözött, máglyán szenvedő bajszos magyart ábrázolt, akinek két leszakított karjából és bal lábából a kereszt tövében keselyűk lakmároznak. *(13. kép)*

---

37 Az emlékpad már nincs eredeti helyén, sorsa ismeretlen.

38 *Dömötörfi* 1991. 233.

39 A Műcsarnokban kiállított szobrot Újpest városa megvásárolta, és az István téren állította fel. Az eredetileg minden valószínűség szerint „politikailag semleges" bronzszobor mészkőtalapzatára ekkor került fel Vörösmarty Mihály *Az élő szobor* c. versének záró szakasza – „Kevés, de nagy, mit szólni akarok: / »Ember, világ, természet, nemzetek! / Ha van jog földön, égben irgalom, / Reám és kínaimra nézzetek!«" – s ez már egyértelműen irredenta értelmezést adott a kompozíciónak. A szobor a háború után a semleges *Anya és gyermeke* cím alatt szerepelt, később a piac melletti parkoló építésekor a műszaki szakközépiskola elé helyezték, majd rongálás miatt leszerelték; jelenleg javításra vár. Ld. *Budapest szobrai* 1955. 38.

40 A Hargita-kereszt a helyén maradt, a *Magyar Hiszekegy* azonban már nincs ott a talapzaton, az egykori emlékmű ma feszületként szolgál.

41 Az emlékmű a sokoldalú művész Maróti Géza alkotása volt, éveken át épült, de különböző okok miatt nem készült el teljesen. A tervek szerint a Dunáról már 8–10 km-es távolságból látható, monumentális *Országzászló és Hősiemlék* építése körüli nehézségekről ld. *Maróti* 1940. 107–113. Az emlékhelyet nemrégiben helyreállították, és 2000. június 4-én kormánypárti megemlékezés és ökumenikus istentisztelet keretében felavatták.

A vidéki emlékek sorában első helyre kívánkoznak az Urmánczy és a Magyar Revíziós Liga által vezényelt mozgalom eredményeként a harmincas évek végén már az ország nagyjából minden ötödik településén (több mint 700 helységben) meglévő országzászlók és az 1932 őszétől, szintén az Revíziós Liga szervezésében a határ menti településeken emelt ún. trianoni keresztek.[42] Az 1921. decemberi népszavazással Magyarországhoz visszakerült Sopron nem csupán a „leghűségesebb város" lett, hanem 1929. december 15-én, az országban egyetlenként, Rothermere-szobrot is avatott. Ugyancsak különleges darabnak számított az 1930 nyarán Balatonalmádiban létesített emlékpad, amelynek két oldalán kicsiny oszlopok viselték Rothermere, illetve Rákosi Jenő portréját, valamint az 1935 szeptemberében Zalaegerszegen állított Revíziós Harangtorony és a *Magyar Fájdalom szobra* Zamárdiban, Margó Ede alkotása. 1934 őszén emelték, de a marseille-i merénylet miatt sohasem avatták fel a nagykanizsai *Nagy-Magyarország* emlékművet, amely ugyancsak az irredenta szimbólumkészlet számos elemét hordozta: a Muhi, Mohács, Arad és Trianon gyászát megjelenítő, tíz és fél méter magas alkotás közepén álló oszlophoz tapadó négy posztamensen Hungária, a magyar harcos, a magyar paraszt és a gyermekét tartó anya szimbolikus alakja magasodott, a lépcsőzet fölé a megmaradt és az elcsatolt vármegyék egészben, illetve töredékesen megfaragott címerei kerültek, az emlékmű tetején pedig a szentkorona, valamint a *Magyar Hiszekegy* körirata helyezkedett el.[43]

Még két nagyszabású irredenta emlékhely létesítésének tervéről tudunk a két háború közötti időszakból, ezek azonban nem valósultak meg. 1926 végén Herczeg Ferenc vezetésével megalakult a „Magyar Kálvária" Nagybizottsága és Végrehajtóbizottsága, amely a vallásos és irredenta érzületet összekapcsoló afféle nemzeti zarándokhely kialakítását tervezte a Gellérthegyen. Az elképzelés szerint a kálvária első 13 stációjához tartozó kápolnák az elszakított országrészekre jellemző stílusban épültek volna, a kegyszobrok hátterét pedig az elcsatolt nagyvárosokról és tájakról készült festmények adták volna. Az utolsó stáció a Golgotán szenvedő Krisztust (értsd: Magyarországot), Máriát (a Magyarok Nagyasszonyát) és az Árpád-ház szentjeit ábrázolta volna, ahol a „keserves Anya [...] siratja a bűn győzelmét az ártatlanság fölött".[44]

---

[42] Az országzászlók egy részét a második világháború után megsemmisítették, mások sajátos metamorfózison mentek át, és némi átalakítással felszabadulási vagy – 1948-ban – centenáriumi emlékművek lettek. Vö. *Bánóczi* 1998. 270–271.

[43] Az emlékművet a második világháború után ledöntötték, majd 2001 augusztusában kormányzati és társadalmi szervezetek részvételével újra felállították az Eötvös téren. Elnevezése ma: *Minden magyarok emlékműve.*

[44] Meghívó a Magyar Kálvária nagygyűlésére. OSzK Kézirattár. Fol. Hung. 2734. Revíziós Liga iratai. IV. köt. Vegyes iratok és levelek, 1918–1944. 116–117. A terv kudarcának alighanem két oka volt. Az első és fontosabbik az, hogy ekkor még nem volt aktuális a nagyobb arányú irredenta propaganda – ennek Bethlen szerint csak mintegy egy esztendővel később jött el az ideje. A második pedig az lehetett, hogy a Gellérthegyet mint Budapest egyik leglátványosabb, központi elhelyezkedésű, jelképes

A másik megvalósulatlan terv Villani Frigyes báró római követ nevéhez fűződik, akinek a római császárfórumoknál felállított történeti térképek adták az ötletet. Mint arról a külügyminiszternek írt levelében beszámolt, Mussolininak a Via dell'Imperón 1932-ben befejezett építkezéseit követően a Maxentius-bazilika alatt négy térképet helyeztek el, amelyek Róma (és a birodalom) kiterjedését ábrázolták a városalapítás idején, a pun háborúk után (i. e. 146-ban), Augustus halálakor (i. sz. 14-ben) és Traianus alatt (az i. sz. 2. sz. elején). Villani fényképeket is küldött a térképekről, és úgy vélte, „revíziós propagandánk hathatós eszköze lehetne, ha Magyarország területének a különböző történelmi korszakokban való alakulását ugyancsak ilyen térképeken szemlélhetővé tennők Budapest valamely nagyobb forgalmú és idegenek által látogatott főbb terén, esetleg az országzászló mellett a Szabadság téren". Ez egyben a turisták tájékoztatását is szolgálta volna, hiszen Villani szerint a külföldi nagyközönségnek fogalma sem volt arról, mit veszített Magyarország a trianoni békével. „Az architektonikus megoldást úgy képzelem – folytatta a követ –, hogy az elszakított országrészek négy szobra által határolt téren az országzászlóval szemben falat (esetleg körfalat) építenénk, amelyen a térképek sgraffittóban alkalmaztatnának. Véleményem szerint tekintetbe jöhetne: Magyarország 1. a honfoglalás befejeztével, 2. Kálmán király alatt, 3. Nagy Lajos, 4. Mátyás király korában, 5. esetleg a török hódoltság idejében, 6. a világháború idejében, 7. Trianon után, 8. allegorikus ábrázolása a jövő nagy Magyarországának. A feliratok magyarul és a négy világnyelven (olasz, német, angol, francia) volnának megszövegezendők – esetleg egészen rövid magyarázatokkal és évszámmal."[45] Nem tudunk arról, hogy ennek a kezdeményezésnek bármilyen folytatása lett volna, s ez aligha véletlen. Villani ugyan azzal támasztotta alá mondanivalóját, hogy Gömbös helyeselné a tervet, a kormányfő azonban ekkor lényegében már bukott politikusnak számított, Kánya Kálmán külügyminiszter pedig Bethlenhez hasonlóan – vagy talán még Bethlennél is inkább – lenézte a direkt és tolakodó propagandát, s különösen azt akarta elkerülni, hogy az bármilyen befolyást gyakorolhasson a hivatalos külpolitikára.

Az emlékművek tehát – akár megvalósultak, akár tervek maradtak – a politikai ihletésű művészeti alkotások minden jellemző jegyét magukon viselték. Valósággal tobzódtak rajtuk a könnyen felismerhető, a nemzetinek nevezett szimbólumvilágba már beépült jelképelemek. A könnyen „olvasható" kompozíciók eltúlzott arányaikkal, szélsőségeikkel bizonyos körben kétségkívül igen hatásosak voltak, a róluk alkotott vélemények azonban megoszlottak.

---

fontossággal is bíró területét a fővárosi hatóságok nagyon óvatosan kezelték, s még az olyan hatalmas vállalkozások számára sem szabadították fel, mint pl. Széchenyi István Üdvleldéje, az Ezredévi Emlékmű, vagy később a Nemzeti Stadion.

[45] Villani Frigyes római követ bizalmas jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek (1936. július 15.). MOL K 99 88. cs. 1936–2–132.

Azok, akik a nemzeti érzelmek felgerjesztését, a közvélemény nacionalista és irredenta szellemben való egységesítését várták az emlékművektől, magasztalták őket, a művészi szempontú kritikák viszont elmarasztalták az alkotásokat. Ez egyben rá is világít az emlékműszobrászat alapvető ellentmondásosságára. A politikai emlékművek esetében ugyanis a megrendelő – vagyis a hatalom birtokosa – „a mű *tartalmi* komponenseire helyezi a hangsúlyt, az *elvárások* és a *megítélés* szempontjai tehát a politikai emlékművekkel szemben *elsődlegesen nem esztétikaiak, hanem politikaiak*”.[46]

Az irredenta ihletésű szobrok első általános bírálatára 1942-ig kellett várni.[47] Ekkor a konzervatív *Magyar Szemle* hasábjain – mely a szélsőjobboldali irányzatok ellen is többé-kevésbé következetesen fellépett – ezek az alkotások kíméletlen kritikában részesültek. Radocsay Dénes az etika, a művészet és a jó ízlés szempontjából egyaránt kártékonynak minősítette a kampányszobrászat e darabjait. A hamis monumentalitás, a talmi hősi pózok giccse valósággal fölháborította Radocsayt, aki különösen azért bírálta az „állami zsoldba kényszerült műemlékkészítőket”, mert elsorvasztják „a kevéssé műértők ízlését, akik kényelemszeretetből és kényszerűségből is bíznak mások véleményében”. Leginkább a Szabadság téri *Irredenta szobroka*t kárhoztatta, melyek a szerző szerint „szomorú jövőjét hirdetik a magyar művészetnek. Az elvesztett területek iránti fájdalmat nagyképűen és patétikusan értelmezik. Háromra közülük, Keletre, Nyugatra és Északra legjellemzőbb rokon stílusuk, pedig eléggé eltérő véleményű mesterek mintázták: Pásztor János, Sidló Ferenc és Kisfaludi Strobl Zsigmond. A negyedik, Dél, Szentgyörgyi Istváné, legalább mértéktartásával, józanságával válik ki. A három szobor mesterien mintázott alakjaival sem felejtetheti ürességét. E barokk fokozás módszere oly területre csábította a szobrászokat, ahol elveszti fontosságát minden probléma s a főfeladat a puszta kompozíció helyes megoldása lesz. A négy szobor nem képviselheti az ország induló művészetét, inkább terhes, tisztulatlan idők szülöttei. A gondolat méltóbb szimbólumokat érdemelt volna, hiszen egy egész ország figyelt a lehulló lepelre.” De nem járt sokkal jobban Rákosi Jenő szobra sem. Kisfaludi Strobl ezen alkotásában a kritikus csak egyetlen erényt fedezett fel, ti. „hogy kisebb hangoskodásával kevésbé vonja magára a figyelmet”.[48] Meglepő volt ez a hang, s különösen a közvéleményt általában jellemző irredenta érzelmek ismeretében igen

[46] *Pótó* 1989. 12–13. (Kiemelések az eredetiben.) Pótó ugyanitt idézi Fülep Lajost, aki már 1916-ban írott cikkében kárhoztatta az általa „esztétikán kívüli ideológiával, [...] a nagyméretűségnek a monumentalitással való összetévesztésével” jellemzett emlékműszobrászati divatot. Ld. *Fülep* 1974. I. köt. 562. Ugyancsak az emlékműszobrászat e kettősségére – szélső esetben művészetenkívüliségére – mutat rá *K. Kovalovszky* 1978. 15.

[47] A rangosabb művészeti folyóiratok (*Képzőművészet*, *Magyar Művészet* stb.) lényegében nem is foglalkoztak a hazafias vagy irredenta műalkotásokkal.

[48] *Radocsay* 1942. 103–105.

bátor és felelősségteljes. A maga választotta szempontoknak megfelelően következetesen bírálta az irredenta emlékművek művészettől idegen, hatásvadász túlzásait és közhelyes voltát.

Ezeket az alkotásokat azonban – miként azt a cikk szerzője is elismerte – többnyire a tömeghatás aspektusából volt szokás megítélni, hiszen az általánosságban vett közvélemény számára a közérthetőség, a jelképek direkt és problémamentes értelmezhetősége, a köztéri emlékművek világos üzenete volt a fontos, a szubtilis tartalmakra vagy esztétikai megoldásokra a tömeg kevésbé volt érzékeny. E szempontot tartotta szem előtt, és a „nemzeti emlékezet" erősítését, a Trianon-ellenes érzelmek felszítását szorgalmazta 1921-ben a *Gondolat* c. lap is. Az extrém sovinizmusával és éles antiszemitizmusával egyébként szélső véleményt tükröző orgánum elítélte azokat a fanyalgókat, akik az *Irredenta szobroka*t esztétikai alapon ítélték meg. Az anonim szerző teljesen elvonatkoztatott a művészi értékektől, mivel szerinte minden „politikai vagy utcai szobor csak jelkép, melyet a néző teljesít ki lélekkel. [...] Ezek a szobrok azonban szentek, úgy, amint kinőttek a magyar főváros aszfaltjából, hibájukkal és fogyatékosságukkal együtt, határkövek szenvedésünk országútján, melyek mellett majd megmegállunk, pihenni, emlékezni és gondolni múltra, jövendőre. Ha egy sárkupacot állítanának oda vagy egy irdatlan és barbár sziklacsonkot, az is elegendő lenne, hogy megérezzük, mi van mögötte. A láz felöltöztetné őt és kifaragná a varázsló képzelet. [...] Nekünk emlékeztetők kellenek [...], négy nyugtalanító kőember, aki mindenkor reánk rivall és eszünkbe idézi komor feladatunkat. [...] Ezt nem fogta fel a pesti nép, mert ilyesmit aggyal nem lehet megérteni, csak a múltba visszasajgó idegekkel, szívvel és eleven élettel." Az arra járó külföldiek „idegen létükre mélyebben és egészebben érezték, mit jelentenek e kövek, mint e jött-ment csőcselék, mely mintha átutazóban lenne itten. Az idegenek arcán látni lehetett olykor a meghatottság és részvét árnyát is. De te okos oktalan város csak nézted a sírókat és elmés széljegyzeteket gyártottál, mint műkritikus. Hová mégysz, boldogtalan? *Quo vadis...*"[49]

A *Gondolat*nak gondja volt arra is, hogy az eltévelyedett, kozmopolita Budapest átnevelését a kezébe vegye. Alig egy hónappal később nyílt levelet intézett a fővárosi törvényhatósághoz, melyben sérelmezte, hogy az *Irredenta szobrok*at éppen a Szabadság téren helyezték el, ahol csak a „tőzsde látogatói, síberek, láncosok és valutalovagok, postatakarékpénztári cheque-szelvényesek, a City kávéház vendégei" és néhány minisztériumi tisztviselő fordul meg. „Ez nem elég. Ez kevés. A magyar irredentát úgy kell

[49] *Gondolat* 1921. január 22. 5–6. Ezek a megállapítások Horthy 1919. november 16-i bevonulási beszédére rímeltek, amikor a Nemzeti Hadsereg fővezére „tetemre hívta a bűnös várost", mely feledve nemzeti hivatását, nem sokkal korábban „vörös rongyokba öltözött".

hirdetni állandón és szakadatlanul Magyarország fővárosában, hogy az lépten-nyomon mindenkinek beleütközzék a lelkületébe, belefúrja magát az utcán járó-kelők leghétköznapibb gondolatai közé, s ezen a réven ki nem irtható erővel egye bele magát Budapest egész vérkeringésébe. Ki kell vinni az utcára a Szabadság téri irredentát. [...] az elcsatolt magyar városok, megyék és velük összefüggő fogalmak neveit kell kiszögezni messzire fehérlő táblákon a budapesti forgalmas utcák és közterek sarkaira!" A magyarságát elveszített fővárost a cikkíró szerint csak az térithette volna észre, ha a Váci utcából Irredenta utca, a Koronaherceg utcából pedig Székelyföld utca lesz, a belváros utcái, terei, a körutak és a hidak pedig irredenta neveket kapnak: „Erdélyi körút, Székely körút, Felvidéki körút, Délvidéki körút, Kárpáti körút, Havasi körút, Dél-Magyarország hídja vagy Kolozsvári-, Kassai-, Temesvári-, Aradi-, Pozsonyi-híd." Hasonlóképp kell gondoskodni az elcsatolt fürdőhelyek, arany-, szén- és sóbányák nevének megörökítéséről is. „Aztán egy teret elnevezni Végváriról,[50] mert ő máris megérdemli. Egy teret arról a hős tanítónőről, akit egy gyönyörű irredenta költeményéért felakasztottak az oláhok: Piroska vértanú[51] terének. [...] Meglássák, hogy megváltozik, mennyire átvarázsolódik egyszerre Budapest arculata, meglássák, micsoda örökmécsesévé válnak ezek az új utcanevek a magyar irredentának."[52]

Köztérelnevezések

Ezek a sorok átvezetnek a közterek propagandisztikus kihasználásának másik módjához, az utca- és térelnevezésekhez. Bár a fenti cikk javaslatai nem valósultak meg, a két háború között a budapesti utcanévadás előtérbe hozta az elszakított országrészek földrajzi neveit. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 13.011/1928. km. sz. határozatának 2. pontja kimondta, hogy „az elnevezéseknél elsősorban a helyi, földrajzi és történeti vonatkozásokat, továbbá az elszakított országrészek jóhangzású neveit kell figyelembe venni". És valóban, az 1920-as évektől kezdve Budapesten és elővárosaiban tömegesen kereszteltek el köztereket az elcsatolt települések, vidékek nevéről. Ekkor kapta nevét pl. a Késmárki és az Uzsoki utca, valamint a Fiumei és a Kismartoni út. Később, Zugló 1929. évi szabályozása idején

[50] Vagyis az erdélyi Reményik Sándorról, akinek irredenta költeményfüzére ebben az évben már második kiadásban jelent meg. Ld. *Végvári [Reményik Sándor]:* Versek. Hangok a végekről. 1918–1921. Budapest, 1921.

[51] Egy korabeli munka szerint Kárpáti Piroskát *Üzenet Erdélyből* c. verséért – amely a fegyveres ellenállásra és revízióra buzdított – Romániában halálra ítélték és kivégezték. Ld. *Gáspár* 1928. II. köt. 149. Erre Filep Tamás Gusztáv hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton is köszönetet mondok.

[52] A teljes idézetet ld. *Zsoldosházi:* Irredenta utcaneveket! *Gondolat* 1921. február 26. 14–15.

az itteni névtelen közterek egyetlen közmunkatanácsi határozattal (majd a következő évben apránként megérkező polgármesteri hozzájárulásokkal) felvették Alsóőr, Brassó, Csáktornya, Felsőőr, Gyanafalva, Gyetva, Kassa, Királyhida, Kriván, Léka, Nezsider, Ógyalla, Oszlány, Pándorfalu, Rohonc, Savanyúkút, Udvard és Ungvár nevét. Ugyanekkor az óbudai Nagyszombat utca, valamint Budán az akkori I. és II. (ma I., II., XI. és XII.) kerület beépülő vidékeinek utcái – Bánát, Beregszász, Gálszécs, Gyimes, Kovászna, Krasznahorka, Nagysurány, Nagyszeben, Szolyva, Szováta, Tömös, Törcsvár és Zsolna utca – kaptak ilyen elnevezést. A megemlékezés e formája a főváros más területein (pl. a Pasaréten), a környező városokban (pl. Csepelen) és általában az egész országban szokásba jött. Egészen sajátosan járt el e tekintetben Pestszentlőrinc – akkoriban önálló nagyközség, majd megyei város, ma Budapest XVIII. kerülete –, ahol az utak és terek több mint fele politikusok vagy elcsatolt városok, országrészek nevét viselte, s az arra járó ma is kilométereket sétálhat anélkül, hogy más utcanévtáblákkal találkozna. Ez utóbbi eset is rávilágít egy, még a dualizmus korából örökölt magyar sajátosságra: a közterek politikusokról történő elnevezésének vitatható gyakorlatára. Igaz, a Közmunkatanács fent idézett határozata arról is rendelkezett, hogy csak tíz évvel a halálozás után lehet valakiről közterületet elnevezni, csakhogy ekkor már létezett Budapesten Horthy Miklós út és Apponyi tér, s hamarosan Mussoliniről, Hitlerről, Rothermere-ről és a revízió kiemelkedő hazai figuráiról is neveztek el közutakat.[53]

Elégedetlenek persze ezután is akadtak. *A Város* c. budapesti jobboldali lap névtelen cikkírója még a harmincas évek közepén is kevesellte az eredményeket, és további utcanévadásokkal kívánt gondoskodni a „magyar fájdalom dokumentálásáról". A szerző elismerte, hogy „iskoláink tanrendje gondoskodik arról, hogy az apró tanulók mélyen agyukba véssék az elszakított magyar részek városainak nevét", ezt azonban csak félsikernek tartotta, hiszen a gyermek „kikerülvén az iskolából alig találkozik többé az elszakított magyar városok neveivel". Konklúziója az volt, hogy e helytelen gyakorlat elvetendő, s haladéktalanul közutakat kell elnevezni az elcsatolt településekről, a Szabadság téren pedig „az Országzászló köré meg kellene építeni az elszakított részek közös monumentális szobrait."[54] Ugyane szel-

[53] *Takács* 1985. 299. *Gallina* 1930. 1348. A közterek vitatható, kétes politikusokról történő elnevezése fölött kesergett az író Nagy Lajos is, amikor a militáns ellenforradalmár, később konzervatív nacionalista politikus-író iránti ellenszenvétől vezérelve cseppnyi gonoszsággal azt írta: komolyan „fenyeget a veszély, hogy – egyszer a Dob utcából mondjuk Pekár Gyula útja lesz". Különösen rossz példaként említette a Szovjetuniót, ahol van pl. Vorosilovszk város, és Sztálinról a legkülönbözőbb dolgokat nevezik el. Ld. *Nagy* 1937. 243–244. Nem tudhatta, hogy tíz év sem kell hozzá, és mindez Magyarországon is valósággá válik.

[54] Radikális ucca-keresztelőt és az elcsatolt részek kultuszát követeli a főváros ezernyi értelmetlen ucca-neve. *A Város* 1935. február 16. 4. (Kiemelés az eredetiben.)

lemben fogant és hasonló kérdéseket feszegetett ekkoriban Radó Richárd *Miért nincs még uccája Rákosi Jenőnek?* c. cikke is.[55]

Abban, hogy ezek a kérdések a közérdeklődés homlokterében maradtak, nyilvánvalóan az is közrejátszott, hogy a kezdetben nagyon is óvatos kül- és belföldi propaganda a húszas évek második felében, majd különösen Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején erőre kapott. A revízió mint külpolitikai program a világgazdasági válság idején gyakorlatilag nemzetközi szinten is szalonképessé vált, nagypolitikai megfontolások immár kevésbé akadályozták a belföldi propaganda kiteljesedését. Az elcsatolt területek nevét viselő köztereken kívül utcákat, tereket kaptak az irredentizmus nagy alakjai is. Az 1930-as évek végén a mai Nagy-Budapest területén nem kevesebb, mint öt tér, három út és tizenegy utca viselte Apponyi Albert gróf nevét, egy teret és négy utcát neveztek el Endresz György óceánrepülőről (és egy utcát társáról, Magyar Sándorról), egy-egy utcája volt Herczeg Ferencnek és Tormay Cecilnek (az ellenforradalmiság nagyasszonyának, első számú női publicistájának, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége elnökének), négy Papp-Váry Elemérnének (a *Magyar Hiszekegy* szerzőjének), négy utcája és egy sétánya Rothermere lordnak, két tere és öt utcája Rákosi Jenőnek. Volt ezen kívül Irredenta utca és három Revízió utca is, a bécsi döntéseket követően pedig elszaporodtak a Hitlerről és Mussoliniről elnevezett közterek.[56] Ehhez még hozzávehetjük, hogy a harmincas évek közepén Budapesten minden villamoson olvasható volt a *Magyar Hiszekegy,* és nem volt ritka látvány a fővárosban az ún. irredenta kirakat, mely rendszerint valamilyen térképes megoldás révén idézte fel a történelmi Magyarországot, és gyakorolt kritikát Trianon fölött.[57] *(14–15. kép)*

Mint láttuk, azok a köztéri alkotások, amelyeknek irredenta értelme elveszett, vagy kiiktatható volt, 1945 után is megmaradtak, illetve újra felállították őket (*Bandholtz-szobor, Magyar Fájdalom szobra, Magyar Igazság kútja)*. Ám azokat, amelyeknél ezt az értelmet nem lehetett letagadni, elpusztították (*Irredenta szobrok,* Ereklyés Országzászló, *Rákosi Jenő-szobor*). Az utcaelnevezések esetében is ez volt a helyzet: itt is azok maradtak fenn – igaz, csak átmenetileg –, amelyeket függetleníteni lehetett az irredenta konnotációktól.[58]

---

[55] *Független Budapest* 1934. december 19. 10.

[56] Az adatokhoz ld. *Ráday–Mészáros–Buza* 1998.

[57] Utóbbiak oly sikeresek voltak, hogy a Társadalmi Egyesületek Szövetsége által évről évre megrendezett ún. Nemzeti Munkahét alkalmával rendszeresen tartottak irredentakirakat-versenyeket is.

[58] A revízióért dolgozó politikusok neve hamar lekerült az utcatáblákról, a józsefvárosi Rákosi Jenő utcát legalább „pályatársról", Márkus Emíliáról nevezték el később. A legtovább Endresz György dicsősége tartott, a legmostohább sors viszont kétségkívül Rothermere-nek jutott, akinek utcája már 1948-ban felvette a lord által olyannyira gyűlölt Moszkva nevét.

Ünnepek, megemlékezések

Az irredenta kultusz látványos elemei közé tartoztak a különleges ünnepi alkalmak. A két háború közötti hivatalos ünnepek közül mindenekelőtt a Hősök emlékünnepe és Szent István napja adott lehetőséget ilyen jellegű megemlékezésekre.

A Hősök emlékünnepét, melyet mindig május utolsó vasárnapján tartottak, 1926-ban tette hivatalos ünneppé a Nemzetgyűlés. Az első megemlékezést azonban már 1924. május 25-én megrendezték, amikor a Ludovika Akadémia előtti téren felavatták a *Névtelen Hősök emlékszobrát*. Horvay János alkotásán a kőszarkofágot tartó magas kőfal előtt Hungária ülő nőalakja elesett honvédtisztet emel ölébe. Az *Irredenta szobrok* jó három évvel korábban történt felállítása óta ez volt az első alkalom, hogy a világháborús vereségről és közvetve annak tragikus következményeiről ünnepélyes keretek közt, köztéren, nagyobb hallgatóság előtt lehetett szólni. Az avató beszédet Pekár Gyula, az ellenforradalmi szervezetek egyik legismertebb alakja – később majd a Magyar Revíziós Liga egyik befolyásos személyisége – tartotta mérsékelten irredenta hangnemben.[59] A következő két esztendőben a megemlékezést a rákoskeresztúri temetőben tartották; az emlékbeszédek jóval mérsékeltebbek voltak, hogy aztán 1927-től kezdve az aktívabb külpolitikai vonalvezetésnek megfelelően megint visszanyerjék revíziós karakterüket.[60]

1929-től kezdve az emléknap ceremóniáit a Hősök terén rendezték. Ez év május 26-án leplezték le a Kertész K. Róbert tervezte *Hősök Emlékkövét*, mely gazdag kertészeti kiképzés közepén faragott sírboltot formázott egyetlen tömb haraszti mészkőből, rajta hatalmas fekvő kereszttel és a felirattal: „Az ezeréves határokért". Avató beszédében Bethlen miniszterelnök a békeszerződést alapjaiban bírálva megállapította: „Igazságtalannak találta a bíró azt, amit nem emberi igazság, hanem a természet alkotott, a természet, amely nem az emberi igazság szerint igazodik, hanem a Teremtő törvényeit követi; igazságtalannak azt, amiért vallás, faj és nyelvi különbség nélkül annyi millió ember egy évezredig dolgozott, verejtékezett örült és szenvedett, amiért küzdött és vérét hullatta; igazságtalannak azt, aminek a dicsőségéért egy nemzet legjobb fiai, királyai és államférfiai, költői és írói lelkesültek. [...] Nem, tisztelt gyülekezet! A mai napon, amikor elesett hőseinkről emlékezünk meg, be kell jelentenünk,

---

[59] *Pesti Hírlap* 1924. május 27. 3. Az emlékművet a háború után kevésbé feltűnő helyre, az akadémia két épületszárnya közé „rejtették", helyére (akkoriban: Kun Béla tér) 1967-ben a Kun Bélát, Landler Jenőt és Szamuely Tibort ábrázoló tanácsköztársasági emlékmű került, amely viszont 1991-ben a kamaraerdei Szoborparkba vándorolt. A hősi emlékmű pedig egy évvel később „előlépett" az épület bejáratához – az egykori díszlépcső és a díszrácsozat nélkül. Ld. *Prohászka* 1994. 136. és 139.

[60] A beszédekhez ld. *Pesti Hírlap* 1925. június 3. 6., 1926. június 1. 8. és 1927. május 31. 5.

hogy lelkünk minden érzése, vallásos hitünk meggyőződése lázad föl ilyen gondolat ellen és a világ színe előtt soha el nem némítható ünnepélyes óvást emelünk. Ennyi erényt nem lehet igazságtalan ügynek a szolgálatába állítani. [...] Mert mi megvizsgáltuk lelkiismeretünket és amíg egy magyar él e földön, a meghozott ítéletre csak egy válaszunk lehet, az hogy azt igazságosnak „Nem, nem, soha" sem fogadhatjuk el."[61]

A Szent István-napi rendezvényeket a vallásos hangulat mellett ugyancsak áthatotta az irredentizmus is. A hagyományos tisztavatás és az államalapító királyra való emlékezés ehhez megfelelő alapot teremtett, de még az olyan ártatlan események is, mint a két háború között általában szintén augusztus 20-án megrendezett nyári virágkorzó (parádés karneváli felvonulás), alkalmat adtak az irredenta érzelmek kifejezésére.[62] Ez alól csak az 1930. és az 1938. évi ünnep volt kivétel – Szent Imre és Szent István halálának jubileuma –, amikor a magyar szentek egyháztörténeti jelentőségére, a nemzetközi vendégseregre és a pápai küldöttekre való tekintettel az irredenta hangok elhalkultak, és az esemény vallási jellege dominált.

A hivatalos ünnepeken túl a háborús vereség és a terület-elcsatolások felidézésére más alkalmak is adódtak. Ilyen volt pl. az, amikor 1927. október 16-án, vasárnap délelőtt – immár a Magyar Revíziós Liga szervezésében – a zömmel világháborús menekültek által lakott Auguszta-telepen felavatták a „Menekültek Lord Rothermere díszkertjé"-t. Nagyszabásúbb ünnepélyes aktus volt a Szűz Mária képével díszített „Rothermere-Rákosi" revíziós lobogó kettős avatási szertartása a Hősök terén, illetve a herminamezei ügetőpályán 1929. augusztus 18-án,[63] valamint a Genfben elhunyt Apponyi Albert holttestének hazaszállítása, majd eltemetése 1933 februárjában.[64]

Mindemellett rendszeres tiltakozó gyűlések zajlottak a trianoni békeszerződés aláírásának évfordulóin is. Az első ilyen demonstrációra már 1920-ban sor került. Az aláírás előtti napon, mely ekkor éppen Úrnapja volt, a Mátyás-templom környékén, a Gizella téren, a Petőfi téren, a várbéli Honvéd-emlékműnél és a Kerepesi temető Kossuth-mauzóleumánál voltak szervezett tömeggyűlések. Június 4-én a megszállt területről menekültek rendeztek néma felvonulást a Hősök terétől a Bazilikáig. Itt harangzúgás fogadta őket, amelyre a templomok városszerte hasonlóképpen feleltek,

---

[61] *Bethlen* 1933. II. köt. 220. Bethlennek e mondatai jól példázzák azt, hogy óvatos külpolitika és erőteljes hazai propaganda megférhetett egymással. Ebből persze kényelmetlen helyzetek is adódtak, hiszen türelmetlenebb politikusok magán Bethlenen is többször számon kérték a beszédeinek határozott hangvétele alapján elvárt aktívabb revíziós külpolitikát. E kritikusokat viszont a kormányfő mindig kíméletlenül letorkolta.

[62] Pl. az 1921. augusztusi virágkorzón a kerékpáros felvonulók szépségversenyének első díját Julinácz Sebő lugasszerűen feldíszített gépe nyerte el, melynek feliratából – „Él magyar, áll Buda még" – sütött az irredenta dac. Az ún. Irredenta kocsi azután a későbbi virágkorzóknak is állandó szereplője maradt.

[63] *Pesti Hírlap* 1929. augusztus 20. 7.

[64] *Zeidler* 2000. 653–654.

s a közlekedés – még a vasúti forgalom is – tíz percre megállt. A menekültek ezután a Petőfi-szoborhoz mentek, ahol demonstrációjuk a *Himnusz* eléneklésével zárult.[65]

Aznap a Nemzetgyűlés nem tartott ülést, csak meghallgatta Rakovszky István házelnök nyilatkozatát. Rakovszky megállapította, hogy a békeszerződés igazságtalan, Magyarországnak azonban nincs más választása, mint hogy „kényszer hatása alatt" aláírja. „A tőlünk elszakított országrészeknek pedig – folytatta Rakovszky – azt üzenjük: ezer évi együttlét után válnunk kell, de nem örökre! E pillanattól kezdve minden gondolatunk, éjjel-nappal minden szívdobbanásunk arra fog irányulni, hogy régi dicsőségben, régi nagyságban egyesülhessünk velük. És mikor őket a búcsúnál még egyszer szívünkhöz szorítjuk, szíveink úgy egybeforrnak, hogy azokat semmi ármány, semmiféle erőszak, semmi hatalom elválasztani nem tudja."[66]

Másnap Czettler Jenő képviselő olvasta fel a plénum előtt a 39 legnagyobb országos egyesület „Szent István birodalmának minden polgárához" szóló tiltakozását: „Ez a békeszerződés, amely egy régi kultúrnép megfojtását célozza, Isten és emberek előtt semmis és érvénytelen. [...] Ne feledjétek, hogy a ti hazátok, Szent István ősi birodalma, mindenkor a szabadság, a jog, a rend és a műveltség hazája volt, ahol minden népfaj szabadon fejlődhetett és minden ember érdeme szerint boldogulhatott." Czettler ezután kitért a magyar alkotmányosságra, Magyarországnak a keleti barbársággal szemben a keresztény Európa védelmében betöltött védőbástya-szerepére, a magyar szentek, hadvezérek, államférfiak, tudósok és művészek világtörténelmi jelentőségére, majd így zárta beszédét: „Támasszuk fel magunkban a magyarság ősi hazaszeretetét, sziklakemény bátorságát, nagyszerű munkaerejét, amely tulajdonságaival legyőzte és túlélte egy évezred minden támadását és minden támadóját, és dicsőséges jövő fog ránk virradni."[67]

Hasonló gyásznap volt a törvényhozók számára 1920. november 13-a, a béke ratifikálásának napja is. Ezen a napon a házak falára gyászlobogót vontak, sokan fekete karszalagot kötöttek, a képviselőházi padokra pedig gyászlepel került. Huszár Károly, a békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat előadója, beszéde végén elmondta a *Magyar Hiszekegy* c. irredenta fohászt, melynek utolsó sorát – „Hiszek Magyarország feltámadásában" – a képviselők kórusban mondták a szónok után. Azok a képviselők, akik nem szavazták meg a ratifikációt, még a szavazás előtt a kupolaterembe mentek, és ott elénekelték a *Himnuszt.* Közben éppen Teleki Pál gróf miniszterelnök beszélt az ülésteremben a magyar társadalom által az újrafelemelkedés érdekében végzendő fáradhatatlan munka fontosságáról, a *Himnusz* beszűrődő hangjaira azonban abbahagyta beszédét, a képviselők

[65] *Pesti Hírlap* 1920. június 4. 1–2., 1920. június 5. 1–2.
[66] Rakovszky István nemzetgyűlési beszéde (1920. június 4.). *NN* 1920–1922. III. köt. 216.
[67] Czettler Jenő nemzetgyűlési beszéde (1920. június 5.). *Uo.* 218–219.

pedig felálltak, és bekapcsolódtak az éneklésbe. Teleki hosszú, megfontolt beszéde után Rakovszky megkérdezte, hogy a Ház elfogadja e a javaslatot. „Csupa meghajtott fő. Lesütött tekintet. Egyetlen egy hang nem hallatszik" – jegyezte fel a parlamenti tudósító. Az elnök kihirdette, hogy a Ház elfogadta a törvényjavaslatot, majd a képviselők elénekelték, illetve végigzokogták a *Szózat*ot. A Nemzetgyűlés aznap a második, harmadnap pedig a harmadik olvasatban is elfogadta a békeszerződést.[68]

Nagyszabású évfordulós megemlékezéseket sokáig nem rendeztek, 1926. június 4-én azonban gyászfátyol került a Szabadság téri *Irredenta szobrokra,* s kétezer fővárosi cserkész tartott itt néma koszorúzást. Két nappal később mérsékelt hangú trianoni megemlékezés volt a pesti Vigadóban. A következő évben megint a Szabadság tér és a Vigadó volt a nagygyűlések színhelye, a házakon ismét feltűntek a gyászlobogók, s délután 4 órakor egyszerre kondultak meg a fővárosi templomok harangjai.[69] Ettől kezdve általában a Társadalmi Egyesületek Szövetsége, illetve a Magyar Revíziós Liga szervezte a rendszeres évi megemlékezést, amelyhez az 1928-ban felállított országzászló és az *Irredenta szobrok* tökéletes kulisszát alkottak. Itt tartották 1930. június 1-jén a tizedik évforduló megemlékezését, melyen Urmánczy fulmináns beszédben bírálta *„a mi drága uraink"* belenyugvó politikáját, akik „állandóan *páholyban ülnek.* Ha dolgoznak, csak a csonka föld csonkaságának a stabilizálásán dolgoznak, de nem Trianon megdöntésén". (A bírálat félreérthetetlenül Bethlennek és óvatos külpolitikájának szólt.) E szellemben fogant a nagygyűlés előre elkészített határozata is, mely „az ezeréves magyar birodalmat öt részre daraboló hóhérbékét a történelem legsötétebb gaztettének" nyilvánította.[70]

Az „ünnepen kívüli" demonstrációk szervezésében az 1927-ben alakult Magyar Revíziós Liga volt a legaktívabb, 1928 őszén pl. 2800 magyarországi településen rendezett revíziós gyűlést.[71] A Liga 1930-ban megkezdte országos hálózatának kiépítését, amelynek során városok és vármegyék ünnepélyes alakuló gyűléseken csatlakoztak a szervezethez. E nagygyűlések eléggé egységes koreográfiát követtek. Ezt tükrözte az 1931. június 14-én rendezett mosonmagyaróvári „revíziós-nap" programja is. Itt a rendezőség már jó előre értesítette a lakosságot, hogy a „békerevíziós nap előestéjén, szombaton este *toronyzene,* vasárnap reggel 6 órakor pedig *zenés ébresztő* lesz. Vasárnap délelőtt ½10-kor a hadastyánok és tűzoltók a 76-osok zenekarának élén vonulnak ki testületileg a főhercegi parkba." A város vezetősége felkért mindenkit, hogy „házaikat erre a napra lobogózzák fel és minél

---

[68] Huszár Károly nemzetgyűlési felszólalása (1920. november 13.). *NN* 1920–1922. VII. köt. 4–5. *Pesti Hírlap* 1920. november 14. 1–2. *NN* 1920–1922. VII. köt. 18.

[69] *Pesti Hírlap* 1926. június 5. 4., június 8. 1., és 1927. június 5. 5.

[70] *Pesti Hírlap* 1930. június 3. 1. (Kiemelések az eredetiben.)

[71] *Magyar Külpolitika* 1931. október. 4. A Magyar Revíziós Liga működésére általában ld. *Zeidler* 1997.

nagyobb számban jelenjenek meg az ünnepélyen". Másnap valóban nagy tömeg gyűlt össze a többórás gyűlésen. Nyitószámként a Magyaróvári Férfidalárda elénekelte a *Magyar Hiszekegy*et, majd a polgármester és az Országos Szepesi Szövetség ügyvezető alelnöke üdvözölte a megjelenteket. Ezután lépett az emelvényre Ilosvay Gusztáv, a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke, a rendezvény főszervezője, akinek gyújtó hatású beszéde után a nagygyűlés egyhangú lelkesedéssel megalakította a Liga Moson megyei szervezetét. Megválasztották a tisztikart, melynek első feladata a megye teljes társadalmát képviselő nagyválasztmány összeállítása és Frigyes kir. herceg fővédnökké való felkérése lett. Ismét a férfidalárda következett a *Bús magyarok* előadásával, majd a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének egyik elnökségi tagja szólt a hölgyek feladatairól. Ezután szavalat következett: Daubner Sándor *Csonkamagyarország* c. művét egy végzős gimnazista mondta el. Német és magyar nyelvű irredenta beszéd, majd tárogatón előadott kuruc dalok jöttek sorra, a helyi hangászegyesület vegyeskara a *Nagy lesz újra Magyarország* c. irredenta dalt intonálta, ezt felszólalások követték. Szepesi Bódog kegyesrendi tanár zárszavában felszólította a hallgatóságot: „Legyünk mindnyájan apostolai a Békerevíziós-gondolatnak. A szülők és tanítók erre neveljék gyermekeiket és tanítványaikat, a vezetők alárendeltjeiket. Minden családban szálljon fel nap-nap mellett a buzgó ima az Egek Urához édes hazánkért, az integer Magyarországért. Legyen mindennapi imádságunk: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma," vagyis add vissza nékünk, jó és igazságos Isten, elrabolt határainkat, tőlünk elszakított testvéreinket. „Kísértetbe ne vigy bennünket," azaz ne engedd, hogy a csüggedés erőt vegyen rajtunk és összetörjön. [...] Ez átsegít minden bajon s így eljutunk az ígéret földjére: hogy a Tátra ormára újból kitűzhessük szent jelvényünket, a nemzeti lobogót!" E szavak után a tömeg közös imát mondott, majd táviratban üdvözölte a kormányzót, a Liga elnökségét és Rothermere-t.[72] *(16. kép)*

Az 1927-től fölerősödő irredenta és revíziós propaganda néhány esztendő alatt olyan bőséges publikációs és tárgyi anyagot produkált, hogy annak bemutatására már kiállításokat is szerveztek. Az első tárlat még egyéni kezdeményezés volt: a „revízió nagyasszonya", Réthey Ferencné valószínűleg saját sashalmi házában rendezte be magángyűjteményét még az 1920-as években, és azt a nagyközönség is látogathatta. *(17. kép)* Hivatalosabb és könnyebben elérhető is volt a politikai propaganda egyik veterán szervezete, az 1919 elején alakult Magyar Nemzeti Szövetség által 1930 júniusában, a tízéves évfordulóra megnyitott állandó Trianon-kiállítás, mely a Szövetség székhelyén, a Géza (ma: Garibaldi) utca 4. sz. alatt várta az érdeklődőket.

[72] *Mosonvármegye* 1931. Idézetek a 18., 45–46. és 56. oldalról.

Akciók

A magyarországi irredenta kultusz fönntartásában, erősítésében fontos szerepet játszottak azok a nagy nyilvánosság előtt zajló monstre akciók, amelyek a nemzeti erények kidomborításával, a szellemi és lelki erő fölmutatásával mintegy vigaszt és programot nyújtottak a közvélemény számára. Ezek az események nemegyszer – közvetve vagy közvetlenül – a külföld figyelmének fölkeltését, rokonszenvének megnyerését is célozták.

Nagyszabású akciókra Magyarország, mint már szó volt róla, a húszas évek második feléig nemigen vállalkozhatott. Azt követően azonban, hogy Lord Rothermere a tulajdonában álló bulvárlap, a *Daily Mail* 1927. június 21-i számában megjelentette *Hungary's Place in the Sun* c. magyarbarát cikkét, amely Magyarország javára etnikai alapú határkiigazítást javasolt, páratlan kampány bontakozott ki. A magyar sajtó – egyébként a lord egyenes kérésére – részletesen megemlékezett írásáról, és a *Magyarság,* a *Pesti Hírlap* és a *Budapesti Hírlap* vezetésével a Rothermere-t méltató cikkek valóságos özönét zúdította az olvasókra.

Rothermere sajtóhadjárata és az azt kísérő események pontosan megmutatták a revíziós remények és a világpolitikai realitások – másként: a propaganda és a külpolitika – közötti különbségeket. A külpolitikai kérdésekben addig ritkán felszólaló Bethlen már 1927. május 27-én, tehát másfél hónappal az olasz-magyar szerződés aláírása után, igen határozott hangot ütött meg. Zalaegerszegi beszédében rendkívül plasztikusan „klíringhivatalhoz" hasonlította a világtörténelmet, „amelyben a nemzetek tartozásai és követelései kiegyenlítést nyernek. Ha a tartozás kifizetése és a követelés beszedése után valahol egy saldo marad, azt a világtörténelem folyamata szokta kiegyenlíteni. Ez a nemzet a békeszerződésben a maga tartozásait kifizette, de fennmaradtak és nem egyenlíttettek ki az ő jogos követelései. Mi a világtörténelem folyásától, saját erőnktől, összetartásunktól, s egy becsületes munkás-politikától [ti. szorgalmas munkától – *Z. M.*] várjuk ennek a követelésnek a kiegyenlítését." Mint mondta, „a világ kezdi látni az igazságtalanságot és a világ közvéleménye kezd az ország felé fordulni. [...] Én azt hiszem, hogy a népek önrendelkezési joga, amely a trianoni szerződésben lábbal tiportatott, a jövőben kell és fog érvényesülni."[73]

Ez a hang persze elsősorban a nagygyűlés közönségének szólt, és nem jelentette azt, hogy a hivatalos magyar külpolitikában változás állt volna be. A magyar diplomácia továbbra is a kis lépések taktikáját követte, és a Rothermere-kampányt is jelentőségének megfelelően értékelte. Nem így a nagyközönség, amely – részben a harsányabb hangvételű sajtó befolyására – már a közeli revízióban reménykedett. A közhangulatot eléggé hitelesen jelenítette meg a *Mit tesz Rothermere!* c. karikatúra a *Magyarság* 1927.

[73] *Bethlen* 1933. II. köt. 185.

június 26-i számában. A rajzon a frakkos, feltűrt ingujjas Bethlen akkorát vág a népszövetségi tanács asztalára, hogy arról minden lerepül, Chamberlain és Briand rémülten kapaszkodik az asztalba, a foltos fenekű nadrágot viselő Beneš már az asztal alá bújt. A karikaturista értelmezése szerint a Rothermere-kampány sikerén felbuzdulva „Ezután már csak így beszélünk a Népszövetséggel!”[74] *(18. kép)*

E csodaváró hangulat néhány tapasztaltabb politikusra is átragadt, de Bethlennek gondja volt rá, hogy eloszlassa illúzióikat. Amikorra nyilvánvalóvá vált, hogy a brit kormány elhatárolódik a Rothermere-kampánytól, Bethlen a kormánypárt 1927. október 19-i ülésén tartott hosszú beszédében kereken letagadta, hogy a kormánynak bármi köze volna az akcióhoz. Ez ugyan nem volt igaz és a miniszterelnök népszerűsége szempontjából hasznos sem, azt azonban mutatja, mennyire tisztában volt Bethlen azzal, mit engedhet meg magának Magyarország a nagypolitikában. Jellemző, hogy májusi, laikus közönségnek szánt sarkos megfogalmazásaival szemben most – pártjának politikusaihoz szólva, és a Rothermere-kampány első tapasztalatainak birtokában – éles határt vont a direkt propaganda, illetve a reálpolitikát folytatni köteles kormányzat feladatai és lehetőségei között. Mint mondta, „a határkérdések elintézéséhez nem elégséges az, hogy a világ meg legyen győződve a mi igazságunkról, hanem szükséges, hogy olyan erők szálljanak síkra emellett az igazság mellett, amelyek elég erősek arra, hogy a szükséges változásokat keresztül is vigyék”. Ezért, bár hasznosnak tartotta a sajtókampányt és a magyar közvélemény megmozdulását, mégis úgy vélte: „a magyar kormány saját akciójában kötelességszerűen kell, hogy óvatos és körültekintő legyen”. Leszögezte, hogy – noha bizonyos hangok már azt követelték, hogy az 1927. decemberi népszövetségi ülésszakon vesse fel a revízió kérdését – a hivatalos politizálás a józan megfontolásra épül, nem pedig felelőtlen akciózásra: „a magyar kormánynak nem feladata a propaganda, hanem az, hogy diplomáciai téren, nemzetközi téren összeköttetéseket szerezzen és megszervezze az együttműködést azokkal, akikkel közös érdekei vannak.”[75]

A közhangulatot viszont Bethlen, úgy látszik, nem kívánta túlságosan lehűteni, hiszen az egységes irredenta közvélemény előnyöket is rejtett a számára. A hivatalos külpolitikában azonban rendkívül óvatos volt. Az 1929. január 15-én az Egységes Pártban elmondott újévi beszédében pl. az őt ért bírálatokra – hogy ti. nem veti fel a magyarkérdést nemzetközi fórumokon – azzal felelt, hogy nem hajlandó „addig, míg a megfelelő nemzetközi helyzet lehetővé nem teszi, túlbuzgó patrióták kedvéért ezt a nemzetet egy világraszóló blamázs elé vinni.”[76] Egy hónappal később pedig

[74] *Magyarság* 1927. június 26. 21.
[75] *Bethlen* 1933. II. köt. 192.
[76] *Bethlen* 1933. II. köt. 215.

Pakots József demokratapárti képviselő interpellációjára a parlamentben azt válaszolta, hogy a magyar revízió ügyét csak akkor szabad a Népszövetség elé vinni, ha a talaj kellőképpen elő van készítve.[77]

Időközben azonban Rothermere a revízió bajnokának kijáró tiszteletet vívott ki magának Magyarországon. A főváros közgyűlése aranytollat, a nemzeti szervezetek üdvözlő táviratokat küldtek a lordnak, a nagyobb társadalmi egyesületek és vezető testületek pedig az e célra készített hálaíveken aláírásokat gyűjtöttek, melyeket később díszes kötetekbe foglalva eljuttattak Londonba. A hálaívek nyomtatványai már egy héttel Rothermere cikkének megjelenése után elkészültek, az első oldalra a Felsőház elnökének neve került, amelyet még több mint egymillió aláírás követett azon a nyilatkozaton, amelyben „mindenféle vallású, életsorsú és világfelfogású férfiak és nők" jelentették ki, hogy „Rotheremere lord urat, amiért a brit nemzet dicsőséges hagyományaihoz híven nemes bátorsággal síkraszállott idegen uralom alá kényszerített és jogaitól megfosztott testvéreink milliói-ért, a magyar nemzet hálája és hódolata illeti meg."[78]

A díszkötet ünnepélyes átadását szeptember 1-jére tervezték, színhelyéül Párizst szemelték ki. Korányi Frigyes báró, a párizsi követ, némi aggodalommal figyelte e revíziós demonstráció előkészítését. Az apró gesztusokra rendkívül érzékeny és egyébként is ellenfélként kezelt francia diplomácia rosszallásától tartó magyar követ egy nappal az aktus előtt indítványozta, hogy kerüljék a politikai tartalmú beszédeket, mert azok – úgymond – nehézséget jelentenének a magyar kormány számára. A Revíziós Liga sértve érezte magát, a kormány viszont helyesen gyanította, hogy a szervezet egynémely képviselője nemigen volna képes arra az önkorlátozásra, amelyet a szigorú józanság a reálpolitika számára zsinórmértékül szab. A párizsi ünnepség így a külügyminisztérium közbelépésére elmaradt, az aláírásokat tartalmazó köteteket végül 1927. november 10-én adták át a lord rezidenciáján, a St. James's Park-ban álló Warwick House-ban.[79]

A következő év májusában Magyarországra látogatott Esmond Harmsworth, Rothermere fia. Az egyhetes körutazás programjának megszervezésében a Liga is közreműködött. A londoni követség hiába óvott bármilyen nagyszabásúbb program megrendezésétől. Az ifjú képviselő Budapesten és más nagyvárosokban pompázatos fogadtatásban részesült, magas rangú politikusokkal és közéleti emberekkel találkozott, és a legtekintélyesebb társadalmi szervezetek rendeztek díszvacsorát a tiszteletére. *(19. kép)* Távozása után nem sokkal a Liga szép kiállítású képeskönyvvel

---

77 *Hegedűs* 1929. 277.

78 *Trianontól Rothermereig* 1928. 58. és 65.

79 *Budapesti Hírlap* 1927. szeptember 2. *Herczeg* 1993. 144. Rubido-Zichy Iván báró londoni követ jelentése Walko Lajos külügyminiszternek (1927. október 24.). MOL K 66 1933–I–5. t. 235.423. Sima László beszámolója (1927. november 11.). Uo. 235.510.

emlékezett a látogatásra.[80] A szenzációs külsőségek és vérmes szónoklatok által felfokozott hangulatban józanságra intett a Bethlen politikai nézeteit tükröző *Magyar Szemle:* „Ez a publicisztikai előkészítés [ti. a Rothermere-akció és annak folytatása] kétségkívül nagy értékű és hatású, de éppen, mert publicisztikai előkészítés, balgaság lenne tőle mást várni, mint amit adhat. [...] És különösen vigyáznunk kell arra, hogy saját szavunk, könnyen lelkesedő lármánk visszhangjától meg ne részegedjünk: abban, amit mi szívesen elhiszünk, ne lássuk mindjárt a külföld jobb meggyőződését."[81]

A Magyar Revíziós Liga munkájának helyes mederbe terelése tehát nagy feladatot rótt a külügyi kormányzatra, ám egy másik szervezetnek, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (MANSz) egyes külpolitikai vállalkozásai egyenesen kétségbe ejtették a diplomatákat. A MANSz külpolitikáról alkotott fogalmait tökéletesen jellemzi a szervezet jubileumi díszalbumának beszámolója, amely szerint a „Mussolini-leány [Edda Mussolini, Galeazzo Ciano gróf későbbi külügyminiszter felesége – *Z. M.*] esküvőjére remekbe készült halasi csipke és annak ünnepélyes átadása Tormay Cécile beszéde kíséretében megbecsülhetetlen külpolitikai tett" volt.[82] *(20. kép)* A Szövetség eredetileg a nőképzésben, a nővédelemben és egyéb karitatív tevékenységekben járt elöl, és jogot formált arra is, hogy az „egészséges nemzeti szellem" kialakításán munkálkodjék. A kormány mindezt szívesen vette, de azt már nehezményezte, hogy a Szövetség elhagyta a nőszervezetek hagyományos terrénumát, és a tudatlanok magabiztosságával ártotta bele magát a külpolitika és a külpropaganda amúgy is kényes dolgaiba. A Magyar Asszonyok ugyanis megalakították Külügyi Csoportjukat, amely külföldiek fogadásával és kalauzolásával, naiv külföldi magánlevelezői és sajtópropagandával vélte szolgálni az ügyet.[83] A bajt tetézte, hogy a szervezetnek a külpolitikába belekóstolt hölgytagjai Réthey Ferencné vezetésével rövidesen létrehozták a „Pro Hungária" Nők Világszövetségét, amely világszerte híveket igyekezett gyűjteni a „magyar igazság" számára. E szervezet egész felvilágosító tevékenységét szinte kizárólag Rétheyné retorikai talen-

---

[80] A könyv két kiadásban is megjelent: *Harmsworth* 1928 és *Esmond Harmsworth* 1928. A revizionista hangulat fenntartására a Liga persze máskor is talált alkalmat. Hogy csak az első évek legnagyobb megmozdulásait említsük, 1927 októberében a csehszlovákiai magyarok szomorú sorsa ellen tiltakozott az ötvenezres budapesti nagygyűlés, majd 1928 novemberében a pesti Vigadóban és még harmincegy városban szerveztek szimultán demonstrációt, a békeszerződés aláírásának kilencedik évfordulóján pedig szintén népes tömeg követelte a revíziót.

[81] *Ottlik* 1928. 185. Bethlent később sem ragadta el az irredentizmus heve, s még évekkel később, a revíziós gondolat európai méretű terjedése idején is úgy vélte: „jó volna már a revíziós illúziók méztől csepegő kelyhébe egy kis ürmöt cseppenteni". Ld. Szász Zsombor levele Szekfű Gyulához. 1933. május 24. Közli *Huszár* 1993. 73.

[82] *15 év.* 1933. 4.

[83] A MANSz tájékoztatója működéséről (1927. június 18.). MOL K 28 187. cs. 394. t. 1927–T–406.

tumára alapította, jóllehet ez utóbbi létére az elnök asszony saját meggyőződésén kívül semmilyen bizonyíték sem volt – az ellenkezőjére annál inkább. A Külügyminisztériumban és a külképviseleteken dolgozó magyar diplomaták legalábbis nagyon rossz véleménnyel voltak Rétheyné működéséről, és sokszor minden találékonyságukra szükségük volt, hogy „a revízió nagyasszonyát" egyre szertelenebb terveiről udvariasan lebeszéljék. A Világszövetség elnökasszonya ugyanis két – általa sikeresnek, a washingtoni magyar követség által „a jövőben elkerülendőnek" tartott – észak-amerikai előadókörút után fejébe vette, hogy az 1931. tavaszi vagy nyári népszövetségi ülésszak idején Genfben felvilágosító előadásokat tart, majd nemzeti ruhába öltözött, gyászfátyolos női küldöttség élén memorandumot nyújt át a Nemzetek Szövetségének a revízió ügyében. Erről le kellett tennie, ám a következő nyáron már három országot érintő, hathetes nyugat-európai turnéra készült, s ehhez háromezer pengőt is kért a Külügyminisztériumtól – persze megint hiába.[84]

A magyar irredentizmus a direkt politikai akciók mellett más természetű fogásokat is alkalmazott. Igen jellemző volt a magyar tudomány, művészet és sport eredményeinek propagandacélokra való kihasználása. Az irodalom és a művészetek terén ez nehezebben volt kiaknázható – az összemérhetőség nehézségei és a nemzetközi díjak hiánya miatt –, de a tudományban a találmányok és Szent-Györgyi Albert Nobel-díja, a sport terén pedig a világversenyeken, különösen az olimpiákon aratott magyar győzelmek bőséges „bizonyítékot" szolgáltattak a magyar ember kiválóságára.[85] A Magyar Revíziós Liga pl. idegen nyelvű propaganda-folyóirataiban külön

---

[84] Pelényi János washingtoni követségi tanácsos szigorúan bizalmas levele Khuen-Héderváry Sándorhoz, a Külügyminisztérium Politikai osztályának vezetőjéhez (1930. február 25.). MOL K 66 189. cs. 1930–III–9. t. 801. alapsz. 30.843. Baranyai Zoltán genfi követségi tanácsos bizalmas jelentése Khuen-Héderváryhoz (1930. november 8.). Uo. 32.919. Réthey Ferencné levele Károlyi Gyula gróf külügyminiszterhez (1931. június 11.). MOL K 66 340. cs. 1937–III–9. t. 30.334. alapsz. 31.651/1931. A Dísz téren ekkorra Rétheyné neve már fogalom volt. Egy róla szóló levél megállapítja, hogy „a különben helyes célzatú akcióit sajnos kissé túlságosan saját elképzelései szerint vezeti, ami néha nem egészen helyes szituációkhoz vezet [...] talán úgy lehetne jellemezni, hogy »egy kissé temperamentumos«." A kissé körmönfont fogalmazásnak az az oka, hogy a levél szerzője, aki kedve szerint jóval élesebb szavakkal aposztrofálta volna Rétheyné külpolitikai kalandozásait, kénytelen volt a való helyzetet tökéletesen visszaadó, eredetileg nyersebb megállapításait – „roppant önfejűség", „baklövések", „tehetségtelenség", „saját nevének illusztrissá tétele" – utóbb kigyomlálni üzenetéből. Villani Lajos, a Külügyminisztérium Kulturális osztályának vezetője levele Szabó György zágrábi konzulhoz (1933. április 6.). MOL K 66 340. cs. 1937–III–9. t. 31.198/1933.

[85] A sportsikerek felmutatását pl. már ekkor is alkalmasnak tartották a nemzetek tehetségének, kitűnőségének igazolására, és a kisállamok csekély nemzetközi súlyuk okozta görcseik, teljesítménykényszerük miatt gyakorta éltek – s élnek ma is – ezzel az eszközzel. Mindez persze természetes „szociálpszichológiai immunreakció", olyan közösségi kompenzációs igény („komplexusos viszonyítás"), amely nagy nemzeti válságok után, illetve az ismertség és elismertség híján lévő kis nemzetek esetében ettől függetlenül is jelentkezik. Vö. *Csepeli* 1992. 6–7.

sportrovatot vezetett, amelyben a vízilabdától a labdarúgáson és a víváson át a sakkig minden számottevő magyar sportteljesítményt az olvasók elé tárt. És hasonló bizonyítéka volt a magyar fizikai és szellemi kiválóságnak az athéni olimpia kétszeres úszóbajnoka, Hajós Alfréd sikere az 1924-es párizsi játékokon, ahol *Ideális stadion* c. építészeti tervével kategóriagyőztes lett a szellemi versenyben.[86] A későbbi világversenyek sikerei, különösen az 1936-os berlini olimpia tíz aranyérme és a nemzetek rangsorában a németek és az amerikaiak mögött elért harmadik helyezés már-már heroikus magasságokba emelték a magyar sportot – legalábbis a propaganda-kiadványokban.

1928. augusztus végén a lord környezetéből eredő újabb terv ismét a párizsi magyar követ idegeit tette próbára. Rothermere egyik „betegesen exaltált" tanácsadója – talán éppen Urmánczy Nándor vagy egy bizonyos Fritz nevű orvos – kiötlötte, hogy az Amszterdamban olimpiát nyert vitéz Tersztyánszky Ödön kardvívót nyitott gépkocsin diadalmenetben szállítsák Budapestre, s közben Párizsban tegyenek kis kitérőt, hogy az ismeretlen katona sírját az olimpiai döntő asszóban használt diadalmas magyar karddal „koszorúzzák meg". A bornírt ötlet kivitelezését végül a Külügyminisztérium és a hadsereg azonnali közbelépésére sikerült megakadályozni, Tersztyánszky ugyanis aktív alezredes volt, lényegében tehát a Magyar kir. Honvédséget is képviselte volna e bizarr diadalúton.[87] (Tersztyánszky egyébként – akit vívótársai „Precíz Ödön"-ként tiszteltek – disztingvált és józan karakterével tökéletesen alkalmatlan volt erre a szerepre.)

Persze a fenti felfogás szerint nem csupán az intézményesített versenysport, hanem bármely más kiemelkedő teljesítmény megfelelt arra, hogy ráirányítsa a világközvélemény figyelmét a magyar értékekre, és ezzel előre vigye a revízió ügyét. 1928-ban pl. Sulkowsky Zoltán műegyetemista, Bartha Gyula mechanikus és Mister Hapsi névre hallgató farkaskutyájuk világkörüli útra indult egy kéthengeres, oldalkocsival felszerelt motorbiciklin. Közel nyolc évig tartó kalandozásaik során több alkalommal is tartottak beszámolót úti élményeikről, és ilyenkor általában Magyarországról és a revízióról is szót ejtettek. Különösen dél-amerikai tartózkodásukat értékelték e szempontból jelentősnek, ahol a magyar kolóniák nagy szeretettel fogadták és büszkén mutogatták őket mint az igazságtalanságot szenvedett ország remek fiait. A szumátrai tigris, majd később brazíliai leopárd bőrével díszített

---

[86] Mivel Magyarország mint legyőzött állam nem vehetett részt az 1920. évi antwerpeni játékokon – ami annál is fájóbb volt, mert a háború előtt már döntés született arról, hogy ezt az olimpiát Budapest rendezheti! –, az „ellenség földjén" aratott siker különös fontossággal bírt. Hajós egyébként csak második díjat kapott – igaz, mivel az elsőt nem adták ki, így is győzött –, amit a kortársak a franciák féltékeny gyűlöletével magyaráztak.

[87] Korányi Frigyes párizsi követ jelentése Walko Lajos külügyminiszternek (1928. augusztus 28.). MOL K 63 383. cs. 1936–39–3508.

motorkerékpár utasai mindenfelé nagy népszerűségnek örvendtek – albumukba Herbert Hoover amerikai elnök is tett bejegyzést –, azt azonban nem lehet állítani, hogy szerény propagandájukkal a világpolitika eseményeire számottevő befolyást gyakoroltak volna.[88] *(21. kép)*

Ismertebb a históriája annak a két kiváló repülőnek, akik Justice for Hungary (Igazságot Magyarországnak) nevű gépükkel 1931-ben átrepülték az Atlanti-óceánt.[89] Magyar Sándor navigátor már 1928-ban, egy évvel Lindbergh híres óceánrepülése után megkezdte a lehetséges mecénások felkutatását, s Rothermere 1929-ben tízezer dolláros díjat tűzött ki a sikeres repülésre. Az alkalmas gép megvásárlásához szükséges pénz azonban hiányzott, és ezen az sem segített, hogy több magyarországi szervezet is összeállt az akció erkölcsi támogatására. Az összeget végül egy amerikai magyar emigráns, Szalay Emil[90] bocsátotta önzetlenül a két repülő rendelkezésére 1930 nyarán, ám technikai hibák miatt a repülést egy évvel el kellett halasztani. Endresz György pilóta és Magyar Sándor 1931 júliusában aztán csakugyan sikeresen átrepülte az óceánt, a Mátyásföldön várakozó díszes fogadóbizottság azonban hiába várta a repülőket, akik, miután több távolsági és sebességi rekordot is megdöntöttek, üzemanyaguk fogytán kénytelenek voltak Bicske határában a szántóföldre levitorlázni. A repülők ünneplése azért nem maradt el, a dollárokat is megkapták, a sajtótudósítások azonban inkább az óceánrepülés propagandisztikus jelentőségét domborították ki. *(22. kép)*

Ez az esemény indított két „katonaviselt, a tengert ismerő, a Revízióért harcolni kész hazafit" – Ágoston Lajost és Rózsási Józsefet – arra, hogy 1934 első napjaiban sajátos propagandisztikus teljesítmény ígéretével ajánlják magukat a revízió szolgálatába. A Miniszterelnökség Nemzetiségi és kisebbségi osztályához, a kormányszintű revíziós propaganda egyik legfontosabb közvetítő hivatalához eljuttatott levelükben írták: „A tervünk egy magunk tervezett uj típusu motor csolnakkal Budapestről indulva a Dunán le a Fekete tengeren, Boszporusnál át az Égein, Földközin és a Gibraltári szorosson át az Atlanti Oceánon New York ig jutni. A Justis for hungaria, hozott egy dicsöséget szép Magyar hazánknak, s mi szeretnénk a másodikkal a Revíziót szolgálni!" Tervük végrehajtásához anyagi támogatást is kértek, az osztály azonban a komolytalannak ítélt ötletet tartalmazó kérvényt rövid úton elutasította és *ad acta* tette.[91]

---

[88] A „világcsavargók" históriájához ld. MOL K 86 1931–86–739/1935.

[89] Történetükről részletesen beszámol *Magyar* 1941 és *Vásárhelyi* 1977.

[90] Szalayt, akinek jól menő fűszerüzlete volt, ez a vállalkozás végül csődbe vitte – koldusszegényen halt meg. A közvélekedés szerint nem is a tetemes kiadás, hanem a korábban állandó vásárlói közé tartozó szlovák és román amerikások bojkottja okozta a vesztét.

[91] Ágoston Lajos és Rózsási József levele a Külügyminisztériumnak. 1934. január 10. MOL K 28 216. cs. 473. t. 1934–L–15063.

Hősök és harcosok

Mint minden más ideológiának és kultusznak, a két háború közötti magyar irredentizmusnak is megszülettek a maga hősei, s némelyikük körül lassan szintén külön kultusz teremtődött. Ezt a folyamatot csak nehezítette, de nem akadályozta meg az a körülmény, hogy a kultusz alapvetően békés volt és rövid életű: mindössze két és fél évtized állt rendelkezésére, hogy megalkossa idoljait, akik ráadásul csaknem kivétel nélkül végigélték az időszakot – vagyis alig valósult meg a heroizáláshoz általában fontos szellemi-fizikai eltávolodás. Az igazi hősök, az életüket is feláldozó nagyságok közé így voltaképpen csak Endresz György pilótát és Apponyi Albertet, „a nemzet ügyvédjét" számíthatjuk.

Apponyi a párizsi békekonferencián elmondott beszédével és különösen az ún. optánsügy idején, a Nicolae Titulescu román külügyminiszterrel folytatott többéves nemzetközi jogi vitájával érdemelte ki a fenti díszítő jelzőt – e címen rövid életrajz is született róla[92] –, s már a húszas években a revízió első számú képviselőjének számított a magyar közvélemény szemében. A párizsi békekonferencián elmondott beszéde lényegében megalapozta a két háború közötti magyar propaganda – és részben a külpolitika – revíziós érvrendszerét, a tendenciózus erdélyi román földreform által kisemmizett magyar földbirtokosok és telepesek ügyében való fellépését pedig magyar részről a nagybetűs Igazságért való hősies kiállásnak tekintették, s a pártatlan kortársak is kimagasló színvonalú jogi és politikai eseményként tartották számon.[93] Apponyi alakja – a hatalmas termet, a pátriárkai szakáll, a markáns arcél és a kifogástalan elegancia egyfelől, a rendkívüli politikai múlt és tapasztalat, a kiváló szónoki képességek, a nagy jellem, a megnyerő természet és a remek nemzetközi kapcsolatok másfelől – egyébként is szinte kikövetelte magának a tiszteletet, sőt a hódolatot.[94] Apponyi Genfben halt meg a leszerelési konferencia 1933. februári ülésszakára készülődve, s ez alkalmat adott a temetést rendező Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár számára, hogy a szertartást a posztján holtig

---

92 *Pongrácz* 1941.

93 *Zeidler* 2000. 646–649.

94 Éppen az Apponyit övező nimbuszt használta fel Bethlen István arra, hogy a hallatlan tiszteletnek örvendő, ám ekkor a trón és a választójog kérdésében vele szemben álló politikust belpolitikailag elszigetelje. Bethlen ügyes taktikai húzásainak eredményeképpen Apponyi tevékenységének színterét a külpolitika mezejére, közelebbről Genfbe, a Nemzetek Szövetségének székvárosába tette át, szoborrá merevített alakja pedig a magyar politikai géniusz afféle szimbólumává emelkedett – de ezzel el is veszítette jelentőségét a pártpolitikában. Apponyi történelmi – tehát nem jelenbéli – figurává alakításának egyik fontos állomása volt, amikor 1921. május 28-án a 75 éves Apponyiról teret neveztek el (előzőleg s ma ismét: Ferenciek tere). Az itt elhelyezett márványtábla szerint e gesztus „Élete tisztaságát, önzetlenségét, a haza szolgálatában kátói jellemét és cicerói ékesszólását" dicsérte. Ld. *Halmay* 1933. 59.

kitartó, tökéletes államférfinak, a történelmi Magyarország páratlan hitelességű képviselőjének apoteózisává nemesítse. A vasútvonal mentén fekvő városok ünnepélyesen tisztelegtek Aponyi előtt holttestének hazaszállításakor, a díszesen kivilágított Andrássy úton pedig tízezrek álltak sorfalat az Országházba tartó menet két oldalán. Apponyit a legitimisták kérésére nem a Klebelsberg Kunó gróf volt kultuszminiszter által néhány évvel korábban létesített Pantheonban, hanem plébániáján, a Mátyás-templomban, a budai koronázó főtemplomban temették el, uralkodók közé; a temetést a rádió egyenes adásban közvetítette.[95]

A másik hős Endresz György pilóta volt, akinek Magyar Sándorral közösen végrehajtott óceánrepülését a magyar irredenta propaganda olyan ügyesen használta ki. Endresz már ezzel a teljesítményével is hős lehetett volna – viszonylag egyszerű gépükkel, kedvezőtlen körülmények között is több repülési rekordot javítottak meg –, az igazi megbecsülést azonban csak tragikus halála hozta meg a számára. Alig egy évvel a sikeres óceánrepülés után, 1932. május 21-én Endresz régi gépével és új navigátorával, Bittay Lászlóval Rómába tartott egy aviatikai találkozóra, ám gépük a repülőtér közelében egy szűk völgyben lezuhant és felrobbant, s a két repülő azonnal meghalt. A szerencsétlenség nagy megrendülést keltett, s nyomában a részvét és a megbecsülés hangjai mellett a politikai propaganda is megszólalt: Mussolini ekkor ajándékozta Magyarországnak a *Giustizia per l'Ungheria* nevű repülőgépet, Endreszről pedig egy hónappal később teret neveztek el Budán.[96]

Az irredentizmusnak a hősökön kívül megvoltak a vezérei és a harcosai is. A vezéreket – Horthyt és Bethlent (utóbbit főleg a harmincas évek elejéig) – kiemelt tisztelet övezte, de ebben nem csupán revíziós törekvéseik, hanem a konszolidáció és a szolid gazdasági fejlődés eredményei is közrejátszottak. Alakjuk gyakorta szimbólumként vagy szimbolikus környezetben tűnt föl. Bethlen rendszerint a tetterős, de megfontolt politikus képében jelent meg, aki Magyarország feltámasztásán munkálkodik. Ezt a mozzanatot ragadta meg az az 1931-es választási plakát, amelyen Bethlen István látható, amint felnyitja Magyarország kriptájának fedelét, s abból jogarral, országalmával és magyaros pártázattal előbukkan a diadalmas Hungária. *(23. kép)* Horthyhoz már a kezdetektől fogva a „kormányos" és a „honmentő-honfoglaló" Hadúr metaforája kapcsolódott. Utóbbinak igen szemléletes példája volt már az 1919. novemberi budapesti bevonulás, utóbb a bécsi döntéseket követő bevonulások, melyeken Horthy mindig következetesen valamelyik kedvenc szürkéjén (vagyis fehér lovon) ült. Különösen érdekes az a fényképfelvétel, amely az 1932. februári Vitézek Báljára érkező kormányzót és az előtte kibontakozó színpadi élőképet ábrázolja.

---

[95] *Zeidler* 2000. 653–654.

[96] A Déli pályaudvartól nem messze fekvő parkos térrész ma a Magyar jakobinusok tere.

A szimbólumrendszer itt rendkívül összetett: a pódiumon az immár tradicionálissá vált Hungária-jelmezben, lábához állított kiscímeres pajzzsal pózoló nőalak az égbolton felfénylő apostoli keresztre mutat, az őrtűz mellett álló regös énekére pedig megelevenedik az égi „csillagösvényen" közeledő lovashad. A keresztény és a mitikus ősmagyar (illetve összékely) hagyományelemek találkozásában a középkori eredetű nemzeti ének, a *Boldogasszony Anyánk* Máriája éppúgy felbukkan, mint a műdalként induló, később szertartási énekké, majd afféle nemhivatalos himnusszá váló *Székely himnusz*ban is megénekelt Csaba király lovasai.[97] Különösen érdekes az a mód, ahogyan e jelképkavalkádban maga Horthy is szerepet kap, mintegy címzettjévé válik az élőképnek, hiszen az ő figurája (Hadúr) pontosan illeszkedik az színpadképhez, illetve kiteljesíti annak szimbolikáját.[98] *(24. kép)*

A harcosok közt az első helyen Rothermere állt; hőssé csak azért nem válhatott, mert olykor kényelmetlenségeket okozott a hivatalos magyar külpolitikának, 1939 végén pedig a Romániának adott angol határgaranciát követően állampolgári hűségből elhagyta a revíziós mozgalmat. 1940 decemberében bekövetkezett halála után mindez persze már bocsánatos bűn lett volna, ekkorra azonban a revizionizmussal szemben már egy másik szempont, a külpolitikai önállóság megőrzése is nagy hangsúlyt kapott a propagandában. Mindez a negyvenes évekre valamelyest elhomályosította a Rothermere-kultuszt. Addig azonban a lord igen nagy tiszteletnek örvendett, amit gáláns adományai is megalapoztak. 1931-ben irodalmi díjat alapított, melynek ezer fontja minden évben a magyar Pen Club elnöke által kijelölt legjobb irodalmi mű szerzőjének járt. Többször küldött támogatást az ínséget szenvedőknek – elsősorban a háború utáni menekülteknek –, megjutalmazta az óceánrepülőket, finanszírozta a *Rákosi Jenő-szobor* és a *Magyar Fájdalom szobra* felállítását, tenisz-vándordíjat alapított, és gazdag kiállítási anyagot küldött a Műcsarnok 1926. évi tárlatára. 1928-ban, illetve 1929-ben a szegedi, majd a pécsi tudományegyetem is tiszteletbeli doktorává avatta „a magyar kérdésnek a nemzetközi érdeklődés homlokterébe állítása s így végeredményben az általános emberi igazság szolgálata körül szerzett immár történelmi jelentőségű érdemei elismeréséül". Az általa küldött adományok összege elérte a félmillió pengőt. Magyarbarát és revíziós tevékenysége elismeréseként az első bécsi döntés után Horthytól megkapta az I. osztályú Magyar Érdemrendet, majd részt vehetett a kassai bevonuláson. De már ezt megelőzően is számos kitüntetésben részesült; díszdoktori címei és kitüntetése révén az almanachokba is bekerült, s utcák, ligetek, kertek, lakótelepek viselték a nevét.[99] Az Országház közelében húzódó Balaton utca 1937 tavaszán felvette Rothermere nevét,

---

[97] A *Székely himnusz* – Csanády György verse és Mihalik Kálmán dallama – első kiadásban 1921-ben jelent meg.

[98] MNM Történeti Fényképtár 805/1956 fk.

[99] *Regős* 1996. 60–61. *Zeidler* 1997. 329–330. *Hivatalos Közlöny* 1928/12. 140. és 1929/18. 289.

s a 2. sz. ház falán június 22-én, a nevezetes újságcikk megjelenésének tizedik jubileuma alkalmából kétnyelvű emléktáblát avattak, melynek szövege szerint a „dicsőséges Nagybritannia méltó fia a trianoni gyász napjaiban felemelte a világsajtóban messzire hallatszó szavát, hogy tiltakozzék a békeszerződés ellen, mely feldarabolta az ezeréves Magyarországot és idegen uralom alá kényszerítette polgárainak millióit. Ezzel irányt mutatott a magyarságnak a jobb jövőbe vezető útján. Emlékeztessen ez az utcanév a hálára, melyet minden magyar érez."

A harcosok között ott sorakozott még Herczeg Ferenc, Nagy Emil (Rothermere egyik bizalmasa), Rákosi Jenő és Urmánczy Nándor is, ők azonban a mindvégig lojális Herczeget leszámítva életükben nem kapták meg azt az elismerést, amelyet irredenta tevékenységükért elvártak. A Herczegről elnevezett közterek, a neki adományozott díszpolgárságok, díszdoktorságok és kitüntetések persze nem csupán a Magyar Revíziós Liga elnökét dicsőítették, hanem a kor számára kiemelkedő jelentőségű írót is ünnepelték. A többiek körül renitens viselkedésük, fenegyerekeskedésük miatt olykor elfogyott a levegő, a halál azonban általában a megbocsátást s a megdicsőülést is meghozta számukra. Urmánczynak ez csak egy margitszigeti padocskát jelentett, Rákosi előtt viszont szoborral, terekkel és utcákkal is tisztelegtek. Nagy Emil azonban, aki még a húszas évek közepén több kérdésben tengelyt akasztott Bethlennel és a londoni magyar diplomatákkal, sohasem kapott „kegyelmet".

Az irredenta mozgalomnak érdekes, de nem döntő jelentőségű szereplői voltak a magyar hölgytársadalom politika iránt érdeklődő egyes tagjai. A külpolitikával inkább csak érintőlegesen foglalkozó, de forradalomellenesség és nemzeti hevület dolgában élen járó Tormay Cecilt a két háború között valósággal elhalmozták kitüntetésekkel és címekkel, az irodalmi életben és társadalmi szervezetekben magas polcokra emelték, az 1943. júniusi könyvnapon pedig felállították szobrát a Károlyi-kertben.[100] Papp-Váry Elemérné, az 1923-ban elhunyt írónő, hazafias verseiben, különösen a nemzeti imává vált *Magyar Hiszekegy*ben élt tovább, majd 1937-ben róla is utcát neveztek el.[101] *(25. kép)* Réthey Ferencné ugyanakkor nem válhatott a hazai irredentizmus kitüntetett alakjává, bár az általa vezetett női világszövetségben működő rajongói részéről bőségesen kapott elismerést – s néhány émelyítő panegirikust.[102] Ennek okairól, a külügyminisztériummal folytatott csatározásairól már esett szó.

---

[100] A Horváth Géza készítette ülő szobor az ostrom idején elpusztult. Tormay 1928-ban kormányzói „Teljes elismerés"-ben részesült, a következő évben megkapta a Corvin-koszorút, s 1937-ben bekövetkezett haláláig tagja volt az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak.

[101] Az utcácska korábban a Zólyomi lépcső folytatása volt a Farkasréti temető alatt, neve ma Koszta József utca.

[102] Ehhez ld. *Rétheyné* 1935.

Itt érdemes röviden kitérni a század első felének talán legkülönösebb nőpolitikusára, Annie Besantre, aki 1927-ben egy időre a magyar revízió támogatójául szegődött.[103] A család és a vallás hagyományos kereteiből kilépő, különböző baloldali mozgalmak felé tájékozódó, majd a teozófiánál és a keleti bölcseletnél megállapodó, rendkívül energikus és tehetséges – némelyek szerint sarlatán – asszony a Rothermere-kampány idején figyelt fel a „magyar problémára". Ebben talán az is segíthette, hogy a húszas években már kapcsolatban állt magyar nőszervezetekkel – s talán éppen Papp-Váry Elemérnével is, aki maga is odaadóan foglalkozott teozófiával. Mindenesetre már 1927. október 2-án a londoni Queens Hallban előadást tartott az Európai Egyesült Államokról – ez később füzet alakban meg is jelent –, s ebben nagy világpolitikai kataklizmát jósolt arra az esetre, ha az első világháború utáni békerendszer hibáit, köztük elsősorban Magyarország megcsonkítását, nem orvosolják. Az előadó illusztráció gyanánt a MANSz által kiadott, Nagy-Magyarországot és Csonka-Magyarországot ábrázoló propaganda-képeslapokat használta.[104] Az angol nyelvű füzet 1929-ben rövidített magyar fordításban is megjelent, ebben a kiadók az előadás magyar vonatkozású részeit közölték, feldúsítva a Magyar Asszonyok további propagandaanyagaival. Az előadásban könnyen kimutathatóak a Rothermere-cikk és a magyar propaganda jól ismert érvei és metaforái, ami kétségtelenné teszi, hogy Besant ezúttal „hozott anyagból" dolgozott. Erre vallott az is, hogy a beszéd egy pontján még Papp-Váryné versének angol fordítását is elmondta. Konklúziója az volt, hogy „Magyarországnak nincs gazdasági jövője. Ennélfogva politikai jövője sincs". Ezért úgy vélte, hogy a trianoni békeszerződést mielőbb revideálni kell, „mégpedig egy olyan részrehajlatlan testület által, mint a Nemzetek Szövetsége, vagy a Hágai Nemzetközi Döntőbíróság".[105]

Az irredenta mozgalom egyik-másik potenciális hőséből a nemzetközi helyzet alakulása miatt nem vált kultikus figura. Prónay Pál századosra,

---

[103] Annie Besant (szül. Wood) 1847-ben született Londonban, néhány évi családi élet után 1873-ban elvált férjétől, elhagyta a keresztény vallást és újmalthusiánusnak, majd fabiánusnak, később szociáldemokratának állt. Érdeklődése ezt követően a teozófia és India felé fordult, közös nevezőre hozta a hindu vallást, a teozófiát és az autonómiagondolatot. 1918-ban az Indiai Nemzeti Kongresszus elnöke lett, őt váltotta e tisztségben Máhátmá Gandhi. Besant a háború után belépett a Labour Party-ba, ám ekkor politikai befolyása már igen csekély volt. A húszas években mint teozófus és spiritiszta is világszerte ismert volt, az ő elnöklete alatt működött a Teozófia Világszövetsége. Gyakran és szívesen tartott előadásokat politikai és életvezetési kérdésekről: így pl. a háborús feszültségekről – benne a magyar revízió szükségességéről –, India függetlenségéről, a világ jövőjéről, valamint az ezotéria különböző területeiről (jóga, lélekvándorlás stb.).

[104] *Besant* 1928. A képeslapokon egyébként helytelen területi és népességi adatok szerepeltek.

a nyugat-magyarországi felkelők parancsnokára, Lajta-bánság vezérére pl. az ő nélkülözhetetlen közreműködésével kierőszakolt Sopron környéki népszavazás sikeréből alig vetült egy kevés fénysugár. Sokkal többet profitált belőle a taktikus Bethlen, aki kiválóan értett ahhoz, hogy másokat felhasználjon, s azután a feledés tavába pottyantson. Így lett Prónay is „honmentő kapitányból" kiebrudalt, elfelejtett obsitos. És lehetett volna az irredentizmus hőse Teleki Pál is, az ellenforradalmi konszolidáció első formátumos miniszterelnöke, a revízió tudományos megalapozásának atyja, az első bécsi döntést követő határkijelölő bizottság elismert, sőt kedvelt magyar delegációvezetője, Kárpátalja, Észak-Erdély és közvetve a Délvidék visszaszerzése okán háromszoros országgyarapító. Hogy Teleki – mártíriuma ellenére – az irredentizmusnak „csak" vezére, de nem hérosza lehetett, azt részben túlságosan szerteágazó életművének, visszahúzódó alkatának is köszönhette. Halálával, mely amilyen hősies, épp olyan problematikus is volt a kortársak számára, egyébként is inkább a feltétlen irredentizmus ellen üzent – a nemzeti függetlenség megőrzése érdekében. Ez a nagyon is sokrétű életmű és összetett politikai gondolkodás nemigen volt sémába szorítható, s ezért alkalmas sem lehetett valamely hősi kultusz alapjául.

[105] *Besant* 1929. 5–15. A „titkos tudás beavatottjainak" érdeklődése a világfolyamatok iránt nem meglepő. Inkább természetesnek kell tartanunk, hogy a „kozmikus hatóerők ismerői" illetékesnek érezték magukat pl. a világpolitika vagy a világgazdaság jelenségeinek, tendenciáinak magyarázatában. Az 1920-as évek második felében pl. az amerikai nagybefektetők és tőzsdejátékosok közül sokan valóságos orákulumnak tekintették Evangeline Adams amerikai ezoteristát, és rendszeresen fordultak hozzá pénzügyi természetű jóslásért. Az agg Adams asszony 1929-ben már százezres példányszámban jelentette meg lapját, amelyben a tőzsdeindexre és az egyes értékpapírok áralakulására vonatkozó asztrológiai előrejelzéseket közölt. Mint minden okkultistának, neki is addig virágzott az üzlet, amíg csupa jót jövendölt – Adams asszony az *hausse*-t illetően sokáig nem is tévedett – mivel azonban a krachot elmulasztotta megjósolni, végül kitelt a becsülete.

Kultúra, művelődés

Irodalom

Trianon és az irredentizmus mint az első világháborút követő forradalmi-ellenforadalmi hullámzásokra mintegy rálicitáló, tragikus össztársadalmi élmény az irodalomra is komoly hatást gyakorolt. Az irodalmi alkotások közül máig a legismertebb Papp-Váry Elemérné *Hitvallás* c. 15 szakaszos verse, pontosabban annak nyitó- és záróstrófája, a *Magyar Hiszekegy,* amely az iskolai órakezdésnek és -zárásnak hivatalosan is része lett. A kis vers lényegretörő és könnyen megjegyezhető volt, tartalmában pedig azok közé az értéktársítások közé tartozott, amelyek az irredentizmus és a kereszténység között vontak szoros kapcsolatot:

Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy Hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.
Ámen.[106]

Ez a tendencia általában jellemző volt az irredenta irodalmi alkotásokra, amelyeket a szerzők mélyen megélt vagy programszerűen vállalt vallásossága ihletett, és amelyekben egymást érték a Szent István-i Magyarországra vonatkozó utalások – többnyire inkább célzatos, mint valós hasonlatok. S persze az sem volt közömbös, hogy az új jelképek a már jól ismert bibliai történetek és toposzok segítségével könnyebben beágyazódhattak

[106] Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. október 27-én kiadott rendeletében úgy intézkedett, hogy az „isteni örök igazságosságba vetett rendíthetetlen hit" ébrentartása érdekében a Védő Ligák Szövetsége pályázatának díjnyertes nemzeti imája „minden rendelkezésem és közvetlen vezetésem alatt álló alsó- és középfokú tanintézetben, mindennap a tanítás megkezdése első órájának elején, valamint az utolsó óra végén a tanulók által mondassék el. Ha a tanintézetben szokás vagy valamely rendelkezés folytán már valamilyen más egyházi imát mondanak, úgy a fenti ima ezen imák után mondandó el." Ld. *Hivatalos Közlöny* 1920/47–48. 126. sz. 1921. december 21-én Vass József elrendelte, hogy a fohászt „az iskolai énektanítás keretében s ünnepélyeken" országszerte a megzenésítésére kiírt pályázaton nyertes Szabados Béla-féle dallamra énekeljék. Ld. *Hivatalos Közlöny* 1922/2. 9. sz. Hóman Bálint kultuszminiszter 1936. március 27-én kiadott rendeletével egységesítette az iskolai imádságok rendjét. A tanítási nap elején „jó Istenünk"-höz, a nap végén „Mennyei Atyánk"-hoz szólt az egyenfohász, ez utóbbit követően a tanulóknak „feszes-állásban" kellett elmondaniuk a *Magyar Hiszekegy*et. Ld. *Hivatalos Közlöny* 1936/8. 37. sz. A Horthy-korszakban e vonatkozásban – tudomásunk szerint – Szinyei Merse Jenő adta ki az utolsó miniszteri rendeletet: 1942. december 12-én kivette a verset a nem magyar tanítási nyelvű iskolák kötelező imádságai közül. Ld. *Hivatalos Közlöny* 1943/2. 22–24.

a köztudatba. *(26. kép)* Mások az 1848/49-es szabadságharc motívumai között találtak olyanokat, amelyeknek az új irredenta jelképeket meg lehetett feleltetni. Ezek Kossuth mint népvezér és Rothermere mint a magyar ügy támogatója között igyekeztek kapcsolatot teremteni. *(27. kép)* Bizonyára voltak, akik e párhuzamokat az események, hagyományok aktualizálásának és mély átélésének tekintették. Magunk arra hajlunk, hogy mindez nem volt más, mint fel nem ismert, jóhiszemű blaszfémia, hiszen a legtöbbször üres, merőben formai és a tényleges kontextusoknak nem megfelelő, erőltetett hasonlítások valójában kiforgatták és kompromittálták az eredeti bibliai, illetve szabadságharcos hagyományt, és ezzel végeredményben olyan kultuszoknak is kárt okoztak, amelyek korábban pozitív tartalmakat hordoztak. Mindezek a megfeleltetések ugyanakkor hosszabb távon nem váltak az irredenta rituálé javára sem, hiszen az erőltetett párhuzamokkal olykor a történeti és politikai giccs nívójára fokozták le az irredenta kultuszt.[107]

A hírlapirodalom, a politikai propaganda és részben a vezető egyházak is hamar kapcsolatot találtak a keresztény és az irredenta gondolatkör között, és ezt általában a legközvetlenebb és legprimitívebb módon sulykolták a nagyközönségnek. Halottak napja, Nagypéntek (az elpusztított Magyarország) és Feltámadás vasárnapja (a vértanú újjászületése) hamar irredenta értelmezést is nyert; ez utóbbinak volt ünnepélyes megnyilvánulása, amikor 1939. húsvét vasárnapján – az első bécsi döntés és Kárpátalja visszafoglalásának tiszteletére – átmenetileg árboccsúcsig vonták fel a Szabadság téri Ereklyés Országzászlót. Ezt a későbbi terület-visszacsatolások alkalmával egy-egy hétre megismételték, majd ismét félárbocra engedték a lobogót.

A keresztény-irredenta párhuzamokat újságcikkekben, istentiszteleteken, politikai megemlékezéseken is gyakran alkalmazták, s ezek különösen a húszas évek végén, a Rothermere-kampány idején szaporodtak meg. Huszár Károly keresztényszocialista politikus, volt miniszterelnök pl. a Krisztus keresztjét hordozó cyrenéi Simonhoz hasonlította Rothermere-t, amivel a lordot és Magyarországot is beleerőszakolta a passiótörténetbe. Hasonló asszociációk révén jutottak el a közírók a „revízió tíz parancsolatától" Rothermere „apostoli erejű kezdő lépésén" át addig, hogy a lord „belefújt a modern ítéletnapi trombitába" és „lángoló betűkkel írta fel a magyar égboltozatra a megváltó szót".[108] Volt olyan karikaturista, aki minden mértéket elveszítve egyenesen Istenként – Jahve „mindentlátó szeme"-ként – ábrázolta Rothermere-t.[109] *(28. kép)*

---

[107] Mint Gillo Dorfles megállapítja, a hiteles értelmezési téren kívüli használat során a szimbólumok „szentségtörő lefokozódáson mennek keresztül, [...] a hamis mítoszteremtés és hamis ritualitás prédájául esnek". Ld. *Dorfles* 1986. 46.

[108] Pl. *Budapesti Hírlap* 1927. június 28. 4., július 17. 2. *Trianontól Rothermereig* 1928. 6.

[109] *Magyarság* 1927. augusztus 29. 9.

Rövid kitérés erejéig itt említjük meg, hogy a kereszténység és a revízió eszméjének összekapcsolása a legmagasabb szinten és a leglátványosabb formában a Ferdinánd téri (ma: Lehel tér) katolikus templom felépítésében valósult meg. A Lőportárdűlő 1925-ben alapított Árpád-házi Boldog Margit egyházközsége kezdetben nem rendelkezett önálló templomépülettel, 1928-ban azonban – Csernoch János, majd Serédi Jusztinián hercegprímás közbenjárásának köszönhetően – döntés született arról, hogy az állam 174 ezer pengős költségvetéssel templomot épít, a főváros pedig ingyen engedi át az 1350 négyszögöles telket. Már a kezdetekkor fölmerült az ötlet, hogy az „előzően tervbevett templomépítés eszméje a Revízió gondolatával is eszmei kapcsolatba hozassék, aminek gyakorlati eredményeként azután az építendő templom egyszersmind a Revízió eszméjének temploma is lenne". A Serédi vezette templomépítő bizottság e kapcsolatot látható formában is meg akarta jeleníteni, s ezért – Rothermere-rel történt levélváltás után – úgy döntött, hogy „az építendő katholikus templomot az anglikán-skót főúr címere fogja díszíteni, és ezúton a nemzeti eszme monumentumává avatni". Az előkészületekről tudósító építészeti szaklap cikkírója szerint „noha a templom a katholikusok vallási szentélyének épül, de azért bizonyára minden más felekezetbeli magyar honpolgár is egyformán a magáénak fogja azt vallhatni. [...] minden erőnkkel törekednünk kell arra, hogy a magyar szent korona templomaként tekintendő ez az építészeti alkotás, az elérhető lehetőségig monumentális legyen. Méltó kifejezője tehát annak az erőnek, amellyel a magyar balsors alól a nemzeti indulat minden áron felszabadulni akar és ebből a szempontból szinte fel sem mérhető, mekkora propagatív ereje van a templomnak. Nincs külföldi, aki majd fel ne keresné ezt a műalkotást – Isten házát – és ennek csupán puszta lététől is meg ne tudná, mire törekszik a magyar nemzet és milyen magasztos lehet az olyan törekvés, melynek szolgálatában templomot állítanak be az eszme megjelenítéseül."[110]

A tervezési megbízást Möller István kapta meg, aki 1889-ben romként állította helyre a zsámbéki templomot, az új plébániát pedig ennek – általa elképzelt – eredeti formájában kívánta felépíteni. A tervezés 1929-ben, az építkezés 1931 augusztusában kezdődött, s a templomot 1933. október 15-én szentelték fel.

A plébánia díszítése és a felszentelés körülményei csakugyan a katolikus hit és a revíziós gondolat összefonódását kívánták sugallni – bár az egykorú tudósítások nem említették, hogy az új plébánia revíziós fogadalmi templom lett volna.[111] A ceremóniát Serédi hercegprímás végezte, az

[110] *Pirovits Aladár:* A fogadalmi magyar revíziós templom. *Vállalkozók Lapja* 1928. október 10. 6.

[111] Ebben talán közrejátszhatott a magyar külpolitika óvatossága is, amely – mint már említettük – általában tartózkodott a harsány propagandától. Ráadásul éppen a templomszentelés előtti napon Németország kilépett a Nemzetek Szövetségéből, s ezzel kiélezte a versailles-i békerend híveinek és ellenzőinek szembenállását.

ünnepélyen részt vett Herczeg Ferenc, a Magyar Revíziós Liga elnöke, Rothermere pedig táviratban fejezte ki azon reményét, hogy „a hűséges magyarok ebbe a templomba fognak zarándokolni, hogy hazájuknak felszabadulásáért hálaadó imáikat a jóságos Istennek felajánlhassák". Rothermere címerét és jelmondatát („Bene qui sedulo" – „Jól teszi, ki buzgón munkálkodik") – a templomalapításban részt vett más személyiségekéhez hasonlóan – a Róth Miksa által készített festett üvegablakok egyikén helyezték el: a „Viscount Rothermere 1933" feliratú ablak a templom északi hajójában, a bejárattól balra kapott helyet (ma is ott van), éppen Zaymus Gyulának, a templom első plébánosának üvegablakával szemben. *(29. kép)* Az ablak alatt az egyik oldalon a tervező Möller István reliefje, majd később Zaymus mellszobra kapott helyet. Az ablak közelében a másik oldalon van a kálváriának az a két stációja, amelyek a leginkább kapcsolatba hozhatóak voltak Rothermere-rel. A lordot a stációalakok közül főként cyrenéi Simonhoz hasonlították, aki a római katona parancsára átvette Krisztustól a szenvedés keresztjét (V. stáció), de – bár erről nincs adatunk – a Megváltó fájdalmán enyhíteni igyekvő, neki kendőt nyújtó Veronika (VI. stáció) is megidézhette Rothermere szellemét.[112]

A hírlapirodalom sajátos műfaja volt a politikai karikatúra, amely szívesen és minden óvatoskodás nélkül szolgálta az irredentizmust. Minthogy már a hírlapi írások sem kímélték a környező országokat, nemzeteket, elképzelhető, hogy a gúnyrajzok milyen hungarocentrikus, idegengyűlölő szellemben készültek. A feljebb már említett, *Szorítsd, szurkos!* c. rajzon pl. „körmös ördögök" kapaszkodnak Magyarország elszakított darabjaiba, miközben Rothermere az alábbi átkot mondja rájuk: „Ne engedjetek egy foszlányt! / Szorítsátok az orozmányt, / Körmös ördögök! / Egyszer ugyis egybeborul, / Tudom, akkor közbeszorul / Szurkos körmötök..."[113]

Hasonló szellemben fogant *A tanító bácsi haragos* c. rajz, melyen két diák – Chamberlain és Briand – tanácstalanul álldogál egy térkép előtt, miközben a hatalmas termetű, cilinderes-sétapálcás tanár, maga Rothermere, fülön fogja a haszontalan Benešt, az ábrára mutat, melyen a történelmi Magyarország térképébe sötéttel be van satírozva a trianoni ország, és így szól: „Még tagadod, hogy te firkáltad össze a mappát? Azonnal letörülöd!"[114] *(30. kép)*

---

[112] *Megépítették az Árpádházi Boldog Margit templomát. Vállalkozók Lapja* 1933. október 26. 4. *Nagy ünnepélyességgel szentelte fel a hercegprimás a főváros legujabb templomát. Pesti Hírlap* 1933. október 17. 4. A plébániatemplom felépítéséhez egyébként Rothermere hatalmas összegű adománnyal járult hozzá. A *Vállalkozók Lapja* 50 ezer pengőről, a *Pesti Hírlap* 70 ezerről tudott.

[113] *Magyarság* 1927. augusztus 29. 9.

[114] *Uo.* 1927. július 26. 14.

Különösen durvák voltak Gáspár Antal torzrajzai, aki a kisantant államait, egyes politikusait (és általában nemzeteit) rendkívül előnytelen formában ábrázolta. Egyik első karikatúráján Bethlen miniszterelnök, a „magyar hipnotikus fenomén" néz farkasszemet a reá acsarkodó román dögkeselyűvel, a csehszlovák hiénával, a jugoszláv sárkánnyal és a francia óriáskígyóval a „genfi állatkertben" – vagyis a Nemzetek Szövetségében.[115] *(31. kép)*

A Magyar Revíziós Liga folyóirata, a *Magyar Külpolitika* 1927. november 1-jétől kezdve fél éven át egész sorozatot közölt Gáspártól. Karikatúrái közül érdemes ideidézni néhányat, hiszen jól szemléltetik a kisantant államaival és Franciaországgal szemben széles körben megnyilvánuló ellenszenvet. Gáspár bemutatkozó rajza a szűkölő, tolvaj Benešt ábrázolta, amint a bobby-ruhás Rothermere és Lloyd-George ütlegeire alázatosan visszaadja a magyar ruhás embernek a „Felvidék" feliratú zsebórát.[116] *(32. kép)* Egy későbbi rajzán a díszmagyaros masiniszta Nagy Emil vezette, a lord részére készített díszalbumokkal megpakolt szerelvény vígan pöfög London felé.[117] *(33. kép)* Egy másikon a jugoszláv és a román király konstatálja, hogy a magyaroktól szerzett zsákmány (a számos kisajátított erdélyi földbirtok) megfeküdte Titulescu külügyminiszter gyomrát – „Még jó, ha gyors operációval segíthetnek rajta".[118] *(34. kép)* Ugyancsak az „optáns-perben" bekövetkezett kedvező fordulatra utalt az a rajz, amelyen Rothermere mágus – vállán a bölcs bagoly Nagy Emillel – kajánul mutatja a lábánál remegő Benešnek és Titulescunak, hogy a homokórán lepergett a Kisantant ideje.[119] *(35. kép)* Egy későbbi karikatúrán Chamberlain sétapálcájával éppen megfegyelmezni készül a magyar paraszt erszényét elcsenő, és azt a debil arcú román parasztnak átnyújtó, Titulescu vonásait viselő majmot.[120] *(36. kép)* A közelgő revízió vágyát vetítette előre Gáspár utolsó rajza, melyen az alvó magyar óriás feltápászkodik, a Napóleon-kalapos, kardos-kitüntetéses Népszövetség-kutya morogva eloldalog, a szomszéd bugrisok pedig kétségbeesetten kapaszkodnak széthulló országaik maradványaiba.[121] *(37. kép)* (A *Magyar Külpolitika* ezt követően – feltehetően propaganda-megfontolásokból – nem közölt hasonló gúnyrajzokat.)

*

[115] *Pesti Hírlap* 1926. június 6. 11.
[116] *Magyar Külpolitika* 1927. november 1. 9.
[117] *Uo.* 1927. november 16. 13.
[118] *Uo.* 1927. december 1. 10.
[119] *Uo.* 1928. január 16. 5.
[120] *Uo.* 1928. április 1. 7.
[121] *Uo.* 1928. május 1. 5.

Maga az irredenta irodalom a legkülönfélébb színvonalú műveket termette. A korszak kiemelkedő költői, írói is közöltek olyan írásokat, amelyek a történelmi Magyarország elvesztése fölötti fájdalomban fogantak. Kosztolányi Dezső már 1920-ban összeállított egy olyan, színvonalas irodalmi alkotásokat is tartalmazó kötetet, amelyet címéhez méltóan a szenvedés és a szomorúság hangja uralt. A *Vérző Magyarország* c. kötet 1928-ban átdolgozott kiadásban is megjelent, s a két kötet szerzői között a politikusok és közéleti szereplők mellett ott volt pl. Babits Mihály, Bodor Aladár, Erdélyi József, Gárdonyi Géza, Hevesi Sándor, Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Oláh Gábor, Reményik Sándor, Schöpflin Aladár, Tóth Árpád, Zilahy Lajos és maga Kosztolányi is.[122]

E gyűjteményben az igazi irodalmi alkotások éppen mértéktartásukkal tűntek ki. Tóth Árpád *A tejút alatt* c. versében[123] a gyermekkor iránti nosztalgia, Móricz novellájában (*Egy akol, egy pásztor*)[124] az egyházától és méltóságától megfosztott romániai magyar sorsa bontakozik ki. A Karinthy által fiához írott *Levél*ben[125] a haza, vagyis a bensőségesség, az ismerős vidékek, ízek, szagok, neszek keltette otthonosság iránti vágyódás, a veszteség keltette hiányérzet és az annak nyomán felismert szeretet szólal meg. Kosztolányi *Égi jogász* c. írásának[126] hősét a román megszálló sereg egyik katonája arcul csapja, s ebbe a megaláztatásba, a megsemmisítettség érzésébe a magyar paraszt belebolondul, s végül belepusztul. Krúdy tollán a félig valóságos, félig mesebeli Siska, *Az utolsó garabonciás*[127] évtizedeken át bolyong, hogy a szerelmes fiatal lány, a régi Magyarország reábízott levelét átadja a címzettnek: a rab magyarnak.

Ezeknek az írásoknak a minőségét éppen az adja meg, hogy a szerzők életművében az irredentizmus nem „magában álló" tétel, nem önálló, s különösen nem kizárólagos ihletforrás, hanem a komplex személyes és művészi világlátás egy eleme. Ezért e művek nem a politika által teremtett vagy meghatározott programművek, kurzusművek, hanem a személyes és művészi hitelesség jegyét viselő alkotások.

1996-ban Pomogáts Béla jelentetett meg e tárgykörben új válogatást, amelyben a fentieken kívül a történelmi Magyarország bukására reflektáló értékes írásokkal szerepel többek között Ady Endre, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Gellért Oszkár, Győry Dezső, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Gyula, Mécs László, Németh László, Nyirő József, Sík Sándor, Somlyó Zoltán, Szabó Dezső, Szabó Zoltán, Tamási Áron és Tompa László.[128]

---

[122] *Kosztolányi* 1920 és *Kosztolányi* 1928.
[123] *Kosztolányi* 1928. 28.
[124] *Uo.* 47–49.
[125] *Uo.* 190–192.
[126] *Uo.* 223–235.
[127] *Uo.* 111–116.
[128] *Pomogáts* 1996.

E szerzők nem csupán emelték a „trianoni irodalom" művészi színvonalát, hanem egyszersmind olyan tartalommal töltötték meg, amely a tömegirodalomban tapasztalt negativista, sérelmi jellegű irredentizmusnál alkalmasabb volt a trianoni trauma kezelésére. A közös hagyomány, a nyelv, a kultúra és a történelem mint nemzetformáló és -megtartó erők a két háború között nagyobb hangsúlyt kaptak, hiszen ekkor ezek jelentették az elsődleges kohéziós tényezőt, míg azt megelőzően a magyarság számára – a soknemzetiségű történelmi Magyarországon – az államhoz, az országterülethez, a hatalmi egységhez való tartozás is erősítette a nemzeti öntudatot. A felbomlás után a nemzeti egység fenntartásában szükségképpen nagyobb szerepet kaptak azok a szellemi-kulturális tényezők, amelyek kívül estek a direkt hatalmi és közigazgatási szempontokon, és túlnyúltak a politikai határokon. Ebben operatív módon maga a kormányzat járt elöl, amely anyagi és politikai támogatást nyújtott a határon túli magyarságnak s ezek különböző szervezeteinek. A kultúra eszközeivel azonban az irodalom is hozzájárult a nemzet (lelki és szellemi) egységének fenntartásához.[129]

A korábbi illúziók nagy részét maga mögött hagyó, az integritásért folyó harc helyébe a Duna-medencei egymásrautaltság és a kölcsönös kiengesztelődés programját állító eszmeiség azonban inkább csak „a hazai és kisebbségi magyar irodalmak magasabb fórumain és legmagasabb szellemei között" dívott, s bár 1945 után vezető politikai körökre és a közgondolkodásra is jelentős befolyást gyakorolt, a húszas-harmincas években nem tudott komolyan érvényesülni.[130] Bármennyire tiszteletreméltó volt is ez a Teleki Lászlótól, Kossuthtól, Mocsáry Lajostól, Jászi Oszkártól örökölt, kinyíló nemzeteszme, bármilyen szép megfogalmazásait találjuk is Kosztolányi, József Attila, Tamási vagy Illyés költészetében, bármennyire örvendetes, hogy a „»trianoni irodalom« történeti és szellemi ívelése ilyen módon a kétségbeeséstől az erőgyűjtésig, a nemzethalál képzete keltette szorongástól egy új nemzeteszme és a közép-európai regionális kötődések kialakításának vágyáig, a megalázottságtól és a vereségtudattól a »lelki nemzet« és

[129] Mint Pomogáts írja előszavában, a két háború között „íróink olyan szellemi pozíciót és olyan lelki készenlétet szerettek volna kialakítani, amely a magyarság számára lehetővé teszi azt, hogy Trianon után is fenntartsa a maga nemzeti folytonosságát és kulturális önazonosságát oly módon, hogy ez a magyarság vállalja a történelmi ország egészének szellemi örökségét, és az új helyzetnek megfelelően hozza létre a közösségi szolidaritás új hálóját, amely természetes módon kiterjed a kisebbségi helyzetbe szorított magyarokra is. A „trianoni irodalom" legnagyobb erénye, máig érvényes tanulsága, hogy a kulturális és lelki nemzetnek ehhez az eszméjéhez eljutott, hogy a gyász érzései és a gyötrődés vallomásai után számot tudott vetni a „lelki nemzet" felépítésének esélyeivel és tennivalóival." *Uo.* 13–14.

[130] Vö. *Uo.* 14. A fellobbanó szenvedély és a békés szándék szép példája a *Kesergő* c. vers, melyben Móricz a „Nem, nem, soha!" jelszót értelmezi át; miközben strófákon át a bosszúról képzeleg, a záró sorokban megszelídül: „Nem, nem, nem! Nem, soha! Nem indulok bosszúra!..." *Uo.* 83–84.

a »dunai patriotizmus« felépítésének írói erőfeszítéséig" haladt,[131] mindez csak a közgondolkodás legemelkedettebb régióit jellemezte, s a magyarországi irredenta közhangulat jellegét csak mérsékelten befolyásolta. Mégis, a „trianoni irodalomnak" ez a vonulata: a kifelé nyitott patriotizmus és a közép-európai összefogás gondolatának megerősödése nem csupán az irodalomtörténet, hanem a politikai gondolkodás alakulása szempontjából is figyelemreméltó volt.

Hasonlóan igényesebb költői nyelven, de jóval élesebb hangon szólalt meg Reményik Sándor, alias Végvári, aki a húszas években kimondottan az irredenta költészet reprezentánsa volt, sőt abban külön klasszist képviselt. Ő volt vitathatatlanul a legszenvedélyesebb hangú irredenta szerző, akinek költeményeihez nem a kordivat, hanem a mélyen átélt személyes élmény adta az ihletet. Régi álma, hogy „nemzetének harsonája" legyen, a Végvári-versekkel teljesült be, az ehhez vezető drámai körülmények pedig még inkább fokozták poézisének szenvedélyességét. Költeményei Erdélyben eleinte szájról szájra és másolatok útján terjedtek, s így jutottak be Magyarországra és a hazai lapokba is. Reményik az első világháborút követően szinte évente adott ki új kötetet, s verseinek egy részét meg is zenésítették. Talán még ennél is fontosabb volt, hogy az őt övező nimbusz valósággal heroikus dimenziókat adott költészetének. *Gyűrűt készíttetek...* c. keretes versének nyitó és záró szakasza hűen tükrözte irodalmi programját:

Egy gyűrűt készíttetek, feketét
Acélból, – dísztelent, keményet,
És a dátumot belevésetem,
Hadd érezzem az ujjamon, hogy éget,
S jusson eszembe, hogy az életem
Egy kockára tettem föl mindenestől.[132]

Hogy ez a gyűrű elkészült-e valaha, nem tudjuk, ám ez a középkori önsanyargató szenteket – pl. Árpád-házi Margitot – idéző eszme hitelessé tette verseinek éles sovinizmusát.

A húszas évek végén azután Reményik Istenhez fordult, irredentizmusa elhalványult, versei egyre inkább a békesség és a mindent átfogó szeretet hangján szólaltak meg – és már korántsem voltak olyan sikeresek a széles közönség körében. Elillant az 1919 szeptemberében *Némely pesti poétának* címzett költemény prófétai dühe, melyben Végvári számon kérte a fővárosi poétácskákon léhaságukat, nemzetietlenségüket, kozmopolitizmusukat, istentelenségüket, nyegleségüket és felszínességüket, s melyben a dekadens pesti lébolókat a megszállt Erdély szenvedéseivel szembesítette:

[131] *Uo.* 16.
[132] Végvári 1920. június 8-án írt versét ld. *Reményik* 1943. I. köt. 172–173.

Szeretném, ha a lelkünkbe látnátok,
És látnátok a véres rongyokat,
Amikbe koldus-testünket takartuk,
S a gaz kezet, mely fészket bontogat
És otthont dúl és szent láncokat tép szét!

Mutatnám az ebként kivert magyart
Hogy' búcsúzik a határszéli fától...
S a szivetekbe perzselném a képét...
Aztán – ha tudtok – daloljatok – másról.[133]

És hol volt az *Átok* égő fájdalma, bosszúvágyig jutó szenvedélyessége? Hová lett a reményvesztettségében könyörtelenné váló költő végzetes mondata?

Verje meg az Isten ezt a földet,
Ha tőlünk elveszik.[134]

A sokakban felmerült kérdésre maga a költő adta meg a választ *Miért hallgatott el Végvári?* c. versében 1933 márciusában:

Elhallgatott: elmult a pillanat
Melyben – a mélyből – hangja felszakadt.

A nagy Perc hulláma továbbfutott,
Akkor az Idővel találkozott.

Kihúnyt a máglya. És jól tudta ő:
Az a tűz újból nem törhet elő.
[...]
Nem a mi dolgunk igazságot tenni,
A mi dolgunk csak: igazabbá lenni.

Elhallgatott, – mert vad tusák közül
Immáron Istenéhez menekül.

Vele köt este-reggel új kötést.
És rábízza az igazságtevést.[135]

---

[133] *Uo.* I. köt. 138–139.
[134] *Uo.* I. köt. 77–78.
[135] *Uo.* II. köt. 332–333. Reményik még megérte Észak-Erdély visszatérését, s amikor 1941-ben meghalt, pompás külsőségek között temették el Kolozsvárt. Életútjára ld. *Huszar Vardy* 1985. (Különösen 4–5. és 13–14.)

A Trianon-ellenes érzelmek is bontottak tehát szép virágokat az irodalomban, mégis ez volt a ritkább eset. A traumát megörökítő szerzők túlnyomó többsége ugyanis finoman szólva nem tartozott a legnagyobbak közé, így műveik esztétikai megmunkáltság, megjelenítő erő és tartalmi mondanivaló tekintetében nemigen állják ki a szigorúbb kritikát. Ez aligha lehetett volna másként, hiszen tollukat nem a tehetség és a finom ihlet, hanem a kibírhatatlan fájdalom és „a soha ki nem alvó gyűlölet, a soha ki nem alvó bosszú" vezette – vagy éppen a terjedelemtől függő honorárium utáni vágy.[136] Ennek dacára nem szűnt a – legtöbbször magánkiadásban megjelentetett – irredenta verseket, novellákat és meséket tartalmazó füzetecskék áradása. A sablonos gondolatokért, kerékbetört mondatokért, gyarló rímekért felelős szerzők neve mára gyakorlatilag feledésbe merült. Érdemes tehát egy kicsit az ő munkásságukban is tallózni.

A műfajnak voltak igen egyéni hangú szerzői. Kerecsény János *(Irredenta zsoltárok)* és Kiss Menyhért *(Magyar Miatyánk)* az irredentizmusnak és a keresztény intranzigenciának az irodalomban való találkozását valósította meg, Molnár Sándor a helyőrségeket látta el irredenta művekkel, míg Lombos Alfréd és Eberhárdi Patkó Olivér új műfajt teremtett: az irredenta ifjúsági iskolai dokumentumjátékot és színdarabot. Mások, pl. Budaváry László nemzetgyűlési képviselő, Földvári Mihály, Lampérth Géza és Szilágyi Béla inkább a termékeny, de kevésbé invenciózus szerzők sorába tartoztak. Külön kategóriát alkottak az ifjúság szellemi irányítására összeállított irredenta verseskönyvek, amelyek a húszas évek elejétől számolatlanul jelentek meg. E téren úttörő munka volt a *Hazádnak rendületlenül...* c. füzet – alcíme szerint *Szavalásra alkalmas költemények napjaink hazafias költészetének terméséből* –, melyet a neves irodalomtörténész Pintér Jenő és Sajó Sándor válogatásában adott ki a Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége.

Az irredenta szerzők, tudván, hogy a személyiség kifejlesztését nem lehet elég korán elkezdeni, a legkisebbeket is ellátták hazafias olvasmányokkal. Így jött létre a gyermekirodalom egyik sajátos leágazása: az irredenta mese, melynek hazai mesterei között volt vitéz Gerley Mihály és Kozma Imre. Kettejük közül Gerley a szigorúbb, harciasabb nevelés híve volt, amennyiben 1940-ben már javított (!) kiadásban megjelent *Pásztortűz* c. háromfelvonásos karácsonyi mesejátékának zárójelenetébe lényegében a fegyveres revízió eszméjét építette be. A finálében az angyalok kiosztják a magyar gyerekeknek a jól megérdemelt ajándékokat, amelyek egyenesen Meseországból érkeznek: Hófehérke karácsonyfát küld, az Erdők ura pedig kardot, puskát, ágyút, mert – így vitéz Gerley – „erre van nagy szüksége a magyarnak".[137]

---

[136] *Kertész* 1931. 2.

[137] *Gerley* 1940. (Idézet a 20. oldalról.) Gerleynek az évek során ezen kívül három „hazafias karácsonyi játéka" jelent meg: *Üzen a fenyves, Hull a hó*, illetve *Ki hozza a karácsonyfát?* címmel.

Kozma Imre irredenta fabuláskönyvében épp egy tucat válogatott történet kapott helyet, melyekből cselekménybonyolítás és eszmei mondanivaló tekintetében is a következő három történet emelkedett ki.

„Felvidéken történt ez az eset, hol most a cseh martalócok csizmája tapossa sárba a magyar önérzetet" – kezdődik az *Irredenták* c. mese, amelyben a furfangos Magyar Miska és barátai: Német Szepi és Szlovák Janó elhatározzák, hogy „csúffá teszik a zsupánt". Magyar Miska gúnyolódásával elcsalja a zsupán háza elől az őrt, aki ugyan utoléri és jól meg is veri, de Miska nem bánja, mert közben a német és a szlovák legény belevési a ház ajtajába: „Éljen Horthy!"[138]

Nem kevésbé tanulságos a *Rejtvényfejtés* c. mese sem, melynek egyik hőse, Pattantyus Jani, a tízéves, Nyugati pályaudvari vagonlakó kisfiú a Felvidékről való „menekülés előtt azzal fenyegette meg édesapját, hogy a vonat elé fekszik, ha az leteszi a hűségesküt a cselákoknak". Újdonsült barátját, a budapesti Fekete Gyurit annyira meghatja Jani hazafiassága, hogy a menekült fiú nevén küldi be a gyermeklap rejtvényének megoldását, hogy a helyes megfejtésért az kapja meg a díjat. Jani nagy csodálkozással veszi át a jutalom-meséskönyvet, és már éppen vissza akarja küldeni a szerkesztőségnek, amikor Gyuri levele is megérkezik, s ebből megtudja, hogy nincs tévedés: a könyvet Gyurinak köszönheti példás hazafiasságáért.[139]

A kötetben a legkidolgozottabb kétségkívül *Az ima erejével* c. történet, amelyet a mesemondó az első helyre állított. Ebben a mesében a tündérkirálynő és gyermekei (Jóság, Szeretet, Ragaszkodás, Engedelmesség, Hűség és a többiek) színarany tündérkastélyban laknak, förtelmes barlangokban, undok rengetegekben rejtőzködő ártó ellenségeik pedig folyton fenekednek rájuk. A gonosz szerzetek elhatározzák, hogy sírba fektetik a tündérkirálynőt, s aztán boszorkányok (Irigység, Harag, Hazugság, Kárörvendés, Bosszúállás, Önzés, Szeretetlenség, Butaság) segítségével köveket halmoznak a sírra, hogy késleltessék a tündérkirálynő feltámadását, akiről egyébként tudják, hogy halhatatlan. Egy este meg is valósítják sötét tervüket, ám a tündérgyermekek másnap megtalálják a sírt. Szerencsére tudnak beszélni a tündérkirálynővel, aki azt kéri, sűrűn imádkozzanak feltámadásáért. A kistündérek így is tesznek, és csakugyan, egyik göröngy a másik után gurul le a halomról, s a tündérkirálynő hamarosan kilép sírjából. Kozma a már így is eléggé didaktikus mese végén még külön el is magyarázza a tanulságot: ha a jó gyermekek mindennap térden állva elimádkozzák a *Magyar Hiszekegy*et, akkor a Hitetlenség, az Istentelenség, a Hazaárulás és az Igazságtalanság ördögei által a Magyarok Istenasszonyának sírjára hordott kövek legördülnek a hantról, és „biztosan elkövetkezik a mi jóságos édes anyánk feltámadása [...] Gyertek hát, gyermekek, ereszkedjetek térdre jóságos

[138] *Kozma.* 10–11.
[139] *Uo.* 22–24.

édesanyánk – Magyarország sírja körül, tegyétek össze a kezeteket, emeljétek szemeteket a magyarok Istenének magassága felé és mondjátok velem imádságos áhítattal a legszentebb magyar zsolozsmát".[140]

A gyermekközönség didaktikus célú szórakoztatására mesék és színdarabok mellett versikék is születtek. Ehhez a vonulathoz tartozott Karola Néni munkássága is, akinek főműve, a *Mikulás-esti és karácsonyi alkalmi jelenetek*[141] öt darabot, köztük három irredenta jelenetet tartalmazott. Közülük a legkidolgozottabb a *Mikulás-esti álom* volt. Ennek hőse, a tizenkét éves Magda Istenhez fohászkodik, hogy küldje el hozzá Miklós püspököt, akitől ő ajándék helyett a régi Magyarország újjászületését kérné. A kisleányt elnyomja az álom, s ekkor négy krampusz – „csehek küldötte", „Oláh komám hű szolgája", „Rossz szomszédnak, rác szomszédnak küldötte", „Hűtlen testvér, osztrák testvér" cimborája – lép színre, akik az asztalon fekvő Magyarország-térképből kiemelik az északi, déli, keleti és nyugati „megszállt" területek darabjait. A krampuszok ezután gonosz táncot járnak, és fenyegető gúnyverset gajdolnak: „Nesze neked Magyarország, mért hittél? / Annyi sok hőst idegenbe mért vittél? / Csalfaságot hűséggel mért fizettél? / Ős földeden most már csupa bitang él." Ám ekkor megjelenik Miklós püspök, akinek angyalai fülön csípik az időközben elrejtőzött krampuszokat, az elragadott területeket pedig visszaillesztik a térképbe, s még ajándékot is hagynak a leánykának. Magda ekkor felébred, és hálás imát mond a jótéteményekért.[142]

Karola néni jelenetei már átmenetet jelentenek az irredenta nőirodalom területére. A magyar literatúra e vonulatát a két háború között Blaskó Mária, P. Erdősy Sarolta, Farkasné Kárpáti Irén, Füssyné Huszár Amália, Gramantik Margit, Kalászy Erzsébet, Lipthay Olga és Vladár Károlyné Geszner Ilona hazafias költészete és prózája fémjelezte. Jellegzetes szimbólumrendszere miatt kiemelendő közülük Füssyné Huszár Amália verseskötete.[143] A költemények címe – *Júdás lelke, Rege Attila kardjáról, Honfoglalás, Isten kertje* – elárulják, hogy a költőnő a honfoglaláskori mondák világából és az Újszövetségből vette párhuzamait. *Magyar Messiás* c. verse a remélt új honfoglalót: Horthyt dicsőíti, aki „üstökös gyászos magyar égen", „vezér", „fekete éjfélnek hajnal pirkadása" – „a magyarok dicső Messiása!"[144]

Az irredentizmus a zene világába is beszivárgott. Ismerünk olyan színdarabokat, amelyeket irredenta dalbetétekkel adtak elő, az önálló műdalok száma pedig százakra ment. Ezek általában indulószerű vagy szomorú tónusú művek voltak, ám a revízió mint téma még a tánczenében is megjelent.

---

[140] *Uo.* 3–6. (Idézet a 6. oldalról.)
[141] *Karola Néni* 1927.
[142] *Uo.* 19–24.
[143] *Füssyné* 1923.
[144] *Uo.* 15.

A szórakozóhelyekről a divatos külföldi számok, a szerelmes és mondén dalok, valamint a korhelynóták mellett a „hazafias foxtrott" hangjai is kiszűrődtek.[145]

A dalszerzők között ismert neveket is találunk: Eisemann Mihály, Kacsóh Pongrác és Zerkovitz Béla is komponáltak irredenta nótákat, Seress Rezső pedig még saját verseire is írt zenét. Számukra persze mindez inkább kirándulás volt, az irredenta nótagyárosokkal nem versenyezhettek. Nyomába sem érhettek egy Kapy Gyulának, egy Lénárt Ferencnek vagy egy Vincze Zsigmondnak, a dalszerzők koronázatlan királyáról Murgács Kálmánról nem is beszélve. A legtermékenyebb szövegíró a vasszorgalmú Fövenyessy János volt, de kitüntette magát Falu Tamás, Kaas Rezső és Lampérth Géza is.

A legismertebb mű Papp-Váry Elemérné már többször említett nemzeti imája volt, amelyet még 1920–1921-ben többen megzenésítettek, így Aul Sándor, Dohnányi Ernő, Halmy Miklós és Sipos József, valamint Teghze Gerber Jenő is, a legnépszerűbb mégis Szabados Béla melódiája volt. Gyakorta énekelték B. Szabó Mihály jelmondatát – „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország" –, melyhez Szerelin Hugó írt kottát 1921-ben.

Jóval optimistább, a drámaiságot teljesen nélkülöző volt az 1927-ben, a Rothermere-kampány idején született *Rossz a térkép, Lacikám* c. dalocska, amelyben Hetényi-Heidlberg Albert melódiájára Harmath Imre – mint valami trianoni Petőfi a trianoni Arany Lacinak – a gyerekek fülébe súgta: „Rossz a térkép, Lacikám, ezen ne tanulj, / Várj egy kicsit, Lacikám, készül már az új. / Hármas hegység, négy folyó, ezen nem található, / Rossz a térkép, Lacikám, készül már a jó."[146]

A második világháborúban politikusok, katonák is beálltak a szerzők sorába. József főherceg *Igazságot Magyarországnak* c. költeményéhez Csizmadia Imre 1939-ben írt dallamot,[147] vitéz Somogyváry Gyula (alias Gyula diák) 1940-ben írt Erdély-indulóját pedig vitéz Náray Antal (ekkor vezérkari ezredes, Észak-Erdély lakosságának ellátási főnöke) zenésítette meg.[148] 1942-ben

[145] A kifejezést egy televíziós portréfilmben Kazal László használta. Elmondása szerint a harmincas-negyvenes évek kupléi között a mulatónóta mellett éppen ezek az irredenta műdalok domináltak – melyekkel egyébként ekkoriban ő maga is fellépett. E fajtából ld. pl. *Kamjonkay Steve–Kovács Kálmán:* A Gömbös optimista. Budapest, Sláger, 1934. A foxtrott – a kotta is így jelzi a tempót – csipetnyi gúnnyal szól a politikusok erőltetett optimizmusáról: „Rájön egy gyerek is, még talán a Benes is, hogy kell már a revízió." Egy másik, kissé vaskosabb dalocskáról emlékezik meg *Szegedy-Maszák* 1996. I. köt. 246.

[146] *Hetényi-Heidlberg Albert–Harmath Imre:* Rossz a térkép, Lacikám. Budapest, Nádor, 1927.

[147] *Csizmadia Imre–József főherceg:* Igazságot Magyarországnak! Budapest, Szerzők, 1939.

[148] *Vitéz nárai Náray Antal–vitéz Somogyváry Gyula:* Erdély-induló. Budapest, Szerzők, 1940.

a Gömbös-család, az elhunyt miniszterelnök fia és menye ajánlotta fel közös szerzeményük, a *Hajrá, előre!* bevételét a Vöröskereszt céljaira.[149]

A kuriózumok közé tartozott még Krajcsi Lajos és Koltay Imre *Csak azért is* c. erdélyi indulója, amelyet a szerzők dzsesszzenekarra (!) hangszereltek, valamint Radó József és Sass Irén *Lord Rothermere azt üzente...* c. műve – utóbbi főleg pompás, színezett címlapja miatt, amelyen a valóságban hatvan felé járó, inkább piknikus alkatú Rothermere tetőtől talpig páncélba öltözött daliás lovagként feszít, s oroszlános pajzsával és az apostoli keresztre kötött Szűz Máriás zászlóval oltalmazza a földön heverő, törött kardú magyar vitézt.[150] *(38. kép)*

E verbális és képi közhelyekhez kitűnően illett az irredenta műdalok zenei felszínessége. Indulómotívumok, negédesség, könnyű énekelhetőség jellemezték e dalokat, s nem csoda, hogy ezeket a szerzők sorozatban gyártották. Ennek egyik ékes példája volt a *Dalok Nagy-Magyarországért* c. „nótáskönyv", a Murgács által komponált irredenta dalok egyik kisebb gyűjteménye. Az előszó szerint „Murgács Kálmán neve irredenta dalainak keserű és szilaj muzsikájában végig szállt már a maradék Magyarország minden faluján, községén és városán. [...] Murgács Kálmán nagy meleg szívéből fakadoznak, folydogálnak, repűlnek, zengenek, zúgnak ezek a dalok. [...] Hamarosan ott lesz ez a szerény kis füzetke minden házban a zsoltár, az imádságos könyv, Petőfi és a biblia mellett."[151]

Ez a parasztot egyszerre lenéző és heroizáló, felszínes szemlélet hívta létre a népnevelő irredenta irodalmat. E kategóriába tartozott pl. az a füzet, amely az irredenta tematikát két becsületes parasztgazda: a tájékozott Buzás István és az együgyű Hörcsög János dialógusának formájában dolgozta fel. A tanulságos beszélgetés során a gazdák megállapítják, hogy hiba volt korábban annyit panaszkodni az urakra, mert hiszen az irányító felsőség az ő javukat is szolgálta, az idegen rabság viszont mindennél rosszabb. A földhözragadt Hörcsög kényelmességét és közönyösségét Buzás okos érveléssel az ellenkezőjére fordítja: fokozatosan megvilágítja előtte a Magyarországot halálra ítélő békeszerződés igazságtalanságait, és a mű végére meggyőződéses irredentát farag a pipogya Hörcsögből.[152] Még ennél is direktebb formát választott Temesy Győző, aki 1934-ben saját kiadásában jelentette meg integrista kátéját.[153]

---

[149] *Jákfai Gömbös Gyula–Gömbös Gyuláné Egerváry Mária:* Hajrá, előre! Induló dal. Budapest, Szerzők, 1942.

[150] *Radó József–Sass Irén*: Lord Rothermere azt üzente... Budapest, Zipser és König, 1928.

[151] *Dalok Nagy-Magyarországért. Nótáskönyv.* Budapest, Jegyzők Országos Árvaház-Egyesületének Művészeti Osztálya, 1923. Az idézet Gyökössy Endre bevezetőjéből való.

[152] *Miért kell nekünk?* 1920.

[153] *Temesy* 1934. A csöppnyi munka a revízióval kapcsolatos információk kérdés-felelet formájában történő átismétlésében segédkezett. Pl. *„Mi a revizió?* A békeszerződések megváltoztatásának igazságos megoldása. – *Mit jelent számunkra a revizió?* Egész Magyarországot. – *Kik a revizió világhírű barátai?* Lord Rothermere, Borah, Mussolini,

Említettük, és itt-ott részletekkel is bemutattuk, hogy az irredenta tömegirodalom színvonala általában szánalmasan alacsony volt. S ez nem csupán az önjelölt poéták irományai, hanem a komolyabb közönség elé kerülő művek esetében is elmondható. Nagyon nehéz egy-egy művet kiragadni a mennyiségre hatalmas termésből, de hogy mégis fogalmat alkothassunk ennek a tulajdonképpen nagyobb igénnyel fellépő irredenta irodalomnak a nívójáról, álljon itt három, Lord Rothermere-ről szóló költemény. Egyik művet sem tekinthetjük tucatdarabnak, hiszen a szerzők és a mögöttük állók (kiadók, üzletek, szervezetek) nagy gondot fordítottak arra, hogy tetszetős bemutatásban jussanak el a közönséghez. Az első Lipthay Olga akrosztichonja, amely a Kenyérkereső Nők Országos Szövetsége kiadásában jelent meg egy több ezer példányban terjesztett propaganda-levelezőlapon. A második a Garai Imre által írt és komponált *Rothermere dal* – ismertebb címén *Lesz még szőlő, lesz még lágy kenyér* –, melynek kottája és lemeze is kereskedelmi forgalomba került.[154] A harmadik gelsei Bíró Zoltánnak a lordról szóló történelmi ódája, melyet a közel félszáz nőegyesület által Rothermere tiszteletére rendezett 1927. december 18-i díszmatinén a Vigadó dísztermében elő is adtak.[155] (Utóbbit terjedelmi okokból csak részleteiben közöljük, a történet kimaradó elemeit álló betűkkel szedett magyarázatokkal pótoltuk.)

Gower. (Radömer, Borá, Musszolini, Gauer.) – *Mit tett a revizióért Lord Rothermere?* Mint Anglia egyik legtekintélyesebb politikusa 1927. juliusában cikket írt Daily Mail (Déli Mél) című világlapjában „Magyarország helye a nap alatt" címmel és ezzel világszerte megindította a revizió mozgalmát. – *Mit tett Borah?* Mint az Északamerikai Egyesült Államok külügyi bizottságának elnöke, az egész világ színe előtt bátran vitatta, hogy „a trianoni béke igazságtalan, kegyetlen és ostoba. A világ békéjét csak a revizió hozhatja meg." – *Mit tett Mussolini?* Mint miniszterelnök Olaszország egész súlyával állandóan támogatja a revizió gondolatát. – *Mit tett Sir Robert Gower?* Gower angol képviselő az angol alsóházban 1933. julius 1-én bejelentette azt a szándékát, hogy javaslatot kíván beterjeszteni Magyarország területi épségének viszaállításáról. Ehhez a bejelentéshez az összes pártok részéről a mai napig kétszáznál több képviselő csatlakozott." Ld. *Uo.* 6–7.

[154] MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Röplapgyűjtemény 1048/1958.

[155] *Gelsei* 1929.

Lipthay Olga

LORD ROTHERMERE

L*ovagoknak nemzetéből*
O*ltalmazó kéz emel föl*
R*eménysugár száll az Égig*
D*aily Mail ha lesújt végig*
R*omboló álnok ellenre.*
O*tt lakik a magyar jövő*
T*ermékeny dús áldás eső,*
H*azaszerető szellemre.*
E*rős vár lesz minden mondat*
R*eng a föld a hazug alatt.*
M*aradj tovább vezérünk*
E*gységesen célhoz érünk.*
R*othermere Lord kívánsága*
E*gész népünk imádsága!*

Garai Imre

ROTHERMERE DAL

Ott ahol a kéklő Duna folydogál
Ott lakik egy átokverte nép
Ezer éve egyetlenegy nemzetet
Annyi baj és annyi bú nem ért
Üzenet jött Angliából ezidén
Üzenet jött megható és szép
Új képet fest a jövőnkbe egy nagy úr,
Hős Radmir lord... óh be szép e kép...

Lesz még szőllő, lesz még lágy kenyér
A remény mindennél többet ér
Várad felett lesz még magyar nyár
A miénk lesz kincses Kolozsvár...
Ezer magyar sóhaj száll feléd
Elszakított erdő, tarka rét,
Visszajöttök mind-mind hozzánk még
Várunk rátok, Istenem be rég...

Ott, ahol a kéklő Duna hömpölyög
Ezer éve szenvedünk.
Reánk tört a török-tatár százszor is
Még is nagy lett a mi nemzetünk...

Még is van itt hit, remény és öntudat
Még is van itt s lesz is akarat
És ha egyszer visszakapjuk földjeink
A mi egünk ujból felvirrad!

Lesz még szőllő, lesz még lágy kenyér...

gelsei Bíró Zoltán

ROTHERMERE – TÖRTÉNELMI ÓDA

[Rothermere, a joghallgatók vezére, egy londoni antikváriumban Kossuthról és Rákócziról szóló könyvet vásárol, majd beszédet mond Kossuth egykori kensingtoni lakóháza előtt –]

Lordok! Míg szerte britt öröm ragyog,
Szivem egy árva nemzetért sajog.

[Rothermere elmondja a magyar nép történetét a hunoktól kezdve, bizonyos pontokon a *Himnusz* képeivel, majd Magyarország világháború utáni sorsáról szól –]

Vitézül ontott tenger drága vért,
Mint vértanu, a – világbékéért!

– „De nem azért"... És semmiképp azért,
Hogy dögkeselyük igyák most a vért.

Hogy azt tépje szét a vérszagra gyült,
Ki ártatlanul harcra kényszerült.

Hogy az fossza ki, akit felkarolt,
Ki sváb, román, szerb, tót-nép pajzsa volt.

Ki harcban ontott értük annyi vért,
E rablókért s a müvelt Nyugatért.

[Rothermere ezután magyarbarát cikkben szól erről az igazságtalanságról, és –]

öt világrész hall ily szent igét.

[Miként egykor Kossuth, úgy most Rothermere tárja a világ elé az eltiport Magyarország panaszát –]

Hisz ez a hang: Lord Rothermere-Kossuth!

[És ha elül a hagyományos magyar pártoskodás, eljöhet a szebb jövő, újra nagy lehet Magyarország –]

És feltámad! mert fel kell támadnia:
„God Save the Grand-Hungária!"

Ugy harsog ez, mint égi zengemény,
Lord Rothermere, Te szent Magyar Remény!

Nehéz megítélni, hogy ezek az igénytelen szólamok mennyire hatottak a közízlésre, hiszen sem a kiadott példányszámokat, sem a kiváltott reakciókat nem ismerjük. Az a tény, hogy a füzetek jó része a szerzők, illetve kisebb-nagyobb hivatalos szervek kiadásában jelent meg, azt jelzi, hogy anyagi szempontból nem voltak feltétlenül kifizetődőek. Részben a szerzők öntetszelgését, részben a hazafias szervezetek nacionalista propagandáját szolgálták, de nem voltak szükségképpen piacképesek, és valószínűleg nem is terjedtek széles körben. Az azonban feltételezhető, hogy a nevesebb írók által jegyzett, az értékesítésben is érdekelt független kiadóknál megjelentetett irredenta művek nagyobb számban forogtak. Ezek nyilvánvalóan tovább erősítették az efféle olvasmányok iránt érdeklődő, tehát e témákra valószínűleg egyébként is fokozottan érzékeny olvasóközönség irredenta érzelmeit és meggyőződését. Néhány mű az iskolai versmondó- és színjátszókörök programjába is bekerült, esetleg a tananyagnak is része lett, így az átlagosnál bizonyosan jóval nagyobb hatást fejtett ki. *(39. kép)*

S hogy hol lehetett mindezekre az irodalmi művekre szert tenni? Nos, ha valakinek ilyesmire fájt a foga, legjobban tette, ha felkereste Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) „nemzeti könyvkereskedés"-ét a Belvárosban, a Kossuth Lajos u. 7. sz. alatt, vagyis a Nemzeti Kaszinó épületében. Itt jó eséllyel nem csupán a tudományos és propagandamunkákhoz juthatott hozzá – melyekből egyébként szintén tekintélyes készletek voltak itt fölhalmozva –, hanem a bőséges verses és zenés anyag egy részéhez is.[156]

További kérdés, hogy ez a túlnyomó részében gyönge termés mennyiben reprezentálta a magyar közvéleményt. Hiszen alighanem főleg azok írtak, akikből a fájdalom – érzelmi alapon vagy üzleti célból – kikívánkozott.

[156] A ma emberének könnyebb a dolga, hiszen az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára, Zeneműtára és egykori Kortörténeti Különgyűjteménye tematikus katalógusában kedvére böngészhet.

A beletörődés és az érdektelenség nemigen ösztönöz alkotásra, művészi szándékú megszólalásra; a hangtalan többség véleményét, reakcióit illetően csak feltételezésekkel élhetünk. Ám az mégis tény, hogy a megjelent irredenta tömegirodalom leképezte a társadalom egyik – és éppen a hangosabbik – részét, és már csak a publicitás révén is bizonyos szellemi befolyást gyakorolt.

Oktatás

A két háború között az oktatás minden szintjén akadály nélkül érvényesült a területi integritás szelleme, amihez általában az ellenforradalmiság, a keresztény-nemzeti ideál hangoztatása és a történelmi Magyarország idealizálása társult. Az oktatáspolitika az irredentizmus ápolását nem csupán a történelemtanításnak, hanem az egész iskolai nevelésnek kiemelten fontos feladatává tette, s a tananyag a propaganda szólamait – főleg az alsó évfolyamokon – történeti érvekké emelte.[157] Amint Kornis Gyula vezető oktatáspolitikus fogalmazott 1921-ben a Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége nevében: „Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak (magyar nyelv, történelem, irodalom, földrajz, gazdaságtan) csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül. Meg kell teremtenünk az *irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját.*"[158]

E pedagógiai célok érvényesültek az oktatásban és a nevelésben, s ennek jegyében íródtak a tankönyvek is. A korszak egyik legelterjedtebb középiskolai tankönyve szerint négy nagy nemzeti katasztrófa előzte meg Trianont: Augsburg, Muhi, Mohács és Világos. „A nemzetet mindegyiknél a végpusztulás fenyegette, de mindegyikből volt feltámadás."[159] Az igazságtalan béke gondviselésszerű orvoslására az európai históriában lehetett párhuzamokat találni: ilyen volt maga a török kiűzése, Lengyelország újjászületése, s közvetve még Elzász-Lotaringia példája is. Utóbbi a hazai tankönyvkiadás számára is mintaként szolgált, amennyiben az első világháború előtti francia iskoláskönyvekben negyven éven át külön fejezet volt a *revanche*.[160]

Trianon, a revízió és az irredentizmus rendszeresen fölbukkant az iskolai dolgozatok, pályázatok és érettségi tételek témái között is. Ezekről átfogó kimutatásokkal nem rendelkezünk, egy nemrégiben megjelent reprezentatív gyűjtés azonban azt sejteti, hogy a Horthy-korszak írásbeli történelmi (és részben irodalmi) érettségi tételeinek mintegy harmada foglalkozott közvetlenül vagy közvetve e problémakörrel.[161]

---

[157] *Unger* 1979. 87–99., 185.
[158] *Kornis* 1921. 303. (Kiemelés az eredetiben.) Idézi *Unger* 1979. 93–94.
[159] *Madai–Koch–Németh* 1930. 80. Idézi *Unger* 1979. 186.
[160] *Unger* 1979, 185–186.
[161] A gyűjtés nem teljes körű, de már csak a viszonylag nagy esetszám miatt is reprezentatívnak tekinthető, hiszen az 1920–1944 közötti időszakra vonatkozóan 449 írásbeli-

Az iskolai ünnepségek műsorán állandóan szerepeltek Sajó Sándor és Végvári költeményei, gyakran elhangzott Révffy Géza *Bús magyarok imádsága* c. énekkari darabja, megszokottá váltak Murgács Kálmán dalai, valamint Vályi Nagy Géza és mások irredenta költeményei.[162]

A vallás- és közoktatásügyi tárca a szorosan vett oktatás körén kívül is támogatta az irredentizmus eszméjét. 1920. október 27-i rendeletével Haller István miniszter pl. az állami középiskolákban a karácsonyi szünet előtt gyűjtést szerveztetett a Területvédő Liga javára, s ez alkalomból felszólította a tanárokat, hogy „lelkes hangon ismertessék a tanulók előtt a Tevél magasztos céljait és buzdítsák a tanulókat az önkéntes adakozásra".[163]

Ugyancsak a diákok – vagyis nyilván szüleik – áldozatkészségére támaszkodott a MANSz, amikor azzal a kéréssel fordult a kultuszminiszterhez, hogy Papp-Váry Elemérné emlékének megörökítése érdekében a középiskolák szervezzenek gyűjtést a diáklányok körében, s a bevett összeget a MANSz részére utalják át. A gyűjtést a miniszter 1924. január 12-i rendeletével engedélyezte.[164] 1926. február 26-án Herczeg Ferenc 40 éves írói jubileumának megünneplésérőll adott ki rendeletet a kultuszminiszter. A „hazafias érzés és nemzeti gondolat megerősítésére kiválóan alkalmas" ünnepség programját „a helyi viszonyoknak és a tanulók értelmi színvonalának megfelelően" kellett összeállítani. „Mindenesetre felveendő a tárgysorozatba – adott eligazítást a rendelet – a *Hiszek egy Istenben,* a *Himnusz* és a *Szózat,* mert ezek alaphangulata megfelel annak a nemzetfenntartó irányzatnak, amely Herczeg Ferenc irodalmi műveit jellemzi." A program kötelező eleme volt még az író életútjának ismertetése, egy művének előadása, továbbá „ünnepi óda Herczeg Ferencről (az ünnepségek idejére rendelkezésre fog állani) és alkalmas ének- vagy zeneszámok".[165]

A legismertebb írók mellett olykor azért a kevésbé jegyzett szerzők is bebocsátást nyerhettek az iskolák tanórán kívüli rendezvényeire. 1923. február 26-án pl. Farkas Ferenc zeneszerző, a Vitézi Rend Regős [sic!] Csoportjának vezetője kapott két évre szóló miniszteri engedélyt arra, hogy a kultusztárcának alárendelt alsó- és középfokú iskolákban előadásokat tarthasson. Az ingyenes – és kötelezővé sem tett – előadások műsorán

tétel-címet közöl történelem (illetve részben magyar irodalom) tárgyból. Ezek közül 46 (10,2%) közvetlenül, további 94 (20,9%) közvetve Trianon és a revízió kérdésével foglalkozik – ez az összes vizsgált érettségi tétel 31,1%-a. Ha ehhez még hozzávesszük az 1938-as jubileumi évben megadott 13 (2,9%) Szent Istvánra vonatkozó tételcímet, az eredmény 34%. Ld. *Érettségi tételek* 2000. 27–57.

[162] *Unger* 1979. 95.

[163] *Hivatalos Közlöny* 1920/49–50. 132. sz.

[164] *Hivatalos Közlöny* 1924/5. 45. sz.

[165] *Hivatalos Közlöny* 1926/7. 52. sz. Nota bene: a Magyar Revíziós Liga ekkor még nem létezett, a Herczegnek tulajdonított „nemzetfenntartó irány" tehát ekkor még csak irodalmi munkásságában, irredenta publicisztikájában és a Délvidéki Otthonban viselt elnöki tisztségében nyilvánult meg.

a rendelet szövege szerint „régi és új hazafias kobzon kísért dalok, szavalatok, tárogató számok, vitézi tettek ismertetése és méltatása szerepelnek. Céljuk hazafias és irredenta daloknak és költeményeknek a köztudatba való bevitele és terjesztése."[166]

A kultuszminiszter ezenkívül időről időre rendeletben hívta föl az oktatási intézmények figyelmét a „hazafias szellem ébresztésére, fejlesztésére és erősítésére kiválóan alkalmas" művek (verseskötetek, elbeszélések, daloskönyvek, filmek, térképek) megjelenésére, illetve megvásárlására.[167]

Hétköznapok

A magyar társadalom eléggé egyöntetűen – bár változó intenzitással – elítélte a békeszerződést, és híve volt a revíziónak. E beállítódás a társadalom túlnyomó részében mintegy ösztönösen, egyéni szinten és nem életprogramszerűen jelentkezett, a közvélemény irányításában maguknak szerepet vindikáló tényezők – hivatalos politika, társadalmi egyesületek, egyházak, sajtó – azonban társadalmi szinten foglalkoztak a revízió kérdésével, s abból egészen természetes módon politikai-társadalmi programot csináltak. A társadalom egésze és a közélet irányítói tehát nem egyformán viszonyultak a problémához: meggyőződésük lényegében azonos volt, magatartásuk annál kevésbé. A lakosságtól nem lehetett elvárni, hogy minden pillanatában, minden életmegnyilvánulásában irredenta legyen – bár akadtak ilyen egyének is –, a túlnyomó többség ezért, bár megőrizte Trianon-ellenes beállítottságát, és nem is bírálta az irredenta kultuszt, inkább tudomásul vette és eltűrte azt, ünnepélyes alkalmakkor részt vett benne, de nem volt kezdeményező annak felépítésében. A buzgó kurzuscsinálók ezzel szemben minden lehető és lehetetlen módon igyekeztek az irredenta szimbólumokat a mindennapokba is bevinni.[168] Ezek az aktivisták nem voltak mindig és

[166] *Hivatalos Közlöny* 1923/9. 78. sz.

[167] Ilyen volt pl. Dávid Ferenc volt tábori lelkész *Székelyvér* c. filmszkeccse (1922. október 3-i rendelet – *Hivatalos Közlöny* 1922/20. 114. sz.), Gergely Endre *Magyarország ezeréves sorsa* c. falitérképe (1923. június 2-i rendelet – *Hivatalos Közlöny* 1923/12. 122. sz.), Buday László *Magyarország küzdelmes évei* c. könyve (1923. július 10-i rendelet – *Hivatalos Közlöny* 1923/15. 148. sz.), Ligárt János nyugalmazott honvéd alezredes *Emlékezzünk* c. könyve (1925. október 15-i rendelet – *Hivatalos Közlöny* 1925/22. 168. sz.), Révffy Géza *A haza minden előtt* c. három szólamra kidolgozott dalsorozata (1926. április 21-i rendelet – *Hivatalos Közlöny* 1926/9. 72. sz.), Horváth István rokkant honvédtiszt *Magyar vércsöppek* c. verseskötete (1926. május 27-i rendelet – *Hivatalos Közlöny* 1926/12. 92. sz.), Olay Ferenc *A Magyar kultúra válságos évei 1918–1927* c. könyve (1927. november 11-i rendelet – *Hivatalos Közlöny* 1927/24. 135. sz.), Krisztics Sándor professzor *A békeszerződések revíziója* c. könyve (1928. október 1-i rendelet – *Hivatalos Közlöny* 1928/21. 121. sz.) stb.

[168] Az ideológiának a magánszférába történő beavatkozása a totalitariánus rendszerek, az irányított társadalmak jellemzője. 1927-ből származik az az újsághír, amely szerint

szükségképpen közéleti figurák, átlagemberekkel is megtörtént, hogy érzékenységükből és lelkesedésükből fakadóan önként tették mindennapjaik részévé az irredentizmust. Ilyen volt Várady Zoltán esete is.

Várady ifjabb korában missziós papként dolgozott Szlavóniában, s a tanító-térítő attitűd később is jellemző maradt rá. A magyarságát nagyon intenzíven megélő Várady a hazafias érzelmek elmélyítésére új üdvözlési formát fejlesztett ki, és ezt 1938-ban külön füzetben ismertette. A részletes kifejtésben megállapította, hogy a már forgalomban lévő szlogenek, pl. a *Magyar Hiszekegy,* nagyon jók ugyan, de csak ünnepi alkalmakra valók, míg az általa feltalált „irredenta köszönés az ünnepek és hétköznapok irredentája, tehát a leghatalmasabb és gyakorlati irredenta". Az új üdvözlési módot olyan mérföldkőnek tekintette, amely nélkül „igazi a nemzet egyetemét felrázó irredentát nem lehet elképzelni". S hogy miben is állt ez a nagy jelentőségű találmány? Nos, mint az a pamflet címoldalán közölt műtermi felvételen is látható, a helyes köszönéshez az ember jobb lábával kissé előrelép, jobb kezét befelé fordított tenyérrel üdvözlésre emeli, s barátságos tekintettel így köszön: „Feltámadást!" avagy „Igazságot!", amire a másik hasonló mozdulatok kíséretében „Adj' Isten!"-nel felel. Ha valakinek a leírás és a fénykép nem lett volna elegendő a korszerű „irredenta (revíziós) magyar köszönés" elsajátításához, annak Várady egy megzenésített versikével is a segítségére sietett, amelyben rímes formában újra elmagyarázta a lényeget. A tudás elmélyítése érdekében pedig a füzetkében közölt további 13 költemény mindegyikéhez az alábbi záró sort biggyesztette: „Feltámadást! Adj' Isten!" Várady e találmányával azt szerette volna elérni, hogy minden magyarhoz eljusson az irredenta gondolat, és „a lelkekben kigyúló tüzek" elégessék „a szívek közönyét és az új, elképzelt határok tilalomfáit. Ez a hatalmas erejű tűzoszlop a magyar irredenta, revíziós köszönés tüze világítani fog a sötét magyar éjszakában a revízió az „Igazság", a „Feltámadás" eljövetele napjáig."[169] *(40. kép)*

„a Duce [...] legkisebb fia, Romano ma még alig egy hónapos, de már – szintén fasiszta. A keresztlevéllel a fasisztaigazolványát is kiállították, sőt a gyerek kelengyéjében már a fekete ingecske is ott szerepelt a megszületésének percében." Ld. *Balla Ignác:* A Duce családja. *Magyar Külpolitika* 1927. november 1. 8. A hír Mussolini személyén keresztül tükrözi a totális rendszerek birodalmi allúzióit (és illúzióit), politikai cinizmusát és féktelenségét, a mi szempontunkból azonban főleg azért van jelentősége, mert azt a Magyar Revíziós Liga milánói titkára a Liga folyóiratában közölte nagy lelkendezéssel. Balla egyébként Herczeg Ferencnek, a Liga elnökének olasz fordítója volt, s az ő fasizmus iránti vonzalma éppen kapóra jött az 1927. áprilisi szerződés révén szövetségessé lett Mussolini üdvözléséhez.

169 *Várady* 1938. Várady gyermeteg intellektusához bosszúálló, beteg lélek tartozott. *Átok* c. versében pl. az egykori missziós pap így fohászkodott: „Adj' Isten jégesőt, aszályt és dögvészt, / Ellenünk földjére minden pusztító vészt. / Adj' Isten vízözönt és emésztő tüzet, / Falvaira, városira ellenséginknek" – és így tovább, ebben a modorban. Bibliai dühében Várady megfeledkezni látszott arról, hogy „ellenünk földjén" saját nemzettársai is élnek. Ld. *Uo.* 6–7.

Ezzel el is jutottunk a kultuszjelenségek utolsó nagyobb fejezetéhez, az irredentizmusnak a mindennapokba való behatolásához. A Trianon-ellenes hangulat fennmaradásáról az irredentizmus különböző jelképeivel vagy védjegyeivel ellátott használati tárgyak is gondoskodtak, amelyek a legbanálisabb mindennapi rutinfeladatokat is mintegy hazafias gesztussá avatták.[170] Az irredenta „üzenetet" hordozó míves kidolgozású egyedi tárgyak és tucattermékek egyaránt megtalálhatóak voltak a piacon, aki erre vágyott, mindet megvásárolhatta. Az irredenta érzelmű családfő – ha kedve tartotta – „Nem Nem Soha!" feliratú szódáspalackból tölthetett szikvizet a spriccerébe *(41. kép)*, irredenta hamutálba verte ki a pipáját *(42. kép)*, a történelmi Magyarország körvonalait kirajzoló díszdobozban tartotta értékeit, asztalán irredenta gyertyatartó állt, gyermekeit a történelmi Magyarországot ábrázoló kirakójátékkal ajándékozta meg, iskolakezdéskor pedig „Nem! Nem! Soha!" irónnal *(43. kép)* és irredenta írófüzettel szerelte fel. Ajtajára irredenta ajtóplakettet szegezett, nyakában az elcsatolt területek földdarabkáit tartalmazó medaliont hordott *(44. kép)*, a Magyar Nemzeti Szövetség „Nem! Nem! Soha!" jelmondatot viselő fémtáblácskáját „Nemzeti rajzszeg"-gel rögzítette a falra *(45. kép)*, külföldi ismerőseinek a területcsonkításokat bemutató animációs képeslapot küldött, asztali órájának számlapját a *Magyar Hiszekegy* díszítette. *(46. kép)* A június 4-i megemlékezéseken trianoni gyászjelvényt tűzött a hajtókájára, a Magyar Revíziós Liga éves tagsági díját revíziós pengővel váltotta meg *(47. kép)*, lakását irredenta falvédővel díszítette *(48. kép)*, és ha pénztárcája engedte, 18 pengőért megvásárolta Vértes Rezső ipariskolai rendes tanár *Magyarország csokra* c. eozinszobrát, amely első látásra egyszerű virágkompozíció volt, ám megfelelő megvilágítás esetén a történelmi Magyarország árnyékát vetette az alatta lévő felületre. *(49. kép)*

A két világháború között megint felfelé ívelt a magyaros öltözködés divatja is. A már a 16. század végétől kialakuló sajátos magyar nemzeti öltözék a 17. században élte virágkorát, a 18. századi konszolidáció idején visszaszorult, majd a 19. században megújult, és Habsburg-ellenes tartalmat kapott. E divat, mely már így is meglepően hosszú életű volt, a 19. század végére idejétmúlttá vált, a két háború között azonban újjászületett, hiszen a háborús vereség és a trianoni „gyász érzelmei ismét feleleventették a hazafiság viselettel való kifejezésének igényét".[171] A Területvédő Liga már

[170] A „revízió" a szó legszorosabb értelmében védjeggyé vált: a negyvenes évek elején Kneisl Márton e márkanéven hozta forgalomba az „első magyar kétdobrendszerű sokszorosítógépet". Hasonló tartalmat hordozott a Magyar Légiforgalmi Részvénytársaság reklámszövege is – „Magasból akarja látni Erdélyt? Repülőgépről teheti!" –, amely a szavak első betűinek összeolvasása esetén kiadta a cég nevének rövidítését. (Ez utóbbi példára Kovács Éva hívta föl a figyelmemet, amiért ezúton is köszönetet mondok.)

[171] *F. Dózsa* 1989. 332. A magyaros ruha már 1790-ben, a korona hazahozatalakor is a hazafias politikai demonstráció eszköze volt. Ld. *Uo.* 336.

1920 nyarán felszólította a „magyar asszonyokat és lányokat", hogy magyar ruhát viseljenek, a Női Szabók Országos Szövetsége pedig ugyanebben az évben magyarosruha-pályázatot írt ki, melyre közel száz pályamű érkezett.[172]

Összefogottabb, nagyszabásúbb és nagyobb hatású volt az 1933-tól kibontakozó Magyaros Öltözködési Mozgalom, melyet Ferenczy Ferenc belügyminisztériumi tisztviselő kezdeményezett. Ferenczy ekkoriban több írásában is szorgalmazta, hogy a parasztság és a nemesség után a polgári osztály is teremtse meg saját magyaros öltözékét az ünnepekre és a hétköznapokra, és ő vitte keresztül, hogy a Társadalmi Egyesületek Szövetsége 1933 őszén pályázatot írjon ki „magyar nemzeti szellemű" ruhatervek készítésére.[173] A novemberi bemutató sikert aratott, s ezután évente rendeztek magyarosruha-bemutatókat és kiállításokat. *(50. kép)* A modelleket az *Új Idők* kézimunka-rovata, valamint a *Muskátli* és a *Tündér Ujjak* rendszeresen közölte,[174] s azok divatbemutatókon, illetve az áruházak kirakataiban is feltűntek. *(51. kép)* Farnadi Ilona, Haranghy Erzsébet, Nagyajtai Terka és Pongrácz Klári személyében a mozgalomnak híres divattervezői is akadtak, a legnevesebb, Zsindelyné Tüdős Klára pedig Pántlika szalon néven külön magyarosdivat-üzletet nyitott a Kristóf téren.

Miközben falun és az előkelőbb nemesi körökben jeles alkalmakkor továbbra is felbukkant a népi viselet, illetve a díszmagyar, az iskolai egyenruházatban pedig nagyon is divatba jött a magyaros viselet, addig a középosztály magyaros ruháit a tervezők többsége az aktuális polgári öltözethez igazította. A női modellek – pl. az igen sikeres „kismagyar" (sújtásos kiskosztüm népi hímzéses ingblúzzal) – gyakrabban nyúltak vissza a történelmi viselethez. Az öltözék magyarosítását díszítések (zsinóros kapcsolás, rátét, hasított zseb, fűzés, kiugratott váll, hímzés), illetve rafinált kiegészítő ruhadarabok (köpeny, mellény, kötény, ködmön, kalapka, párta, nyakszalag) alkalmazásával érték el. A férfi középosztályi viselet esetében még inkább a polgári jelleg dominált, és – a zsinóros-sújtásos bocskait leszámítva – inkább csak a díszítőmotívumok (zakó zsinóros kapcsolása, nyakszalag, ruhaujjrátét, hasított zseb) voltak magyarosak, ám ezeket is visszafogottan, szinte csak jelzésszerűen alkalmazták.[175] *(52–53. kép)* A középosztály egy része – főként a tisztviselőréteg – tehát fölvette ruhatárába a magyaros öltözéket, ezt azonban inkább csak állami, egyházi ünnepeken, illetve a hazafias társadalmi szervezetek rendezvényein viselte, a hétköznapokban alig –

[172] *Sedlmayr* 1996. 66. MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Röplapgyűjtemény 1025/1958.
[173] *Sedlmayr* 1996. 21–32.
[174] *Uo.* 33–34., 54. és 74.
[175] *Uo.* 59–61. Általában jellemző volt, hogy a divattervezők – a politikai jellegű mozgalom szándékaitól némileg eltérve – kevesebb harsánysággal, jobb ízléssel készítették el a ruhákat.

semmiképpen sem olyan mértékben, amennyire azt Ferenczy vagy a társadalmi szervezetek propagandája, illetve a divatlapokban közölt modellek mennyisége sugallta.[176] A felnőtteknek kínált modelleknél szertelenebb volt a gyermekruhadivat. Ezeken a tervezők olykor zabolátlan fantáziája a legkülönbözőbb szabásformákat és díszítőelemeket zsúfolta össze. *(54. kép)*

A hagyományos nemesi díszviselet is reneszánszát élte, jóllehet ezeket a ruhákat is szinte kizárólag ünnepi eseményeken viselték. Így pl. a bécsi döntéseket követő 1938. novemberi és 1940. szeptemberi ünnepélyes revíziós bevonulásokon, amelyek nem csupán a magyar fegyverek, hanem a honi divat seregszemléi is voltak, s többen – persze főleg a hölgyek – ezen alkalmakra új magyaros toalettet készíttettek.[177] *(55. kép)*

A magyaros ruhák divatja egyébként az egész országra kiterjedt, bár ez nem jelentette feltétlenül, hogy azok a napi viseletben is ténylegesen megjelentek. Az 1930-as évekből fennmaradt egy fényképfelvétel, amely egy jelmezversenyen – vagy talán divatbemutatón – készült Csongrád városában. A „Gyászoló Hungaria" modellt bemutató hölgy stilizált szentkoronát visel, kezében koronás kiscímert tart. A fekete ruhára varrott óriási szívből öt tőr áll ki, egyszerre jelképezvén Krisztus öt sebét és a Magyarországtól nyugaton, északon, keleten, délen és a Tengermelléken elcsatolt területeket. *(56. kép)*

Az „irredentizmus" és a „revízió" az idő múltával olyannyira részévé lett a mindennapoknak, hogy kimondottan divatossá, sőt immár kereskedelmi értelemben is piacképessé vált. Az irredenta tömegcikkek piaci sikere egyben a mögöttük álló kultusz erejét és az indoktrináció sikerét is mutatta. Az irredenta tárgyak megvételével a vásárló nem csupán használati cikkekhez jutott hozzá, hanem önkifejezést gyakorolt, és egy többé-kevésbé nyílt elvárásnak is megfelelt. Társadalom-lélektani értelemben a tömegcikkek beszerzése az azonosulás, az egyedi tárgyak megvásárlása az elkülönülés mozzanatát rejtette magában.[178]

Különösen érdekesek voltak ezen árucikkek között a társasjátékok. Valószínűleg 1941-ben dobta piacra a nyíregyházi Mesebolt azt a gyermekek-

---

[176] *Uo.* 42–43., 76. és 78. „A magyaros jellegű öltözködés általános irányzattá válásának egyik fontos akadálya [...] éppen az volt, hogy szemben állt a modern élet követelményeivel." Ugyanis a hétköznapi viseletre szánt „ruhák jelentős része, a férfiöltözékek pedig csaknem valamennyi típusa parasztos avagy egyszerűen csak bizarr jelleget kölcsönzött viselőjének." Ld. *Uo.* 82. és 88.

[177] *F. Dózsa* 1989. 333–335. és 337–340.

[178] Georg Simmel közel száz évvel ezelőtt írt tanulmányában máig ható érvénnyel állapította meg, hogy a divat funkciója az autodefiníció és az egyéni státuszképzés: az igazodás és az elkülönülés egyidejű gesztusa, mellyel az egyén kiemeli magát a sokaságból, s egyszersmind integrálja is egy maga választotta csoportba. Azokról, akiknek az önmeghatározáshoz elsősorban vagy kizárólag a divatjelenségek (valamelyikének) elfogadásán keresztül vezet az út, Simmel megállapítja: „a divat azoknak az egyéneknek a tulajdonképpeni gyülekezőhelye, akik belsőleg önállótlanok és támaszra szorulnak, önérzetüknek azonban mégis bizonyos feltűnésre, figyelemfelkeltésre, elkülönülésre van szüksége". Ld. *Simmel* 1973. Passim. (Különösen 476., 483–484. és 487. Idézet a 487. oldalról.)

nek szóló történelmi kvartettjét, amely a hagyományos kanasztajátékot és a történelmi kvízkérdéseket egyesítette – a leírás szerint „jellemnevelő, tanulságos, szórakoztató" formában. „A magyar sors kártyái" a magyar történelem meghatározó pozitív és negatív eseményeit ábrázolták 8 korszakra bontva, egyenként 4-4 kártyalapon. A játékban az győzött, aki ügyesen összegyűjtötte az egy korszakhoz tartozó, azonos emblémával jelzett lapokat, és a legtöbb pontot szedte össze a különböző pontértékű kártyák segítségével. A kártyajáték által közvetített történelemszemléletre jellemző, hogy pl. az első világháború és Mária Terézia egyaránt 2 pontot ért, Szent Istvánnak, az Államalapításnak és Nagy Lajosnak 5-5 pont járt, de Szent László már csak 4-et érdemelt, míg Hunyadi János kártyája 3 pontot, Dugovics Tituszé pedig 4-et ért. A Forradalomnak és Trianonnak csak 1-1 pont járt, Horthynak 5 dukált, a Mindent vissza!-kártyalap ezzel szemben – talán a revízió részlegessége miatt – csak 4 pontot hozott a konyhára.[179] *(57. kép)*

Észak-Erdély 1940. augusztusában történt visszacsatolása adta az apropót az Erdély visszatért c. „lottójáték" megjelentetéséhez. A játékosoknak 64 erdélyi látképet kellett a megfelelő helynevekkel párosítaniuk a képeslapok hátoldalán lévő rövid ismertetők segítségével.[180] *(58. kép)*

Ekkor már hosszú és sikeres múlt állott a Szerezzük vissza Nagy-Magyarországot! c. irredenta társasjáték mögött. A játék elődje minden bizonnyal Schuller Frigyes kirakójátéka volt, amelyet a század első éveiben már bizonyosan több háztartásban is meg lehetett találni, s amelynek lényege – természetesen még minden irredenta felhang nélkül – a történelmi Magyarország térképének összeállítása volt a vármegyék kacskaringós vonalú darabkáiból.[181] A két háború közti irredenta változatban Nagy-Magyarország térképét a vármegyékkel és nyolcvan nagyobb várossal egy falemezre kasírozták. A használati utasítás szerint: „A játékhoz tartozik 80 darab 85x50 mm nagyságú kis, mélynyomású képeslap, egy-egy város nevezetes látványosságával, a hátlapján rövid földrajzi ismertetéssel. A játékban résztvevők a képeslapok húzásával egyenként hódítják vissza az elszakított területeket, ennek jelképéül a megfelelő helyre kitűzik a nemzetiszínű zászlót. Az utolsó elszakított terület visszahódításával a játékban lévő fém országzászló félárbocon lengő lobogója felkerül méltó helyére."[182] *(59. kép)*

---

[179] A magyar sors kártyái. MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Háztartási gyűjtemény 94.19.6.

[180] Liebner Zsigmond játékbolti katalógusa 1942-ből. BTM Kiscelli Múzeum, Játékgyűjtemény.

[181] A magyar korona országainak összerakható térképe. 1:2 400 000. Szerk. Schuller Fr[igyes]. Nagyszeben, Neuzil, é. n. OSzK Térképtár TM 6950.

[182] Liebner Zsigmond játékbolti katalógusa 1942-ből. BTM Kiscelli Múzeum, Játékgyűjtemény. A közkedvelt Liebner bácsi nem tartott lépést a felgyorsult eseményekkel – mint játékismertetőjében maga is beismerte: „Játékunk ezen kiadása 1939-ben készült, és így az 1940 és 41-es örvendetes területgyarapodást még nem tünteti fel."

A klasszikus tömegárunak számító jelvények, képeslapok, plakátok terjesztésében a társadalmi szervezetek jártak az élen. A MANSz Piatnik híres Rottenbiller utcai üzemében gyártatta trianoni levelezőlapját, amelyet maga forgalmazott azzal a szándékkal, hogy a vásárlók külföldi rokonaik és ismerőseik figyelmét ilyen propagandaküldeményekkel hívják fel a Magyarországot ért méltánytalanságra. A képeslapon a békeszerződés előtti és utáni területi és demográfiai adatokon kívül a történelmi Magyarország volt látható, a lap oldalán lévő kis tárcsa elfordításával pedig az elcsatolt vidékek mintegy leváltak a csonka ország területéről.[183] *(60. kép)*

A Területvédő Liga már 1921. január 15-én kérvényezte Budapest Székesfőváros Tanácsánál, hogy Nem! Nem! Soha!-ajtóplakettjét 20 koronáért országosan terjeszthesse. Az arasznyi méretű ajtóplaketteket ki-ki házának bejáratára szögezhette, s ezzel közhírré tehette irredenta meggyőződését.[184]

Illusztris vezetősége volt a Magyar Hiszekegyet Terjesztő Országos Bizottságnak, mely másfél pengőért postai úton terjesztette Papp-Váry Elemérné *Magyar Hiszekegyét.* A bizottságnak négy Habsburg volt a fővédnöke: József, József Ferenc, Auguszta és Anna; mellettük 21 védnök (2 érsek, 13 püspök, 2 főrabbi, a Felsőház és a Képviselőház elnöke, valamint Budapest főpolgármestere és polgármestere), egy elnök és nem kevesebb mint 57 társelnök díszelgett.[185]

A Társadalmi Egyesületek Szövetsége az 1927. június 4-én országszerte megrendezett gyászünnepségekre 40 filléres egységáron trianoni jelvényeket bocsátott ki. *(61. kép)* A lángoló T betűt formázó kitűzőt a hazai iparvállalatok nem tudták a kívánt egymillió példányban határidőre elkészíteni, ezért a Szövetség német céget bízott meg a gyártással, ám a megemlékezés időpontjára ez is csak néhány százezer darabot szállított. Az ügyből cifra parlamenti vita kerekedett, melyben a szervezetet nyerészkedéssel és hazafiatlansággal vádolták.[186]

Öt évvel később újabb szócsatát vívtak a Képviselőházban a revízióval és az irredentizmussal folytatott szédelgések dolgában. A szociáldemokrata Büchler József egyenesen a belügyminisztert interpellálta Urmánczy Nándor ügyében, akit azzal vádolt – egyáltalán nem alaptalanul –, hogy a revíziót saját politikai és anyagi tőkéjének gyarapítására használja. Büchler

---

[183] A rivális irredenta nőegylet, a „Pro Hungaria" Nők Világszövetsége ugyanekkor 10 filléres áron ötnyelvű irredenta képeslapokat forgalmazott.

[184] Ráday Gedeon gróf belügyminiszter leirata a főváros tanácsának. 1921. május 14. BFL IV. 1407 b 7651. d. XI/2735/1921. (XI/55.427/1921.) Az akciót később a Tevél jogutódja, a Magyar Nemzeti Szövetség folytatta.

[185] MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Röplapgyűjtemény 90.44.

[186] Györki Imre képviselőházi interpellációja (1927. június 15.). *KN* 1927–1931. V. köt. 330–332. Kontra Aladár képviselőházi felszólalása (1927. június 22.) és Györki reagálása (1927. június 23.). *Uo.* VI. köt. 32–33. és 56–58.

megállapította, hogy a revíziós küzdelemnek „tisztának kell lennie, ehhez a harchoz nem férhet hozzá semmiféle szenny, semmiféle piszok, méltónak kell lennie a küzdelemnek ahhoz a célhoz, amelyet elérni akar". Elmondta, hogy a Védő Ligák Szövetsége, majd annak feloszlatása után az Országos Honvédelmi Párt – mindkettő Urmánczy vezetése alatt állt – a revízió érdekében indítandó propaganda céljára „gyűjtést indított, és a falvakat valósággal megsarcolták". Urmánczy megállapodott egy bizonyos Horváth Józseffel, hogy utóbbi a Honvédelmi Párt égisze alatt revíziós előadásokat tart, a befolyó adományok felét pedig a párt részére átadja. A Dunántúl és az Alföld több vármegyéjében megrendezett előadások szépen jövedelmeztek, volt olyan település, ahol 2500 pengő volt a bevétel. Keresztes-Fischer Ferenc válaszában maga is azt mondta, hogy „az ország, a nemzet ellen elkövetett legnagyobb bűnnek tartom, és tartanám azt, ha a revízió gondolatát valaki üzletszerzésre használná fel." Urmánczyt azonban az 1927–1928-ban tartott felvilágosító propagandaakció ügyében felmentette, mert megállapítása szerint annak során nem történt visszaélés.[187]

A legnagyobb hazai propagandaszervezetet, a Magyar Revíziós Ligát nem terhelték ilyen vádak. A Liga ugyan a minisztériumoktól és a nagy gazdasági szervezetektől szép támogatást kapott, s tagjaitól is rendszeres tagdíjat szedett, ám ahhoz kétség sem férhetett, hogy ezt mind felvilágosító célra költötte. A Liga kezdeményezésére indult 1927 nyarán az az említett aláírásgyűjtő akció is, melynek végén a 26 díszkötéses hálaalbumot eljuttatták Rothermere lordhoz. Ez azután az ajándékok valóságos áradatát indította el Rothermere-hez, akinek londoni palotájában külön szobát kellett berendezni a küldemények számára. Herczeg Ferenc, a Liga elnöke, 1929-ben a lordnál tett látogatásakor maga is látta e gyűjteményt. „Díszes albumok és cifrán faragott pásztorbotok, allegorikus szobrok, [...] pipák, fokosok, kulacsok, mezőkövesdi menyecske- és csikósbabák, ódák és himnuszok cifra kéziratai, népies hímzések, tökmagból szerkesztett koronák és egyéb csodák, százféle elképzelhetetlen kacat, amit Magyarország vidéki fészkeiből a hazafias lelkesedés küldött Rothermere címére." Az előkelő angol környezetben mindez „idegenszerűen primitív, kissé barbár és erősen orientális benyomást tesz. De azért megható, szívbemarkoló: egy bajbajutott nép ezerhangú jajkiáltása Őhozzá, akiről feltételezi, hogy tud segíteni."[188] Rothermere türelme az évek során lassan elfogyott. Talán a terem telt meg, talán csak a hála e megnyilvánulásaitól csömörlött meg idővel a lord, mindenesetre amikor postán megérkezett Gránásy Lajos bajai cipészmester

[187] Büchler József képviselőházi interpellációja és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter válasza (1932. június 22.). *KN* 1931–1936. X. köt. 160–164. Büchler a miniszteri választ nem fogadta el, és szemtanúkra hivatkozva kijelentette, hogy Horváthot fél disznókkal és zsák lisztekkel látták hazatérni revíziós kirándulásairól.

[188] *Herczeg* 1993. 148–149.

ajándéka – „a világ legkisebb csizmája ezüst sarkantyúval, női cipő alakú pénztárca és egy remekmívű női papucs" –, Rothermere visszaküldette a csomagot, és a londoni követség útján jelezte, hogy a további küldeményekre nem reflektál.[189]

A lord elzárkózásában szerepe lehetett annak is, hogy az ajándékozók némelyike – meg egy sereg kunyeráló, aki semmit sem küldött – támogatást is kért sanyarú sorsa enyhítésére, revíziós célokra, vagy valami nagyobb vállalkozáshoz. Az egyik legarcátlanabb levél „egy magyar amazontól származott, a hölgy pénzt kért, hogy *irlandi vadászlovat* vehessen magának! A revízió szempontjából annyiban volt égető szükség az irlandi táltosra – emlékszik vissza Herczeg –, mert külföldi vadászatokon lehetne vele lovagolni, ami emelné a magyar név tekintélyét..."[190]

Herczeg a revízióban csak saját érvényesülésüket látók pimaszságán oly mértékben fölháborodott, hogy a Magyar Revíziós Liga 1936. februári elnöki tanácsülésén elkeseredett vádakat szórt „a revízió parazitáira, akik száz módszert eszelnek ki, hogy üzleti hasznot húzzanak a nemzeti ügyből és kompromittálják a mozgalmat. Rájuk való tekintettel kijelentem – mondta Herczeg –, hogy a Magyar Revíziós Liga nem utaztat ügynököket, nem gyűjt előfizetőket, nem árusít sem könyveket, sem levelezőlapokat, sem bélyegeket, sem semmiféle jelvényeket. Aki ilyenekkel a Magyar Revíziós Ligára hivatkozva házal, az csaló."[191]

Herczeg csöppet sem túlzott, hiszen – mint láttuk – a koreszmének és jelszavainak példátlan mértékű divatcikké válása erősen vonzotta azokat a vállalkozókat, akiket az irredentizmus főleg anyagi szempontból érdekelt.

Mások nem akartak ugyan üzletet csinálni az irredentizmusból, de azért megpróbáltak némi hasznot húzni belőle. Ilyen volt pl. a fővárosban a Revíziós Radikális Párt tagsága, amelyik ezt az elnevezést eléggé biztonságosnak tartotta ahhoz, hogy mögötte valójában titkos kártyaklubot működtessen. Ma már nehéz volna megállapítani, hogy a rendőrhatóságok vagy a zsémbes asszonyok elől bujkáltak e különös revizionisták, mindenesetre nyilvánvalóan abban bíztak, hogy „hazafias" mozgalmuk nem lesz kitéve ellenőrzésnek és zaklatásnak.[192]

Aligha a nyerészkedés, inkább a lelkesedés vezethette azt a derék embert, aki Transsylvanicus művésznéven kalandozott az irredentizmus,

---

[189] Gránásy Lajos levele Széchenyi László gróf londoni követhez (1934. augusztus 16.) és Bárdossy László londoni követségi tanácsos válasza (1934. szeptember 4.). MOL K 92 39. cs. 1934–14–6847.

[190] *Herczeg* 1993. 149. (Kiemelés az eredetiben.)

[191] *Magyar Külpolitika* 1936. január. 4.

[192] A kártyás férfiak egyébként rosszul számítottak, mert a rendőrség nyomára jött társaságuknak. MOL K 149 161. cs. 1934–7. t. (Pártok, egyesületek ügyei, kötetes anyag) 229. f.

a honismereti földrajz és a poézis határvidékén, s maga rajzolta suta térképét és csámpás rímekből összetákolt strófáit mindössze 20 fillérért árusította.[193] *(62. kép)*

Szálljon az égbe a Felvidék jajszava
S legyen ujra Pozsony, mi most Bratiszlava!

Erdélynek rab népe ne legyen többé bús
Ismét Kolozsvár lesz, ami mostan még Klúzs!

Bácskában teremjen magyar kukorica,
Főhelye Szabadka, nem is Szubotica!

Bánátban is üt majd a megváltó óra,
S újra Temesvár lessz, mi most Timisóra!

Összegezés

A 19–20. században a társadalom mind szélesebb rétegei integrálódtak a közéletbe, jelentősen bővült és tagoltabbá vált a közvélemény, s az ennek alakítására szolgáló infrastruktúra is korábban elképzelhetetlen mértékben kibővült. A kultúra magasabb formáinak széles körben történő elterjedése, valamint a kultúraközvetítő és tömegtájékoztatási eszközök egyre kifinomultabbá válása egymást erősítő folyamatok voltak, melyek végül létrehozták az információ iránt fogékony, azt valósággal szomjazó tömegtársadalmat. A nyilvánosságnak ez a modernizálódása óriási távlatokat nyitott a propagandának és a szellemi-politikai indoktrinációnak. Az első világháború elhúzódása, a hadműveletek véráldozatai és a társadalmak ideológiai értelemben vett mozgósítása pedig ahhoz vezetett, hogy az eltérő hadicélokon túl a versengő nemzetkoncepciók is élesen szembeállították a riválisnemzeteket. S mindez nem csupán a háború, hanem a béke időszakára is érvényes maradt.

A magyar társadalomban a csehekről és szlovákokról, románokról, osztrákokról, szerbekről, horvátokról, szlovénokról kialakult képre a különböző hagyományos öntudatok hatottak (a németellenes „kuruc”, az állampolgári jellegű „hungarus”, és a politikai elsőbbséget tételező „birodalmi” szemlélet, ami lehetett rátarti lenézés, illetve kedélyes fölényérzet), amelyeket azonban az első világháborús propaganda jelentősen befolyásolt, a háború alatti és különösen a háború utáni negatív élmények pedig nagyban

[193] *Magyarország a trianoni béke revíziója után.* Rajzolta és a jeligéket írta Transsylvanicus. (Kőnyomat, 1932.) OSzK Térképtár TM 6358.

megváltoztattak. E folyamat párhuzamos megfelelője volt a nemzetiségek egy részének a világháború végére jelentősen megerősödő magyarellenessége. E szembenállást törvényesítette és végzetesen megmerevítette a békeszerződés, aminek eredményeképpen a Kárpát-medence nemzetei kölcsönösen foglyai lettek Trianonnak.

Magyar vonatkozásban ez annyit jelentett, hogy a világháborús vereséget és a történelmi ország felbomlását követően a Kárpát-medence nemzetei és államai között jelentősen kiéleződtek, majd konzerválódtak a nemzetkoncepciók ellentétei, sőt ezek lényegében egymás ellentettjeivé váltak. (Míg ugyanis a trianoni békeszerződés Magyarország számára nemzeti tragédiát hozott, addig a románok, a csehek, a szerbek számára a nemzeti törekvések csaknem hiánytalan megvalósulását, a többi közép-európai szláv nép egy részének pedig ennek legalábbis az ígéretét jelentette.) A magyar nemzet részben spontán, részben a mindenkori politikai hatalom által generált önképébe ugyanakkor új elemek is kerültek, melyek pozitív és negatív tartalmakat egyaránt hordoztak, s melyek mint ilyenek egymásnak megfeleltethetőek voltak. A pozitíve meghatározott értékek közé sorolható a kereszténység, a patriotizmus-nacionalizmus (honvédelem), a környező országokkal szembeni kulturális és erkölcsi fölény, valamint a politikai függetlenség hangsúlyozása, míg a negatív (vagyis tagadás formájában megfogalmazott) tényezők közé a forradalomellenesség, a szomszédellenesség (részben a nemzetiségellenesség) és – kisebb hangsúllyal – a nagyhatalom-ellenesség tartozott.

Az 1918–1920 közötti események nyomán Magyarországon olyan politikai ideológia jutott túlsúlyra, amely nem volt fogékony a progresszió iránt. A trianoni trauma, a méltánytalanság, a kisemmizettség és az elhagyatottság érzése oly erős volt, hogy az erre való hivatkozással a már régóta esedékes társadalmi reformot is halogatni, illetve korlátozni lehetett. A revízió olyan egyértelmű és domináns program lett, amely mellett minden más eltörpült, s amely minden alternatívát zárójelbe tett. Megbéklyózta a politikai gondolkodást, megülte a közgondolkodást, lezárta a perspektíva egy részét. A revíziót minden párt hirdette, és a kormányzat sikerrel alakította úgy a dolgokat, hogy ez vált a társadalmi konszenzus alapjává, az összekovácsoló erővé. A revíziót követelni Magyarországon mindig legitim és biztonságos volt, ellene felszólalni viszont nem csupán kockázattal járt, hanem kimondottan a nemzetellenesség vádját vonta maga után. Ily módon a két háború között jószerével a revizionizmus volt az egyetlen legitim nemzetikonszenzus-teremtő erő. A revizionizmus jellege viszont a kormányzat ihletésére nacionalista volt – s nem demokratikus, mint egynémely ellenzéki párt esetében –, és így a konfrontáció és az elzárkózás mozzanatát erősítette.

Az irredentizmus, illetve a revizionizmus mint irányító ideológiák nyomában megszülettek azok a jelszavak, amelyek végigkísérték a Horthy-korszak bő két évtizedét. A Trianon-ellenes érzelmek ápolásához felhasz-

nálható állami ünnepek és az emlékezés más alkalmai, a köztereknek e célra való felhasználása, a sajtó, az oktatási intézmények, a hivatalos politika közvélemény-formáló megnyilvánulásai a mindennapok rutinjában is rögzítették ezt az attitűdöt. Ez az indoktrináció oly sikeres volt, hogy az irredentizmus valóságos divattá lett, verbális és tárgyi megjelenési formáinak életképes piaca alakult ki. Csakhogy ezzel párhuzamosan haladt a jelképek, toposzok kiüresedése is: a kultusz külsődleges jegyeinek továbbélése mellett a tartalom lassan feledésbe merült. Kényelmetlenné, elvetendővé csak a második világháborút követően vált az irredentizmus kultusza, mert a demokratikus politikai berendezkedéssel kevésbé, a szocializmussal s annak „proletár internacionalizmusával", a szovjet blokkpolitikával pedig egyáltalán nem fért össze. Az irredentizmus (revizionizmus) ekkor búvópatakként eltűnt a felszín alatt, majd a rendszerváltozást megelőzően ismét előbukkant, és ma is gyökeres változás nélkül, lényegében a két háború közötti alakjában és érvkészletével él tovább – immár szűkebb körben, gyengébb intenzitással, a kormánypolitikától nagyobb távolságban.

Az irredentizmus és az annak megszilárdítására, elmélyítésére szolgáló kultusz három vonatkozásban fejtett ki önmagán túlmutató hatást: szerepet kapott a trianoni trauma társadalmi méretű terápiájában, bizonyos jelentősége volt a magyarság nemzeti és szellemi integrálásában, és befolyást gyakorolt a hivatalos külpolitikára.

Az irredentizmus mint társadalomlélektani önterápia részben betöltötte feladatát, hiszen valamilyen módon segített feldolgozni a megrázkódtatást, de legalábbis gondoskodott a fájdalomcsillapításról. Tökéletes kezelést azonban nem nyújtott, hiszen egyfelől téves diagnózison alapult, másfelől – mivel a gyógyulás egyre késett – folyamatosan további frusztrációt okozott. Az irredenta kultusz – mint minden más, értékre alapított kultusz – ápolása ugyanis akkor lett volna igazán eredményes és tartós, ha társadalmi érvényessége jelentős, ha sikerül iránta belső fogadókészséget teremteni, sikerül a kultuszt és szimbólumait beágyazni a köztudatba és a már meglévő hatásos kultuszelemekkel összhangba hozni, ugyanakkor az esetleges kedvezőtlen külső hatásokat sikerül semlegesíteni, vagy azokkal szemben a kultusznak megfelelő védettséget biztosítani.

A magyarországi irredenta-revizionista értéktételezés és az ennek elmélyítésére létrehívott kultusz nem tudott mindenben megfelelni a sikeresség e kritériumainak. Lázas állapotban fogant, szélsőségek erős hatása alatt állt, erőszakos volt és konfrontatív befelé és kifelé egyaránt (alternatív kultuszoknak nem adott helyet), formai túlzásai olykor szándékaival ellentétes hatást keltettek, tartalma pedig végzetes ellentétben állt a megvalósíthatósággal, s a második világháború újabb kudarca és az 1945 utáni ellenkultusz hosszú időre el is temette a revízió és az irredentizmus ideológiáját. A kultusz – mint a mögötte álló program is – megszületésétől fogva nélkülözte az előre mutató elemeket. Lényegéből fakadóan a restitúcióra, a múltbéli

helyzet helyreállítására törekedett, az alapjául szolgáló történetszemlélet mereven konzervatív és erősen hungarocentrikus volt. A revíziót lényegében a történelmi Magyarország visszaállításában látta, a hivatalos politika szintjén olykor felröppenő autonómia-elgondolások az irredenta kultuszba nem épültek be. Így azután a két háború közötti hétköznapi irredentizmus nemigen vett tudomást a világpolitikai realitásokról, csak látszatra volt külpolitikai irányzat, valójában illúziókra épülő önterápiának, befelé koncentráló dacreakciónak tekinthetjük.

Mint társadalmi integráló tényező és az általános revizionista közhangulat megjelenítője, a kultusz inkább sikeresnek volt tekinthető. Állandó jelenlétével az ünnepektől a hétköznapokig és a hivatalos fórumoktól a magánszféráig mélyen behatolt a társadalom életébe, a területi revízió programját folyamatosan napirenden tartotta. Ez a túlzó jelenlét ugyanakkor újra meg újra ellentétes hatásokat is kiváltott: a jelszavak egy idő után közhelyekké egyszerűsödtek, a kultusz más jelenségei pedig néha nyomasztóan lehengerlővé váltak. A Trianon és a revízió kérdése iránt mélyebben érdeklődő körök nemegyszer elégtelennek, sőt zavarónak találták a szólamok szintjén maradó magyarázatokat. Magyarországon is, de főleg a határon túl rekedt kisebbségi magyarság körében – ott is elsősorban a fiatalabb generációkban – egyre többen vélték úgy, hogy az *Irredenta szobrok* hősi pózba merevedett kőfigurái nem hasonlítanak az elcsatolt hús-vér magyarokhoz. „Az elszakadtakról – írta ezzel kapcsolatban Nánay Béla – pszichikai törvényszerűséggel az a kép él a köztudatban, amelyet az elváláskor alakított ki róluk. Nem számol a teremtő idővel, mely tizennyolc év alatt külön lelkinyelvjárás felé formálta őket. A többségi magyar a kisebbségi lelkületét azonosítja a magáéval, helyzetét pedig azon a romantikán át képzeli, melyet a kuruc korról, a szabadságharcról, abszolutizmusról alakított ki benne az iskolai történelem, a színház, a magyarkodó irodalom. Az új államok magyarjait állandó keresztre feszített pózban, halálra ájultan látja, az anyaország felé segítségért tárt karokkal. [...] A kisebbségi magyar a lélek ellenkező pólusán áll. A népek hazája nagy világ előtt nem szenvedését és halálát bizonygatja, hanem életakaratát és cselekvését. [...] Míg az eltűnő nemzedék, mint *laudator temporis acti*, a múltért sír és sóhajt, [...] azalatt új sarj nőtt."[194]

Ezt a tényt Móricz Zsigmond már a harmincas évek legelején regisztrálta egy felvidéki útja alkalmával. Móricz, akinél jobban keveseknek fájt a nemzet szétdarabolása, s akit felháborított az olcsó magyarkodás és a soviniszta retorika üressége, s különösen a magyarságukban a karrier lehetőségét és jövedelemforrást látó kurzuslovagok serege, valóságos filippikát írt a programszerű maradiság ellen, amely valamifajta hamis romantika jegyében a revízió zászlaja alatt viselt hadat a modernség ellen. Az igazi magyar

[194] *Nánay* 1998/3–4. 62–63.

irodalomnak csak a népieskedőt elfogadókkal folytatott vitájában szenvedélyesen vágta oda Négyesy Lászlónak, hogy „a mai Magyarország rettenetesen más, mint húsz évvel ezelőtt. Ma már a régi fegyverek csütörtököt mondanak. Miért más? Hát először is Trianon miatt. Ez a Trianon semmit sem változtatott a tanár urak felfogásán, sőt jól jött nekik, mert felhasználhatják dorongnak a saját érdekükben. A megcsonkított Magyarország ténye csak arra való nekik, hogy még jobban megnyírják az önképzőkörök gondolatszabadságát; hogy a cserkészekkel hazafias műdalokat énekeltessenek; hogy egy vértelen irredentizmust teremtsenek; hogy a népkönyvtárak katalógusát cenzúrázzák, hogy a naptárak és a hivatalos kiadmányok szellemét kézben tartsák, és olyan Corvinákat termeljenek, amit a Hivatalos kíván. Ezzel azonban az élet nem törődik, mert az élet még rettenetesebben más, mint volt húsz év előtt, mert a mai élet tele van feszültségekkel, kétségbeesésekkel, jajszóval, gazdasági összeomlással és mindenekfelett a világszemléletnek véghetetlen és csodálatos átalakulásával."[195] Néhány héttel korábban tett csehszlovákiai utazásának élményeire emlékezve megállapította a felvidéki magyarságnak a revízióval kapcsolatos generációs megosztottságát. Az öregekben égő „honfibúval és honfitűzzel" szembeállította a fiatalok „új magyarságát". Azokét a fiatalokét, akik „már semmit sem tudnak az extra Hungariam jelszaváról", de ezzel együtt „magyarabbak, mint itthon szegény, sötétségben és fel nem világosodottságban tartott gyermekeink. Izzóbb magyarság tombol ott a babiloni fogság érzései mellett, mint itthon, ahol ma is még a régi sűrű levegőjű mesterséges sötétségben vannak az ifjak."[196]

Szekfű Gyula 1934-ben, a *Három nemzedék* bővített kiadásában Mórickál kevésbé vérmesen, de nagyon határozottan bírálta az ellenforradalmiságban gyökerező, magát keresztény-nemzetinek nevező „neobarokk" formalizmust, a „kesergés és szorongás és boszú és eburafakó tehetetlen ökölrázáson" túl nem jutó ösztönösséget, s fejet hajtott a határon túli magyarság tevékeny életösztöne és hétköznapi hősiessége előtt, amely a magyarországi „halálideák és elmúlási elméletek", valamint a „vigasztalan, temetkezést emlegető álromantika" ellenében a megmaradás pozitív programját valósította meg.[197]

A kisebbségi magyarság tehát, miután magához tért kezdeti bódult állapotából, különbözőképpen reagált az impériumváltásokra. A puszta tagadástól az önépítésen és az eltérő mértékű együttműködésen át a beolvadásig igen széles volt a magatartási skála. A magyarországi közvélemény

---

[195] *Móricz* 1931a. 285.

[196] *Uo.* 286. Móricz a fenti gondolatokért meg is kapta a magáét az ellentábortól – főleg Négyesytől a *Budapesti Hírlap* 1931. március 8-i számában: „Móricz csak a cseh propagandának hízeleg", „vértagadó sorok", a *Nyugat* „Beneš úr félhivatalosa" stb. Ld. *Móricz* 1931b. 358.

[197] *Szekfű* 1989. 456–465. Idézetek a 456. és 459–460. oldalon.

túlnyomó része azonban – miközben jóformán semmit sem tudott a kisebbségi léthelyzetről – lényegében nem kevesebbet várt el és kért olykor számon a határon túl rekedt magyaroktól, mint a kollektív és egyéni hősiességet, a rendíthetetlen ellenállást a beolvasztó politikával szemben. Amíg pl. maguk a felvidékiek némi öniróniával és rezignáltsággal vették tudomásul, addig az anyaország nacionalistái valósággal felháborodtak azon, hogy a határon túliak „felvették már a Batya-cipőt".[198] A kívülállóknak e túlzó elvárásaira reagált az az olvasói levél is, amelyet katolikus ifjak küldtek be 1935-ben az egyik erdélyi magyar folyóirathoz: „Magyarországról *nem jó tanácsokat vagy kéretlen és romantikus nemzetsírást várunk* – szólt a levél –, *hanem megértést és pozitív tetteket. Ne igyekezzenek minket, kisebbségieket föladatainkról és helyzetünkről minduntalan kioktatni.* Ehelyett nagyon örülnénk, hogyha olyan magasan humanisztikus, de amellett reális, konkrét, pozitív indításokról értesülnénk, melyek a magyarországi és kisebbségi magyarokat egyformán összefűznék közös munkára."[199]

Bármennyire méltánytalan vagy akár megalázó, bármilyen hátrányos vagy akár elviselhetetlen volt is a helyzet, amelybe a kisebbségi magyar kollektíven és egyénileg került, elsődleges szempontja mégiscsak a túlélés maradt. Mindazok a bölcs tanácsadók és szónokok, akik Magyarországról a viszonylagos biztonság és kényelem birtokában mondtak ítéletet azok felett, akik elfogadták a kisebbségi sorsot, de nem vállalták a „mártíriumot" – nos, mindezek a bölcsek csak éppen azt nem értették meg, hogy a helytállás nem azonos az öngyilkossággal. Közöttük igen sokan voltak azok a menekültek, akik a kisebbségi létforma helyett Magyarországot választották, és azóta afféle élő lelkiismeretként oktatták ki hazafiságból a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki magyarokat. Nekik (is) szólt Borsody István felvidéki közíró kritikája az első bécsi döntés előestéjén: „Megértjük azokat, akik feltétlen muszájból távoztak Magyarországra, de örök szemrehányást fogunk érezni azokkal szemben, akik könnyelműen, vagy gyöngeségből, kényelemből, vagy puszta számításból hagyták el földünket, hozzájárultak Magyarország túlzsúfoltságához és – ami még rosszabb – a kisebbségi magyarság sorainak ritkításához. De túl a puszta tényen, hogy elhagytak bennünket, hogy ők, akik közülünk távoztak, nemhogy nem lettek kapocs köztünk és az anyaország közt, hanem – tisztelet a kivételnek – éppen ellenkezőleg, magukat játszották ki – talán önmaguk igazolására – az igazi kisebbségi mártíroknak, ők lettek a „jó" magyarok, a magyarság háború

[198] *Jócsik* 1940. 7. Tomáš Ba a cseh cipőgyáros, miután megismerkedett az amerikai tömeggyártási technológiákkal, rendkívül termelékeny bőr- és cipőipari üzemeket létesített, amelyek olcsón és megbízható minőségben állítottak elő a világszerte Bata márkanéven ismertté vált lábbeliket. A „Batya-cipős magyar" (Szvatkó Pál kifejezése) a Csehszlovákiába való betagozódását tudomásul vevő magyar ember szinonimájává vált.

[199] Erdélyi levél. *Korunk Szava* 1935/23–24. 435. (Kiemelés az eredetiben.)

utáni megítélésében legelöl jártak az illúziók kergetésében, új helyükön pedig inkább hasznot húzni igyekeztek abból a tényből, hogy a „Felvidékről" származnak, ahelyett hogy szolgálatokat tettek volna a csehszlovákiai magyarságnak. A magyar kisebbségek helyzetének ismeretlen volta az anyaországiak előtt nem kis mértékben e menekülteknek köszönhető, akik úgyszólván magukra vállalták a „kisebbségi" sors következményeit és éveken keresztül szinte eltakarták a valódi kisebbségi sorban maradt nemzetet az anyaország elől. E menekültek tudtak legkevesebbet a kisebbségi sors alakulásáról, mégis ők lettek a változott helyzet szakértői – puszta eredetüknél fogva".[200]

Ez a kissé kuruckodó nemzeti öntudat természetesen a határon túli magyarok mentalitásában is tetten érhető volt; legnagyobb erővel azokban a rétegekben, amelyek erősen kötődtek a történelmi Magyarország elveszett világához. A történelmi középosztály, a köztisztviselők és az idősebb generáció számára ugyanis a kisebbségi létet meghatározó alapélmény éppen a veszteség, az elnyomatás, a kisemmizettség és a jogfosztottság volt. Azon rétegek és korosztályok számára, amelyek személyes emlékeiből Nagy-Magyarország hiányzott – földművesek, munkások és mindenekelőtt az ifjabb generációk –, a kisebbségi lét már adottság volt. Míg az előbbiek élményvilágában és fogalmi készletében a történelmi ország volt a kiindulópont, az utóbbiak már az új körülmények között szocializálódtak, annak viszonyai közt határozták meg helyzetüket, identitásukat, célkitűzéseiket.[201]

Meglepő és nagyon tanulságos látni, mennyire egybehangzó a csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar haladó kisebbségi gondolkodók századelőn született nemzedékének programja. Nehéz volna megállapítani, hogy ebben a korszellemnek, a közös tapasztalatnak vagy egymás figyelésének, az egymással folytatott párbeszédnek volt-e nagyobb szerepe. Mindenesetre szembeötlő, hogy valamennyien azt a gondolati utat járják be és tárják fel a közösség előtt, amely a kisebbségi létből fakadó következmények felismerésétől a puszta tagadással és passzivitással való szakításon, valamint az integráció kényszerén át a rugalmas, de nem elvtelen alkalmazkodás természetessé válása felé vezet. Bennük az új életkeretek nem a hanyatlás elviselhetetlen érzését váltották ki, ők a nemzethű alkalmazkodás követelményét fogalmazták meg. Úgy is mondhatnánk, az „elcsatoltak nemzedéke"

[200] *Borsody* 1938. 216. A menekültek között voltak a nemzeti és politikai szempontból legöntudatosabb rétegek. Távozásukkal a kisebbségi társadalmakban a téren deficit keletkezett, Magyarországon viszont a konzervativizmus és a nacionalizmus jelentős aránynövekedést könyvelhetett el. A menekülteknek az a része, amelyik megőrizte közéleti aktivitását, a politikai emigráns klasszikus pozíciójába került, annak tipikus mentalitását követte – és rendre el is követte az ebből fakadó hibákat: nem a megfelelő helyen, nem a megfelelő tónusban, kétes erkölcsi bázisról fejtette ki politikai véleményét.

[201] Vö. *Jócsik* 1939. 84.

a múlt felé orientálódott, jelene alig volt, s számára a jövő is a múltban gyökerezett, a „kisebbségi nemzedék" viszont a jelenre figyelt, hogy egyáltalán lehessen jövője. Erre vallott az a reményteli hang is, amellyel a kisebbségi sorsban érlelődő szolidaritás, a demokratikus reflexek, a modernizáció és a társadalmi kiegyenlítődés különböző erősségű tendenciáit üdvözölték.[202]

Ugyanekkor a kormány megkülönböztetett figyelemmel kísérte és anyagilag is sokkal bőségesebben támogatta a kisebbségi magyarságnak a passzivitás, az elzárkózás és a jogfenntartás talaján álló politikai erőit, és bizalmatlanul vagy kimondott ellenszenvvel tekintett a – némelykor a baloldaliságig is eljutó – fiatalabb generációk aktív beilleszkedésre hajló, a helyzethez alkalmazkodó irányzataira. Az anyaországi kormánypolitikának ez a szelektív érdeklődése és viszonylagos érzéketlensége a hazai és a határon túli magyar közvéleményben is visszatükröződött. Némelyek szerint „különösen *a magyarországi közvéleményt kellene alaposan kiművelni* a magyar kisebbségi kérdés megismertetésével, mert a jelenlegi iskolai oktatás is elárulja, hogy csak a föld iránt van érdeklődés és nem e földön élő magyar vagy más nemzetiségű emberek iránt."[203]

Az irredenta kultusz és a mögötte meghúzódó eszmeiség az említett társadalmi hatások mellett közvetve a magyarországi hivatalos külpolitikára is befolyást gyakorolt, s e visszahatás már bizonyos veszélyeket is hordozott. A történelmi Magyarország felbomlásával, a trianoni békeszerződéssel, valamint a magyar külpolitika esélyeivel kapcsolatos téves helyzetértékelés és az ezt megjelenítő szimbolika ugyanis olyannyira túlzó elvárásokat támasztott a közvéleményben, hogy az az egyébként mérsékeltebb kormánypolitikát nagyobb tempóra, kockázatosabb vállalkozásokra ösztönözte. E társadalmi nyomás először a béke aláírása és ratifikálása alkalmával, majd a Rothermere-kampány idején, végül a területi revízió időszakában erősödött fel, s a felelős politikusoknak rendre türelemre kellett inteniük a felzaklatott közvéleményt.

Azok a politikusok – Apponyi, Bethlen, Teleki és mások –, akik a magyar békeküldöttséggel megjárták a párizsi békekonferenciát, koncentrált élményt szereztek a nagyhatalmi politika döntő erejéről, és megtapasztalták a kisállamiság korlátait. Ez a közvetlen, rendkívül értékes tapasztalat megérlelte bennük Magyarország valós helyzetének felismerését és a vérmes reményekkel való leszámolást. Felszólalásaiknak visszatérő elemévé vált a körültekintésre, a „következetes és kemény munkára" való felhívás. Apponyinak és Telekinek már 1920 tavaszán ez volt a meggyőződése, s amikor Párizsból a húsvéti ünnepekre hazautaztak, ilyen értelmű nyilatkozatot

[202] Ld. erről Bárdi Nándor gyűjtését: *Magyar Kisebbség* 1998/3–4. 60–127.
[203] *Borsody* 1938. 219.
[204] *Benda Jenő:* A magyar béke kilátásai. *Pesti Hírlap* 1920. április 2. 2.

adtak a sajtónak.[204] Véleményük később sem változott; erre bőséges bizonyítékot nyújt az azonnali revíziót követelők elleni gyakori fellépésük.

A politikán kívül a publicisztikában is meg-megszólaltak mérsékletre intő hangok. Maga Szekfű is korholta a revízió „specialistáit", akik „angol vagy más külföldi „barátaik" elejtett szavait közvetítik a magyar közönséghez, s azokból augurokként kedvező jóslatot olvasnak ki; vannak viszont olyanok is, akik a külföld felvilágosítására specializálják magukat és különböző nyelveken propagandaműveket adnak ki, vékony füzetektől elkezdve többkötetes díszmunkákig, melyeknek csak az a bajuk, hogy propaganda természetük messziről lerí róluk, minélfogva idegen ember éppoly kevéssé veszi kezébe, aminthogy mi magunk sem vagyunk hajlandók más népeknek világosan propaganda iratait kezünkbe venni". Szekfű úgy vélte, „ez a holnapvárás, mely fájdalomszobrok felállításában, s hasonló külsőségekben merül ki, anélkül, hogy a nemzetet naponkénti munka elé állítaná, csak akkor nem veszedelmes, ha a revízióval tényleg mint igen közeli eseménynyel számolhatunk. Ellenkező esetben a tétlen optimizmus nemzeti veszedelmet jelenthet."[205]

A közvélemény elvárásai és a hivatalos külpolitika óvatossága között a feszültségek a második világháború kitörése után egyre drámaibbá váltak. Teleki Pál, mint azt többek között Barcza György londoni követ visszaemlékezéseiből tudjuk, rettegett attól, hogy a németek oldalán megvalósuló revízió nemkívánatos politikai kockázattal járhat. „A németekkel kell mennünk, mert másképp nem lehetséges – mondta Teleki Barczának 1939 végén egy bizalmas beszélgetésben –, de csak egy bizonyos pontig. Ez a pont, ez a határvonal a háborúban való részvétel. Ezt semmi esetre sem fogjuk megtenni, mert idegen érdekekért nem fogunk elvérezni hiába. De borzalmas nehéz, talán lehetetlen is lesz ellenállni. A revízió, s ezt csak neked mondom, a legnagyobb veszély, amely fenyeget, de ez ellen nem tehetek semmit, mert belebukom. A közvéleményünk meg van őrülve. Mindent vissza! Akárhogy, akárki által, bármely áron. [...] A revízióba bele fogunk pusztulni, ez fog minket a háborúba belesodorni. Visszakaptuk a Felvidéket, jó, vissza Ruszinszkót is, ezeket meg tudjuk még emészteni, átvenni, berendezni. Most Erdélyen a sor, rettegek, mi lesz akkor. Ha Erdély visszajő, ezzel örökre elköteleztük magunkat a németeknek, akik majd azután követelik az árát. És ez az ár a velük együtt való háborúzás lesz, az ország maga lesz az ára a revíziónak."[206] Aligha kétséges, hogy Telekit másfél esztendővel később – a jugoszláv válság idején – ugyanez a dilemma kísértette.

*

[205] *Szekfű* 1989. 387.
[206] *Barcza* 1994. 445–446.

Összefoglalólag azt mondhatjuk, hogy az irredenta kultusznak a magyar társadalom keretein belül volt bizonyos kohéziós szerepe, amint azonban megjelent a külpropagandában vagy egyenesen a külpolitikában – s így elhagyta eredeti kontextusát –, mindjárt elveszítette relevanciáját, többé nem volt helyénvaló, és nemzetközi téren túlnyomórészt konfliktust, elutasítást váltott ki. Így a korabeli országpropagandának és diplomáciának az irredentizmus harsány szimbólumaival való megterhelése a várttal éppen ellentétes hatást keltett. A kormány által is gerjesztett közhangulat ráadásul magára a hivatalos külpolitikára is időről időre kedvezőtlen befolyást gyakorolt. A kormány belső propagandájával újra meg újra kiengedte (kicsalogatta) az irredentizmus szellemét a palackból, s egyre nehezebben tudta visszazárni oda.

A két háború közötti magyarországi irredenta kultusz egy olyan társadalom egyik válságjelensége volt, amelyet váratlan irányból ért a megrendítő csapás, és olyan pillanatban, amikor arra még nem volt felkészülve (felkészítve). A kultusz eszköze kívánt lenni a nemzeti büszkeség helyreállításának, ám – mivel maga a diagnózis (vagyis a kultuszt megalapozó történeti-politikai helyzetértékelés) volt téves – nem hozhatott gyógyulást, legfeljebb kezelést nyújthatott. S a diagnózis mellett még a kúra is elhibázott volt, mert a betegséget nem gyógyítani, hanem inkább letagadni igyekezett. Minthogy pedig a felépülés hiába váratott magára, a terápia lassan önmagáért való lett. A történelmi Magyarország általános viszonyainak idealizálása, a nagyvonalú, túlzottan is engedékeny nemzetiségpolitika mítosza, Magyarország nemzetközi fontosságának és történelmi jelentőségének aránytalan felnagyítása lehetetlenné tette, hogy a közvélemény hiteles képet kapjon a nemzetközi viszonyokról és az ország valós pozíciójáról. A békeszerződés teremtette helyzetről e felfogás azt hirdette, hogy az tarthatatlan, s meg fog változni, mert meg *kell* változnia – a „jók" ennek az igazságnak gondviselésszerű érvényesülésében a magyarság támogatói lesznek, a „rosszak" pedig ellenségei. Az irredentizmus közérthető és hatásos szólamai a köztudat befolyásolására még csak alkalmasak voltak, a hivatalos politika számára hosszú távon oly szükséges tisztánlátó és gondolkodó közvélemény kialakítására azonban nem.

Rövidítések

Ablonczy 1998	Ablonczy Balázs: Teleki Pál. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Szerkesztette Romsics Ignác. A szerkesztésben közreműködött ifj. Bertényi Iván. Budapest, Osiris, 1998. 12–29.
Bánóczi 1998	Bánóczi Zsuzsa: Köztéri szobrok, pályázatok. In: A fordulat évei. Politika, képzőművészet, építészet, 1947–1949. Szerkesztette Standeisky Éva, Kozák Gyula, Pataki Gábor, Rainer M. János. Budapest, '56-os Intézet, 1998. 265–286.
Barcza 1994	Barcza György: Diplomataemlékeim, 1911–1945. 1–2. köt. A jegyzeteket és az utószót írta Bán D. András. A biliográfiai utószót írta John Lukacs. Összeállította és szerkesztette Antal László. Budapest, Európa–História, 1994.
B. Bernát 1987	B. Bernát István: A TESzK a revíziós propaganda egységéért. TESzK iratanyaga 1920–1928. (Kézirat. Teleki László Alapítvány Könyvtára, 591/1987/c.)
Besant 1928	Annie Besant: The United States of Europe. A Lecture delivered in the Queen's Hall, London, on October 2, 1927. Adyer (Madras), Theosophical Publishing House, 1928.
Besant 1929	Annie Besant: Magyarország igazságáért küzd. Budapest, Fráter Nyomda, 1929.
Bethlen 1933	Gróf Bethlen István beszédei és írásai. I–II. köt. Budapest, Genius, 1933.
BFL IV. 1407 b	Budapest Főváros Levéltára. Tanácsi Ügyosztályok központi irattára 1873–1929.
Borsody 1938	Borsody István: Magyarország és a csehszlovákiai magyarság. In: Magyarok Csehszlovákiában, 1918–1938. Szerkesztette Borsody István. Budapest, Ország Útja, 1938. 211–219.
Budapest köztéri szobrai 1987	Budapest köztéri szobrai, 1692–1945. 1987. április 14.–május 24., Budapest Galéria Kiállítóháza. A katalógust szerkesztette, az irodalomjegyzéket és a mutatókat összeállította Szöllőssy Ágnes, Szilágyi András, Hadházy Levente.
Budapest szobrai 1955	Budapest szobrai. Szerkesztette Gábor Endre. A bevezetőt írta: Lyka Károly. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1955.
Canetti 1991	Elias Canetti: Tömeg és hatalom. Fordította Bor Ambrus. Budapest, Európa, 1991.
Cassirer 1997	Ernst Cassirer: A modern politikai mítoszok technikája. In: Politikai antropológia. Szerkesztette Zentai Violetta. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. 37–50.
Csepeli 1992	Csepeli György: Nemzet által homályosan. Budapest, Századvég, 1992.
Csepeli–Tóth 1988	Csepeli György–Tóth Pál Péter: A jelképek szerepe a nemzeti tudat működésében. *Jel-Kép* 1988/1. 5–13.
Dávidházi 1989	Dávidházi Péter: „Isten másodszülöttje". A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Budapest, Gondolat, 1989.

Dorfles 1986 Gillo Dorfles: Giccs. A rossz ízlés antológiája. Budapest, Gondolat, 1986.

F. Dózsa 1989 F. Dózsa Katalin: A Muskátli című kézimunkaújság és a magyaros öltözködési mozgalom az 1930-as években. *Ethnographia* 1989/1–4. 329–341.

F. Dózsa 1997 F. Dózsa Katalin: Budapest – divatváros. A magyar divattervezés rövid története. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XXVI. Szerkesztette Szvoboda Dománszky Gabriella. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum – Budapest Főváros Levéltára, 1997. 89–108.

Dömötörfi 1991 Dömötörfi Tibor: Az országzászló-mozgalom, 1921–1944. *Élet és Tudomány* 1991/8. 232–234.

Érettségi tételek 2000 Érettségi tételek történelemből, 1851–1949. Összeállította Jáki László. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2000.

Esmond Harmsworth 1928 Esmond Harmsworth Magyarországon. Egy csodálatos hét története írásban és képben. Rákosi Jenő bevezető cikkével. Budapest, Gloria, 1928.

Fülep 1974 Fülep Lajos: Az Erzsébet-szobor pályázata. In: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Cikkek, tanulmányok. I–II. köt. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket, a bibliográfiát és a névmutatót összeállította Timár Árpád. A bevezető tanulmányt írta Tőkei Ferenc. Budapest, Magvető, 1974. I. köt. 559–569.

Füssyné 1923 Füssyné Huszár Amália: Igazságot Magyarországnak! Aktuális strófák. Átdolgozta és sajtó alá rendezte Füssy Margit. Szeged, Füssy [1923 k.].

Gallina 1930 Gallina Frigyes: Budapest utcanevei. *Városi Szemle* 1930/6. 1323–1357.

Gáspár 1928 Gáspár Ármin: Oláh bűnök. Előszó: Urmánczy Nándor. Budapest, Szerző [1928].

Gelsei 1929 Gelsei Bíró Zoltán: Rothermere. Történelmi óda. Budapest, Magyar Jeles-Írók, 1929.

Gerley 1940 Vitéz Gerley Mihály: Pásztortűz. Irredenta karácsonyi mesejáték három részben, előképpel. II., javított kiadás. Veszprém, k. n., 1940.

Girardet 1986 Raoul Girardet: Mythes et mythologies politiques. Paris, Seuil, 1986.

Halmay 1933 Halmay Elemér: Emlékezés Apponyi Albertről. Budapest, Szerző, 1933.

Hanák 1985 Hanák Péter: Jászi Oszkár dunai patriotizmusa. Budapest, Magvető, 1985.

Hankiss 1983 Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák. Diagnózisok. 2. kiadás. Budapest, Magvető, 1983.

Harmsworth 1928 Harmsworth Magyarországon. Budapest, Magyar Revíziós Liga, 1928.

Hegedűs 1929 Hegedűs Kálmán: Belpolitikai szemle. *Magyar Szemle* 1929. március. (V/3.) 273–279.

Herczeg 1993 Herczeg Ferenc: Hűvösvölgy. Budapest, Szépirodalmi, 1993.
Huszár 1993 Huszár Tibor: A Magyar Szemle körül. Szerkesztői, szerkesztőségi levelek, 1927–1937. *Valóság* 1993/12. 67–90.
Huszar Vardy 1985 Agnes Huszar Vardy: Trianon in Transylvanian Hungarian Literature: Sándor Reményik's „Végvári poems". Pittsburgh, Duquesne University, 1985.
Igazságot Magyarországnak 1931 Igazságot Magyarországnak. Trianon kegyetlen tévedése. Negyedik, átdolgozott kiadás. Budapest, Pesti Hírlap, 1931.
Jászi 1982a Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás. Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket készítette Litván György, Varga F. János. Budapest, Magvető, 1982.
Jászi 1982b Jászi Oszkár: A Habsburg-monarchia felbomlása. Az előszót írta Hanák Péter. Fordította Zinner Judit. Budapest, Gondolat, 1982.
Jászi 1989 Jászi Oszkár: Magyar Kálvária – Magyar Föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Szerkesztette, a szövegeket gondozta és a jegyzeteket írta Veres András. Az előszót írta Erényi Tibor. Fordította Neukum Lea. Budapest, Magyar Hírlap, 1989.
Jócsik 1939 Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra. Egy nemzedék élete húsz éves kisebbségben. Budapest, Nyugat [1939].
Jócsik 1940 Jócsik Lajos: Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt. [Budapest] Athenaeum [1940].
Karola Néni 1927 Karola Néni: Mikulás-esti és karácsonyi alkalmi jelenetek. Budapest, Kókai, 1927.
Kertész 1931 Kertész Ödön István: Volt, van, lesz. Irredenta költemények. Budapest, 1931.
KN 1927–1931 Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselő Házának naplója. I–XXXVII. köt. Budapest, Athenaeum, 1927–1931.
KN 1931–1935 Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselő Házának naplója. I–XXIV. köt. Budapest, Athenaeum, 1931–1935.
Kornis 1921 Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. I–II. *Új Magyar Szemle* 1921. március. (I/4.) 285–310. és 1921. április. (II/1.) 12–28.
Kosztolányi 1921 Vérző Magyarország. Szerkesztette Kosztolányi Dezső. Budapest [1921].
Kosztolányi 1928 Vérző Magyarország. Szerkesztette Kosztolányi Dezső. 2. kiadás. Budapest, Bethlen Gábor Kör, 1928.
K. Kovalovszky 1978 K. Kovalovszky Márta: Emlékműszobrászat. Budapest, TIT, 1978.
Kozma Amerre most martalóczok járnak. A magyar gyermekeknek elmeséli Kozma Imre. Budapest, Honvédelmi Párt Szervezési Osztálya, é. n.
Liber 1934 Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1934.

Madai–Koch–Németh 1930 Madai Pál–Koch István–Németh József: Világtörténet IV. A legújabb kor története a középiskolák VII. osztálya számára. Budapest, Franklin, 1930.
Magyar 1941 Magyar Sándor: Álmodni mertünk. Budapest, Révai [1941].
Maróti 1940 Maróti Géza emlékiratai. 1940. (Kézirat. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Magyar Építészeti Múzeum)
Mesterházy 1937 Mesterházy Jenő: A budai Várhegy szobrai. *Pedagógiai Szeminárium* 1937. április. 454–461.
Miért kell nekünk? 1920 Miért kell nekünk Nagy-Magyarország? (Buzás István és Hörcsög János beszélgetései.) Budapest, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, 1920.
MNM Magyar Nemzeti Múzeum
MOL K 28 Magyar Országos Levéltár. Miniszterelnökségi Levéltár. Miniszterelnökség. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai
MOL K 66 Magyar Országos Levéltár. Külügyminisztériumi Levéltár. Külügyminisztérium. Sajtó- és Kulturális Osztály iratai
MOL K 67 Magyar Országos Levéltár. Külügyminisztériumi Levéltár. Külügyminisztérium. Politikai Hírszolgálati Osztály iratai
MOL K 86 Magyar Országos Levéltár. Külügyminisztériumi Levéltár. Külképviseletek. Buenos Aires-i Követség iratai
MOL K 92 Magyar Országos Levéltár. Külügyminisztériumi Levéltár. Külképviseletek. Londoni Követség iratai
MOL K 99 Magyar Országos Levéltár. Külügyminisztériumi Levéltár. Külképviseletek. Római Követség iratai
MOL K 149 Magyar Országos Levéltár. Belügyminisztériumi Levéltár. Reservált iratok
Móricz 1931a Móricz Zsigmond: Az irodalom és a faji jelleg. *Nyugat* 1931. március 1. (5. sz.) 285–287.
Móricz 1931b Móricz Zsigmond: A magyar lélek válsága és a nemzeti irodalom. *Nyugat* 1931. március 16. (6. sz.) 357–365.
Mosonvármegye 1931 Mosonvármegyei revíziós-nap Magyaróvárott 1931. június 14-én. Magyaróvár, Szepesi Szövetség Magyaróvári osztálya, 1931.
Nagy 1937 Nagy Lajos: Rangos utcák. I. *Nyugat* 1937/3. 243–244.
L. Nagy 1989 L. Nagy Zsuzsa: Bonyodalom egy budapesti szobor körül. *História* 1989/6. 34–35.
Nánay 1998 Nánay Béla: A kisebbségi magyar lélek. *Magyar Kisebbség* 1998/3–4. 60–70.
NN 1920–1922 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. I–XVII. köt. Budapest, Athenaeum, 1920–1922.
OSzK Országos Széchényi Könyvtár
Ottlik 1928 Ottlik György: Külpolitikai szemle. *Magyar Szemle* 1928. június. (III/2.) 180–185.
Pallós 1995 Pallós Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon, 1918–1920. (Bölcsészdoktori értekezés. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1995.)
Pomogáts 1996 Querela Hungariae. Trianon és a magyar irodalom. Összeállította Pomogáts Béla. Budapest, Széphalom, 1996.

Pongrácz 1941 Pongrácz Kálmán: A nemzet ügyvédje. Budapest, 1941.
Pótó 1989 Pótó János: Emlékművek, politika, közgondolkodás. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1989.
Prohászka 1994 Prohászka László: Szoborsorsok. Budapest, Kornétás, 1994.
Radocsay 1942 Radocsay Dénes: Budapest szobrai. *Magyar Szemle* (XLII/2.) 1942. február. 101–106.
Regős 1996 Regős Andrea: A Műcsarnok első évtizedei. In: Műcsarnok. Szerkesztette Keserű Katalin, Beke László. Budapest, Műcsarnok, 1996. 41–65.
Reményik 1943 Reményik Sándor összes versei. I–II. köt. Budapest, Révai, 1943.
Rétheyné 1935 Réthey Ferencné, „a revízió nagyasszonya", a „Pro Hungaria" Nők Világszövetsége alapító elnökének honleányi munkássága. Budapest, k. n., 1935.
Richly–Ablonczy 1998 Richly Gábor–Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Szerkesztette Romsics Ignác. A szerkesztésben közreműködött ifj. Bertényi Iván. Budapest, Osiris, 1998. 136–155.
Romsics 1990 Romsics Ignác: Bethlen István külpolitikája, 1921–1931. *Századok* 1990/5–6. 577–614.
Romsics 1999 Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. 2., átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris, 1999.
Rothermere 1939 Viscount Rothermere: My campaign for Hungary. London, Eyre & Spottiswoode, 1939.
Sedlmayr 1996 Ferencziné Sedlmayr Krisztina: Magyaros ruhamozgalom az 1930-as években. (Bölcsészdoktori értekezés. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1996.)
Simmel 1973 Georg Simmel: A divat. In: Uő: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. A kötetet összeállította és a bevezető tanulmányt írta Somlai Péter. Fordította Berényi Gábor. Budapest, Gondolat, 1973. 473–506.
Sinkó 1996 Sinkó Katalin: A megsértett Hungária. In: Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei. Szerkesztette Hofer Tamás. Budapest, Néprajzi Múzeum–Balassi, 1996. 267–281.
Szegedy-Maszák 1996 Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. 1–2. köt. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Csorba László. Az utószót írta Szegedy-Maszák Mihály. Szerkesztette és a jegyzeteket kiegészítette Antal László. Budapest, Európa–História, 1996.
Szekfű 1989 Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Előszó: Glatz Ferenc. Budapest, ÁKV–Maecenas, 1989.
Takács 1985 Takács Rózsa: A fővárosi utcanévadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei. 1984. Szerkesztette Szekeres József, Rainer M. János, Gáspár Ferenc, Ságvári Ágnes, Szilágyi Gábor. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1985. 293–315.

Temesi 1931 Temesi Pál: Képzőművészeti Szemle. *Katholikus Szemle* 1931. 128–135.

Temesy 1934 Temesy Győző: A visszacsatolás könyve. Magyarország területi épségének ügye kérdésekben és feleletekben. Budapest, Szerző, 1934.

15 év 1933 15 év. Képek a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének tizenöt esztendejéből. Budapest, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége [1933].

Trianontól Rothermereig 1928 Trianontól Rothermereig. A magyar hit könyve. [Szerkesztette] Rákosi Jenő. Budapest, Horizont, 1928.

Turner 1983 Victor Turner: Szimbólumtanulmányok. In: Jelképek, kommunikáció, társadalmi gyakorlat. Szerkesztette Niedermüller Péter, Hoppál Mihály. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983. 173–186.

Unger 1979 Unger Mátyás: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemkönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. 2. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979.

Utcanévlexikon 1998 Budapest teljes utcanévlexikona. A bevezető tanulmányt írta Ráday Mihály, az adattárat összeáll. Mészáros György, az utcanévtörténeteket írta Buza Péter. Budapest, Dinasztia–Gemini, 1998.

Várady 1938 Várady Zoltán: Irredenta (revíziós) magyar köszönés. Kaposvár, k. n., 1938.

Vásárhelyi 1977 Vásárhelyi Miklós: A lord és a korona. Budapest, Kossuth, 1977.

Vörös 1998 Vörös Boldizsár: Történelmi idők, hősök, új rendszerek. Emlékszobrok Szovjet-Oroszországban és a Magyarországi Tanácsköztársaságban, 1917–1919. *Mozgó Világ* 1998/5. 85–105.

Zeidler 1997 Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. *Századok* 1997/2. 303–351.

Zeidler 1998 Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Szerkesztette Romsics Ignác. A szerkesztésben közreműködött ifj. Bertényi Iván. Budapest, Osiris, 1998. 70–97.

Zeidler 2000 Zeidler Miklós: Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége. In: A hoszszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. Főszerkesztő Gergely Jenő. Szerkesztette Csapó Csaba, Dobszay Tamás, Zeidler Miklós. Budapest, ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, 2000. 641–658.

Zentai 1997 Zentai Violetta: Politikai antropológia. A politika antropológiája. In: Politikai antropológia. Szerkesztette Zentai Violetta. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. 9–36.

KÉPEK

1. kép. Nyugat (1921)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 1900/1963 fk.

2. kép. Észak (1921)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 62.3306.

3. kép. Kelet (1921)
Forrás: MNM Történeti
Fényképtár 62.3307.

4. kép. Dél (1921)
Forrás: MNM Történeti
Fényképtár 62.3305.

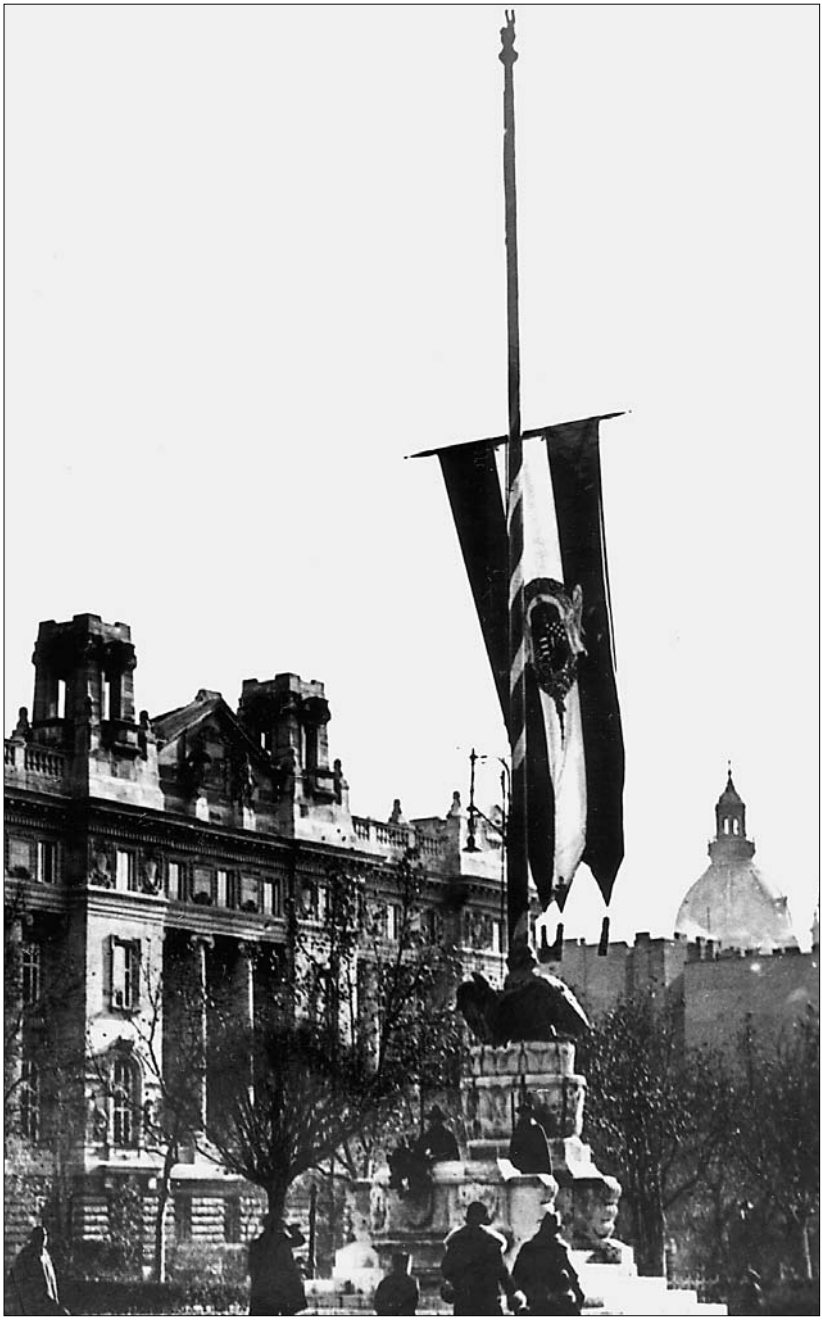

5. kép. Az Ereklyés Országzászló (1928)
Forrás: BTM Kiscelli Múzeum, Fényképgyűjtemény 86.1442.

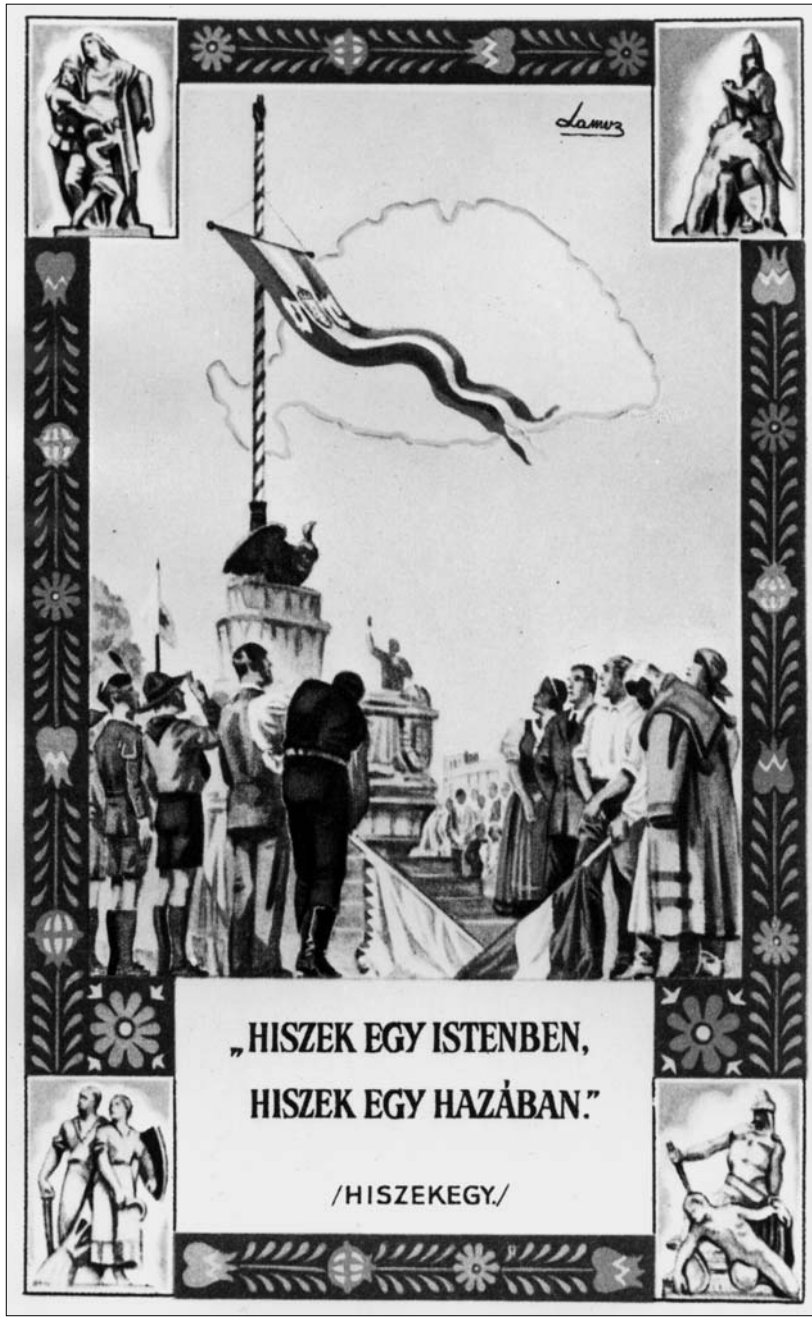

6. kép. Az Ereklyés Országzászló Nagybizottság képeslapja (1928)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Képeslevelezőlap-gyűjtemény 96.100.

7. kép. A Magyar Fájdalom szobra (1932)
Forrás: BTM Kiscelli Múzeum, Fényképgyűjtemény L. 93.35.

8. kép. Harry Hill Bandholtz szobrának avatása (1936. augusztus 23.)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 64.3817.

9. kép. A Magyar Igazság kútja (1928)
Forrás: BTM Kiscelli Múzeum, Fényképgyűjtemény 53.314.200.

10. kép. Rákosi Jenő szobrának avatása (1930. november 30.)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 4039/1957 fk.

11. kép. Rákosi és Rothermere domborműve (1930)
Forrás: *Igazságot Magyarországnak* 1931. 135.

12. kép. Polipölő (1928)
Forrás: a szerző felvétele.

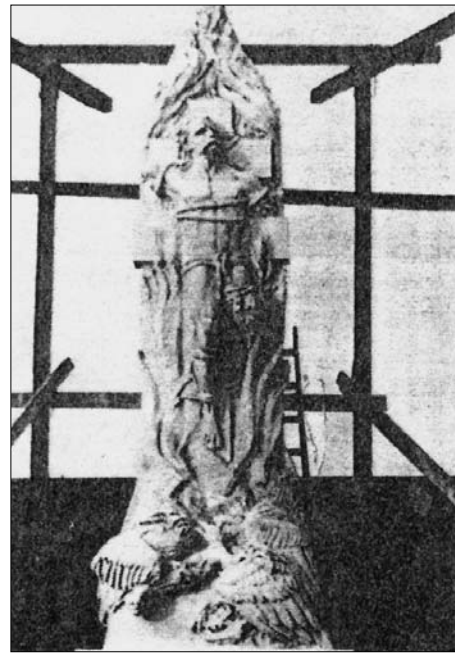

13. kép. Trianon (1937)
Forrás: *Budapest köztéri szobrai* 1987. 156.

14. kép. Irredenta kirakat (1920-as évek?)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 76.176.

15. kép. Irredenta kirakat (1938?)
Forrás: Beremányi Géza: *Tanítványok* c. film archív részlete

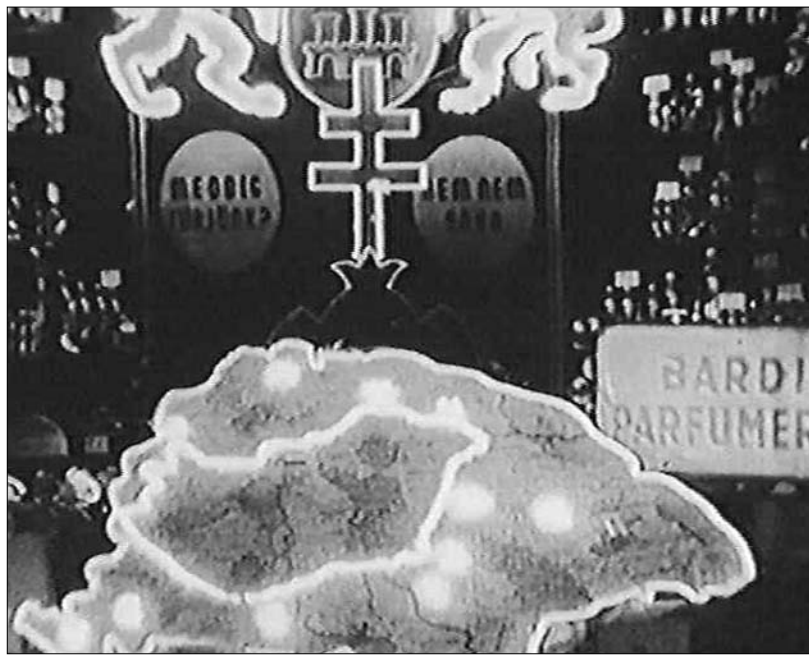

16. kép. Nagygyűlés az Ereklyés Országzászlónál az első bécsi döntés után (1938. november 10.)
Forrás: *Viscount Rothermere:* My campaign for Hungary. London, Eyre & Spottiswoode, 1939. 76. verso.

17. kép. Revíziós jelvénnyel díszített ház – talán Réthey Ferencné sashalmi házimúzeuma (1930-as évek)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 63.778.

18. kép. Mit tesz Rothermere? – karikatúra (1928)
Forrás: *Magyarság* 1927. június 26. 21.

19. kép. Történelmi jelmezbe bújtatott gyerekek Esmond Harmsworth látogatásán (1928. május)
Forrás: *Esmond Harmsworth* 1928.

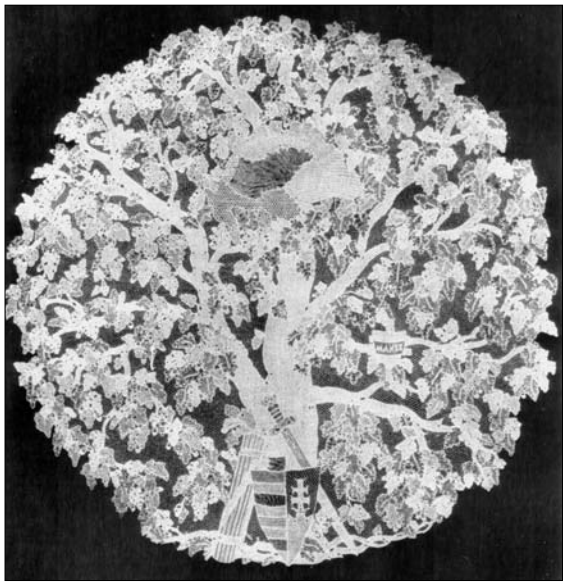

20. kép.
Irredenta csipketerítő – a MANSz nász-ajándéka Edda Mussolini részére (1930)
Forrás: *15 év* 1933. 32. után.

21. kép. „Sulkowsky Zoltán és Bartha Gyula világcsavargók” (1934. május 15.)
Forrás: MOL K 86 1931–86–739/1935.

22. kép. A magyar óceánrepülők és mecénásaik (1931. július 15–16.)
Forrás: *Képes Krónika* 1931. július 26. Címlap.

23. kép. Az Egységes Párt választási plakátja (1931)
Forrás: *Rubicon* 1993/5. Címlap.

24. kép. Élőkép a Vitézek Bálján (1932. február 9.)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 805/1956 fk.

25. kép. Úrnapja Budaörsön – a *Magyar Hiszekegy* virágokból (1930-as évek)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 85.511.

26. kép. Keresztre feszített Magyarország töviskoszorúval
Forrás: *Igazságot Magyarországnak* 1931. Címlap.

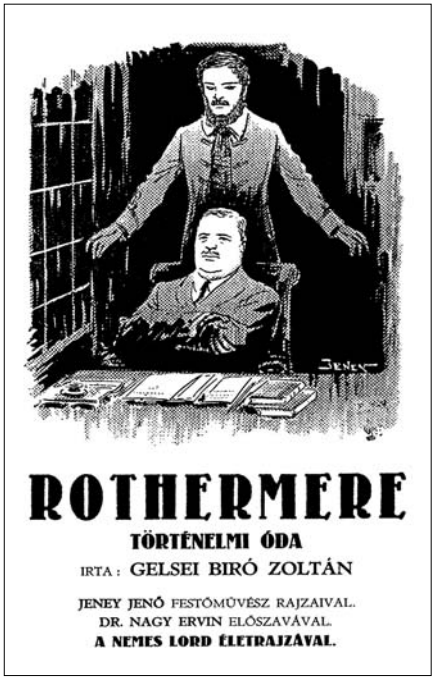

27. kép.
Kossuth szelleme megjelenik Rothermere-nek (1929)
Forrás: *Gelsei* 1929. Címlap.

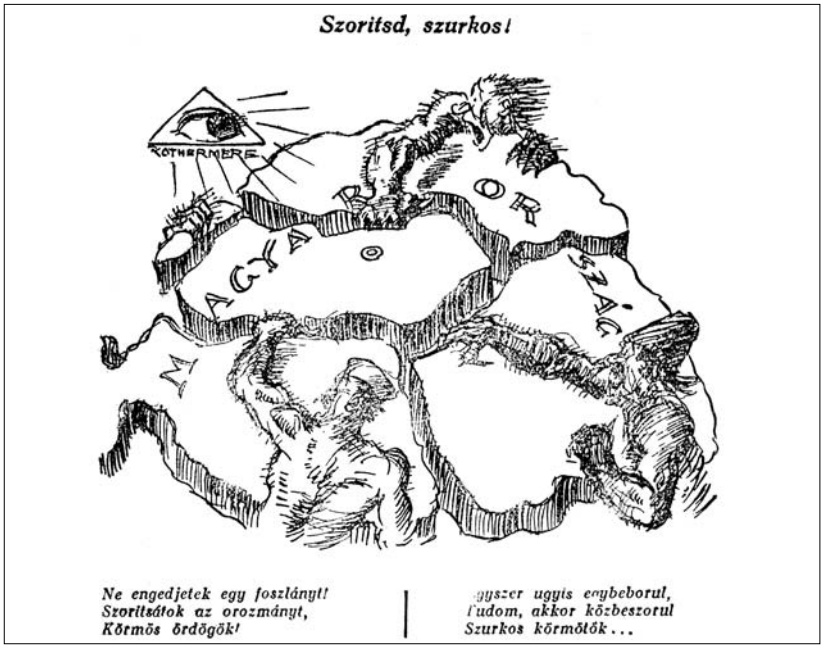

28. kép. Szorítsd, szurkos! – karikatúra (1927)
Forrás: *Magyarság* 1927. augusztus 29. 9.

29. kép. Rothermere vikomt üvegablaka a Lehel téri katolikus templomban (1933)

Forrás: a szerző felvétele.

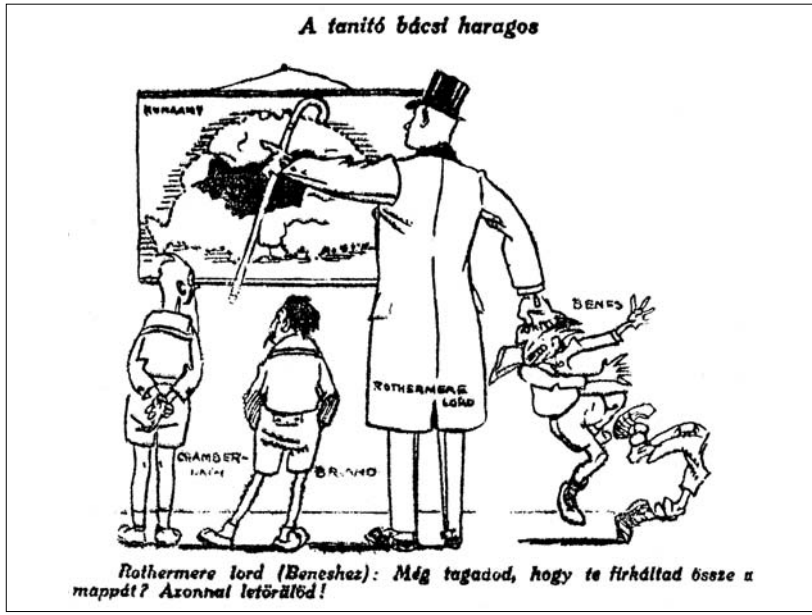

30. kép. A tanító bácsi haragos – karikatúra (1927)
Forrás: *Magyarság* 1927. július 26. 14.

31. kép. A genfi állatkertben. A magyar hipnotikus fenomén produkciója – karikatúra (1926) Forrás: *Pesti Hírlap* 1926. június 6. 11.

32. kép. Már Beneš is hajlandó…
– karikatúra (1927)
Forrás: *Magyar Külpolitika* 1927. november 1. 9.

33. kép. A magyar küldöttség elindul Rothermere lordhoz – karikatúra (1927)
Forrás: *Magyar Külpolitika* 1927. november 16. 13.

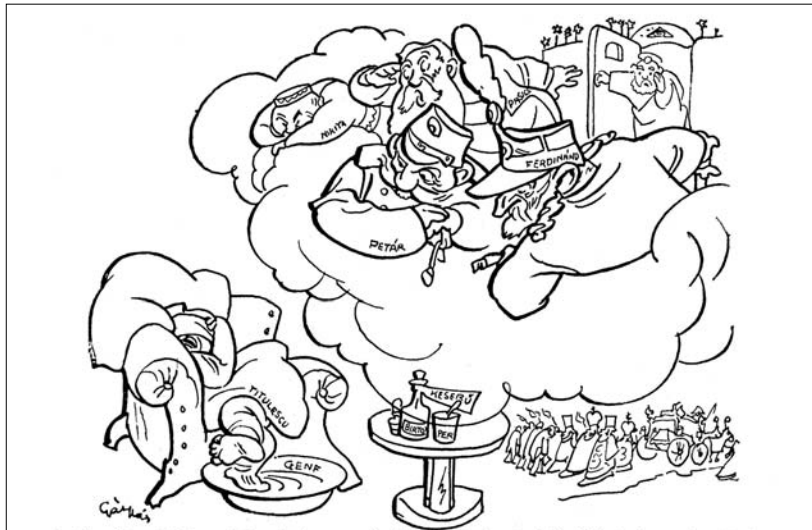

Petár: Nézze, Felség, mintha odalenn maguknál már minden és mindenki beteg lenne. Ferdinánd: Sajnos, ennek is gyomortágulása van, mint az országnak. Még jó, ha gyors operációval segíthetnek rajta.

34. kép. Karikatúra cím nélkül (1927)
Forrás: *Magyar Külpolitika* 1927. december 1. 10.

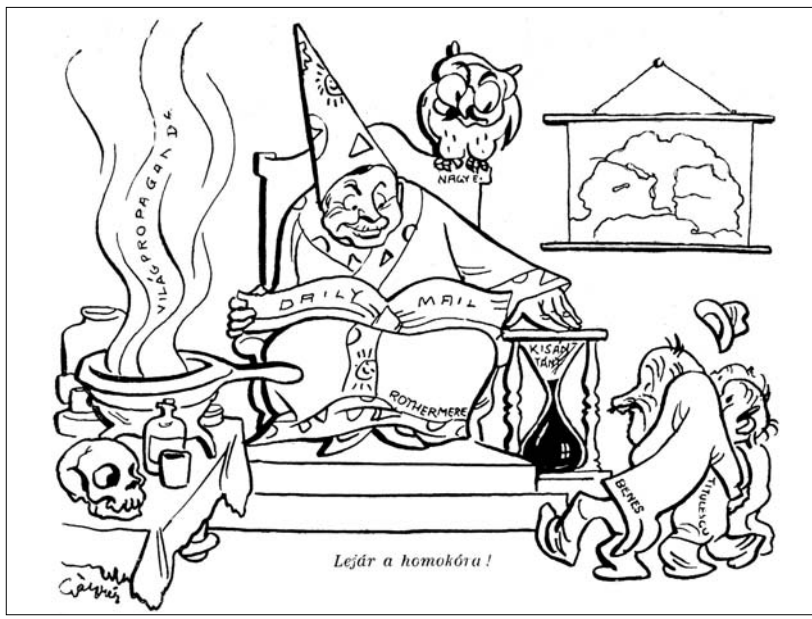

35. kép. Lejár a homokóra! – karikatúra (1928)
Forrás: *Magyar Külpolitika* 1928. január 16. 5.

36. kép. Az optáns-per – karikatúra (1928)
Forrás: *Magyar Külpolitika* 1928. április 1. 7.

37. kép. És mégis mozog… – karikatúra (1928)
Forrás: *Magyar Külpolitika* 1928. május 1. 5.

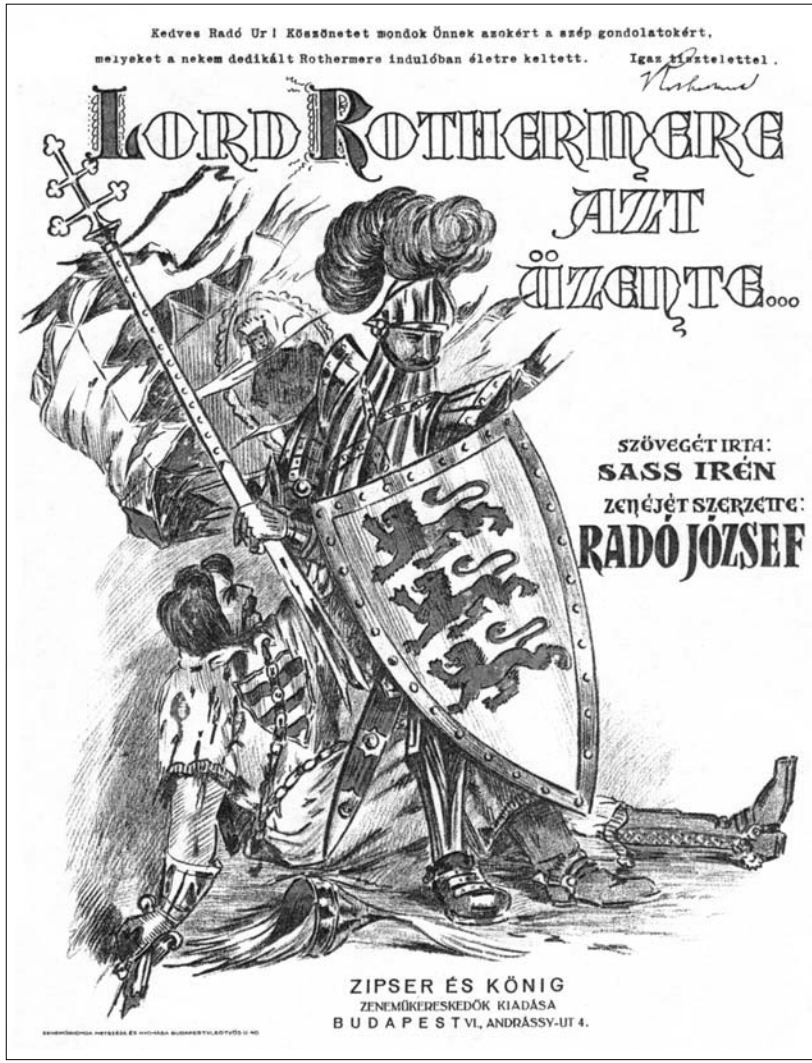

38. kép. Lord Rothermere azt üzente… – kuplé kottájának címlapja (1928)

Forrás: *Radó József–Sass Irén*: Lord Rothermere azt üzente… Budapest, Zipser és König, 1928. Címlap.

39. kép. Irredenta iskolai színdarab (1930-as évek)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 653/1962 fk.

40. kép. Várady Zoltán bemutatja az által feltalált irredenta köszönést (1938)
Forrás: *Várady* 1938. 1.

41. kép. Irredenta szódásüveg (1932)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Üveg- és kerámiagyűjtemény 80.1.1.

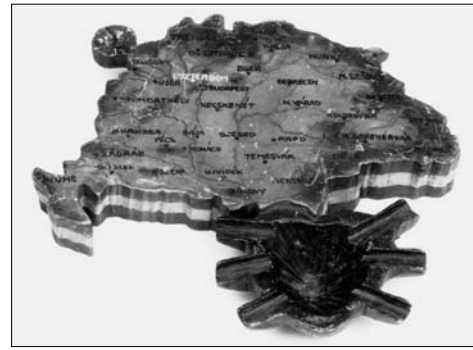

42. kép. Irredenta hamutartó (1941)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Egyedi tárgyak gyűjteménye 88.5.3.

43. kép. Nem! Nem! Soha!-irón (1940-es évek)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Egyedi tárgyak gyűjteménye 83.94.1 és 94.29.1.

44. kép. Nemzeti ereklye az elcsatolt területek földdarabkáival (1920-as évek)

Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei,
Egyedi tárgyak gyűjteménye 68.284.1.

45. kép. Irredenta táblácska (1920-as évek) és Nemzeti rajzszeg
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei,
Egyedi tárgyak gyűjteménye 81.13.1 és 93.5.1.

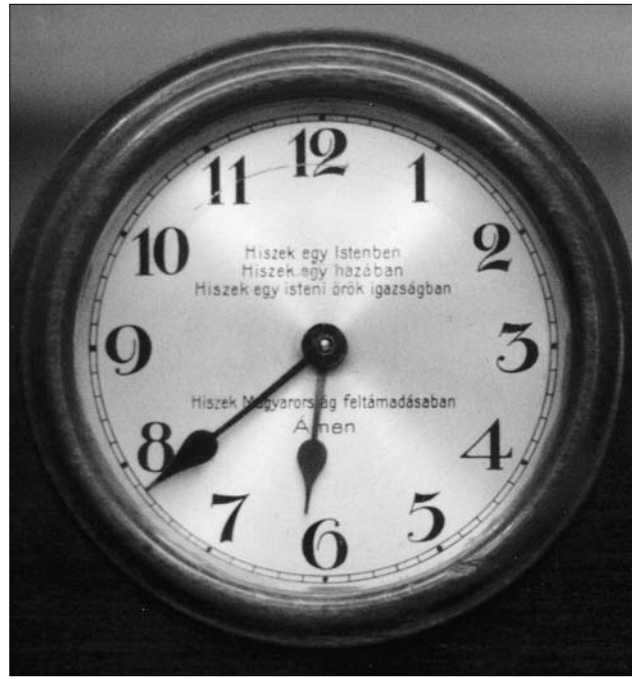

46. kép. Irredenta asztali óra (1920-as évek?)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei,
Egyedi tárgyak gyűjteménye 63.156.
(Magyarország története az államalapítástól 1990-ig – 17. terem)

47. kép. Revíziós pengő (1930)
Forrás: MNM Éremgyűjtemény 156/931–1.

48. kép. Irredenta falvédő (1940)
Forrás: OSzK Kisnyomtatványtár.

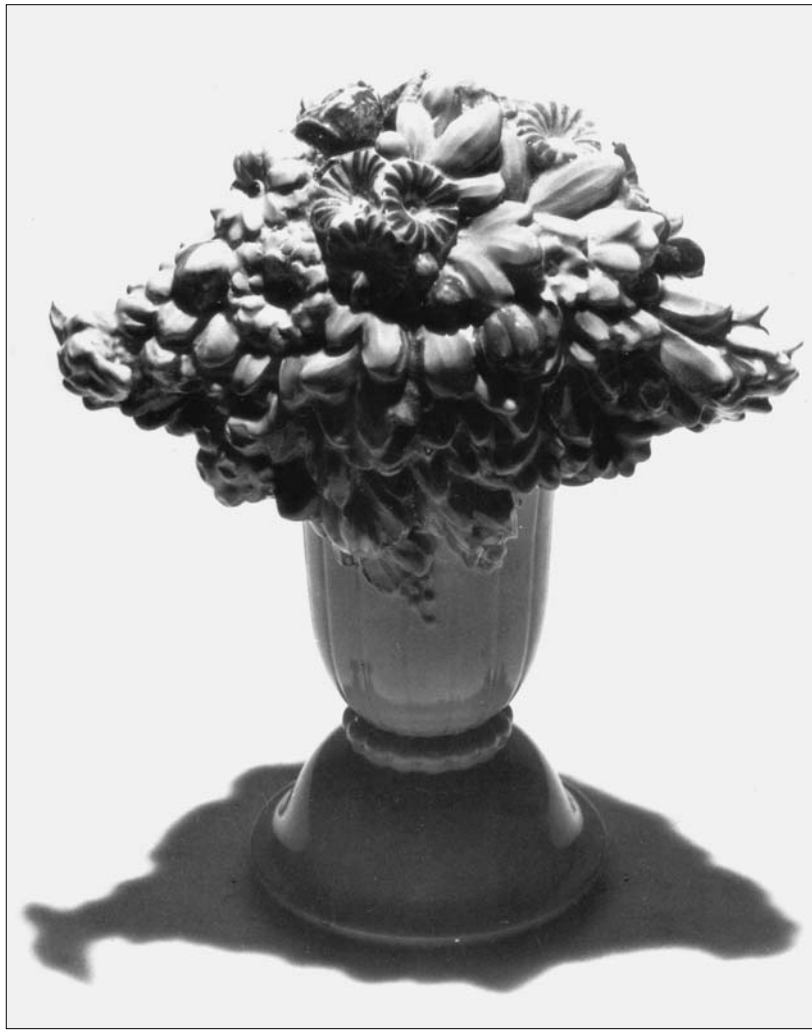

49. kép. Vértes Rezső: Magyarország csokra
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 96.171.

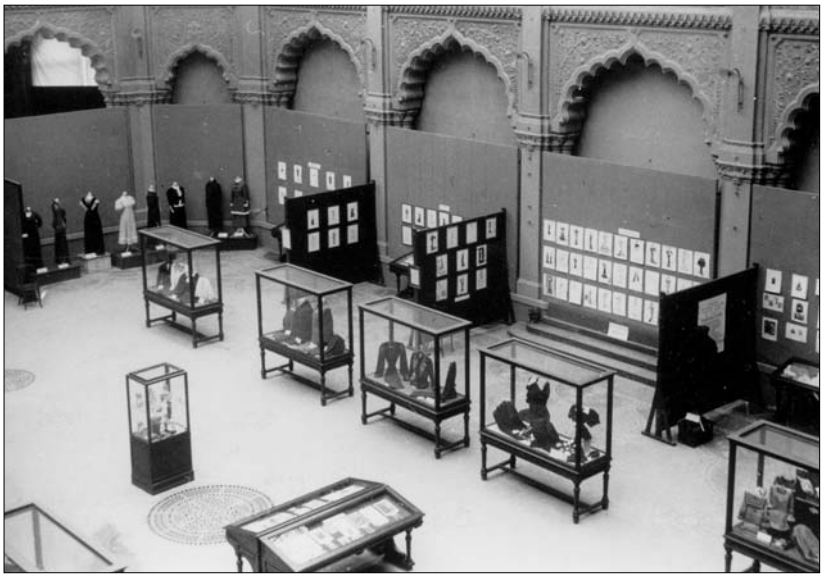

50. kép. Magyarosruha-kiállítás az Iparművészeti Múzeumban (1933. november?)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Textilgyűjtemény 1973.196.6.

51. kép. A Corvin áruház kirakata magyaros ruhákkal (1935. május)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Textilgyűjtemény 1973.200.

52. kép.
„Páratlan a magyar" – magyaros férfi utcai ruha (Mohácsy Pál terve, 1934)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Textilgyűjtemény 1973.32.

53. kép. Magyaros ruhák – Reich Adolf fiai zsinór-, szalag- és paszománygyárának árjegyzéke (1934. november)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Textilgyűjtemény 1973.219.

54. kép. „Cifraszűr kicsiben" – magyaros gyermekruha (Farnadi Ilona terve, 1936?)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Textilgyűjtemény 1973.6.

55. kép. Horthy és Rothermere a kassai bevonuláson (1938. november 11.)
Forrás: *Rothermere* 1939. 196. verso.

56. kép. „Gyászoló Hungaria” jelmez (1930-as évek)
Forrás: MNM Történeti Fényképtár 85.57.

57. kép. A magyar sors kártyái (1941?)
Forrás: MNM Legújabbkori Főosztály gyűjteményei, Háztartási gyűjtemény 94.19.6.

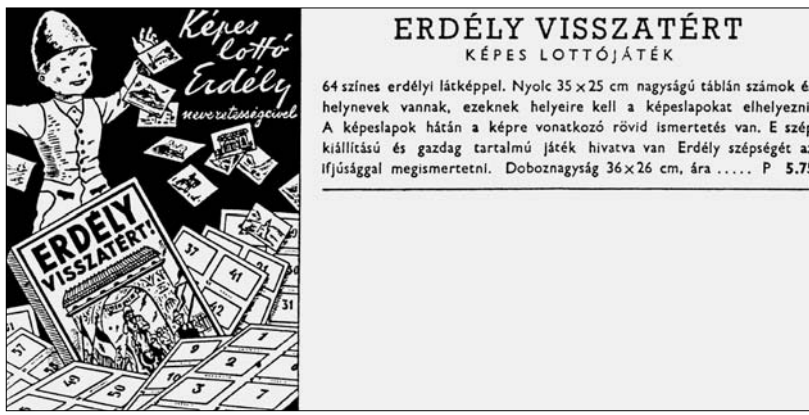

58. kép. Erdély visszatért – képes lottójáték
Liebner Zsigmond gyermekjáték áruházából (1942)
Forrás: BTM Kiscelli Múzeum, Játékgyűjtemény.

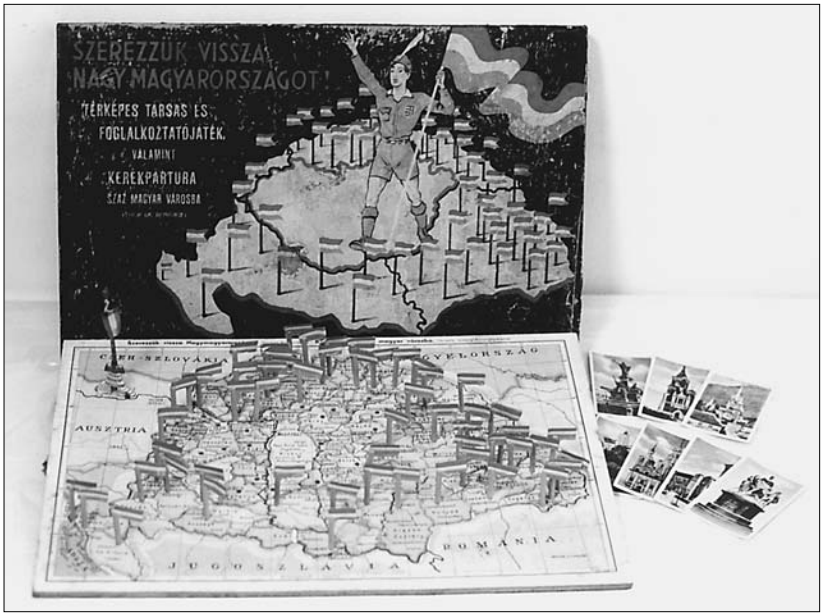

59. kép. Szerezzük vissza Nagymagyarországot! – irredenta társasjáték Liebner Zsigmond gyermekjáték áruházából (1930-es évek vége)
Forrás: magántulajdon.

60. kép. Irredenta animációs képeslap (1920-as évek)
Forrás: magántulajdon.

61. kép. Trianon-jelvény (1927)
Forrás: *Rubicon* 1997/1. 26.

62. kép. Transylvanicus: Magyarország a trianoni béke revíziója után (1932)
Forrás: OSzK Térképtár TM 6358.

TARTALOM

Bevezető	5
Toposzok, jelképek, kultusz	8
Közterek	16
Politikai emlékművek	16
Köztérelnevezések	31
Ünnepek, megemlékezések	34
Akciók	39
Hősök és harcosok	46
Kultúra, művelődés	52
Irodalom	52
Oktatás	70
Hétköznapok	72
Összegezés	81
Rövidítések	91
Képek	97

A kötet képanyagát
a Nemzeti Múzeum,
az Országos Széchényi Könyvtár,
a Kiscelli Múzeum,
a Magyar Országos Levéltár
gyűjteményei bocsátották rendelkezésünkre.

Tanulmányunkkal az a célunk, hogy bemutassuk az irredentizmusnak a magyarországi közvéleményben való megjelenését és elterjedését, számba véve az irányzatból kibontakozó kultusz színtereit és populáris megjelenési formáit. Nem általában a magyar közvéleményről, hanem annak csupán egyik sajátos vonulatáról szólunk tehát. Írásunk úgy is felfogható, mint esettanulmány egy bizonyos politikai irányvonalnak – és általában a politikának – a tömegkultúrába való belépéséről, a kettő ízlésbeli, minőségi és tartalmi egymáshoz igazodásáról, illetve a közvélemény és a hivatalos politika kölcsönhatásairól.

Zeidler Miklós

Zeidler Mikós a 20. századi magyar történelemmel foglalkozó fiatalabb történészgeneráció egyik legtehetségesebb képviselője. Első önálló könyvével, melyben a két világháború közötti revíziós mozgalmakkal foglalkozott, sikert aratott. Ebben a munkájában, amely szorosan kapcsolódik tavalyi könyvéhez, a Horthy-korszak revizionista mozgalmaitól elválaszthatatlan irredenta kultuszt vizsgálja. Az úttörő jellegű vállalkozás módszertanilag is fontos újítása, hogy e kultusz különböző elemeinek (művészetek, tárgykultúra, öltözködés, szóhasználat stb.) elemzése során egyszerre veszi tekintetbe a politikai és az esztétikai szempontokat. A munka fontos része a közgondolkodás, a közvélemény-irányítás és a külpolitika összefüggésrendszerének feltárása is. A kötet, melyhez gazdag képanyag társul, nemcsak a szakemberek, hanem a kor iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is méltán számot tarthat.

Romsics Ignác

ISBN 963 85774 3 6

9 789638 577436